VILNIAUS UNIVERSITETAS
ŠIAULIŲ AKADEMIJA

ATVIRAS TARPTAUTINIS ŽMOGIŠKOSIOS RAIDOS UNIVERSITETAS „UKRAINA“

SOCIALINIO DARBO MAGISTRANTŪROS STUDIJŲ PROGRAMA

REDA MINIAUSKAITĖ

Magistro darbas

SOCIALINES PASLAUGAS TEIKIANČIŲ NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ GALIMYBIŲ ĮSITRAUKIMUI Į DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESĄ MODELIAVIMAS

Darbo vadovas(-ė) soc. m. dr. Kristina Rūdytė
Konsultantas(-ė) Anastasiia Bazilenko

Šiauliai, 2021

Studijuojančiojo, teikiančio baigiamąjį darbą, GARANTIJA

WARRANTY of Final Thesis

Vardas, pavardė *Name, Surname*	**Reda Miniauskaitė**
Padalinys *Faculty*	**Šiaulių akademija** ***Šiauliai Academy***
Studijų programa *Study Programme*	**Socialinio darbo magistrantūros studijų programa** ***Master Study Programme Social Work***
Darbo pavadinimas *Thesis topic*	**Socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modeliavimas** ***Modelling the Possibilities of Engagement of Non-Governmental Organisations Providing Social Services in the Process of Deinstitutionalization***
Darbo tipas *Thesis type*	**Baigiamasis darbas** ***Final Thesis***

Garantuoju, kad mano baigiamasis darbas yra parengtas sąžiningai ir savarankiškai, kitų asmenų indėlio į parengtą darbą nėra. Jokių neteisėtų mokėjimų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

I guarantee that my thesis is prepared in good faith and independently, there is no contribution to this work from other individuals. I have not made any illegal payments related to this work.

Šiame darbe tiesiogiai ar netiesiogiai panaudotos kitų šaltinių citatos yra pažymėtos literatūros nuorodose.

Quotes from other sources directly or indirectly used in this thesis, are indicated in literature references.

Aš, Reda Miniauskaitė, pateikdama šį darbą, patvirtinu (*pažymėti*) ☒
I, Reda Miniauskaitė, by submitting this paper confirm (check)

Embargo laikotarpis
Embargo Period

Prašau nustatyti šiam baigiamajam darbui toliau nurodytos trukmės embargo laikotarpį:
I am requesting an embargo of this thesis for the period indicated below:

☒ 12 mėnesių / *months*
(embargo laikotarpis negali viršyti 60 mėn. / *an embargo period shall not exceed 60 months*).

☐ Embargo laikotarpis nereikalingas / *no embargo requested.*

Embargo laikotarpio nustatymo priežastis / *Reason for embargo period*:

TURINYS

Magistro darbo santrauka 4
Įvadas....5
1. DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESAS KAIP ŽMONIŲ, TURINČIŲ NEGALIĄ, TEISIŲ ĮGYVENDINIMO RAIŠKA 9
1.1 Žmonių su negalia teisių užtikrinimo aspektai Lietuvoje ir Ukrainoje....9
1.2 Žmonių, turinčių negalią, globos sistemos reforma: institucinę pertvarką įgyvendinančių valstybių patirtys....14
1.2.1 Žmonių, turinčių negalią, globos sistemos reforma Europos sąjungos valstybėse .15
1.2.2 Institucinės globos pertvarka Lietuvoje 17
1.2.3 Institucinės globos pertvarka Ukrainoje 22
2. SOCIALINES PASLAUGAS TEIKIANČIŲ NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ GALIMYBIŲ ĮSITRAUKIMUI Į DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESĄ TEORINIS KONCEPTUALIZAVIMAS 25
2.1 Socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų konceptas 25
2.1.1 Nevyriausybinių organizacijų galia daryti įtaka socialinę politiką formuojančioms valdžios institucijoms: socialinės partnerystės kontekstas....27
2.1.2 Nevyriausybinės organizacijos kaip žmonių, turinčių negalią interesų ir teisių atstovės.. 29
2.2 Nevyriausybinių organizacijų dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese prielaidos turimų resursų, finansų ir kompetencijų kontekste 30
3. SOCIALINES PASLAUGAS TEIKIANČIŲ NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ GALIMYBIŲ ĮSITRAUKIMUI Į DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESĄ MODELIAVIMAS: EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI....33
3.1 Tyrimo metodologija 33
3.2 Tyrimo metodai....33
3.3 Tyrimo dalyviai....36
3.4 Tyrimo duomenų rezultatų analizė ir interpretacija....37
3.5 Tyrimo rezultatų apibendrinimas....62
3.6 Socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelis....63
IŠVADOS....66
Literatūra 68
SUMMARY 78
PRIEDAI 95

Magistro darbo santrauka

Magistro baigiamajame darbe analizuojamos socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų įsitraukimo į deinstitucionalizacijos procesą galimybės. Suformuluoti tyrimo probleminiai klausimai: Kokios galimybės socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą, siekiant asmenų, turinčių negalią, teisių užtikrinimo? Kokios galimybės socialines paslaugas teikiančių NVO įsitraukimui deinstitucionalizacijos procesą didinti? Koks galėtų būti socialines paslaugas teikiančių NVO įsitraukimo į deinstitucionalizacijos procesą modelis?

Tyrimo objektas – socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelis. Tyrimo tikslas – sukurti socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelį. Tikslui pasiekti suformuluoti uždaviniai: 1) taikant teorinę analizę, aktualizuoti deinstitucionalizacijos proceso svarbą proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims, remiantis Europos Sąjungos valstybių, Lietuvos ir Ukrainos patirtimi; 2) mokslinės literatūros analizės pagrindu, konceptualizuoti nevyriausybinių organizacijų dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese prielaidas; 3) taikant kokybinio tyrimo metodus, identifikuoti nevyriausybinių organizacijų įsitraukimui į deinstituciolizacijos procesą esamas galimybes ir prielaidas jų didinimui; 4) remiantis teorinio ir empirinio tyrimo rezultatais, numatyti socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų įsitraukimo į deinstitucionalizacijos procesą didinimo galimybes.

Tyrimas atliktas taikant šiuos metodus: teorinė analizė, iš dalies struktūruotas interviu, apklausa raštu, pateikiant atviro tipo klausimus ir turinio analizė. Tyrime dalyvavo 11 nevyriausybinių organizacijų atstovų ir 4 projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regionų ekspertai.

Atlikto kokybinio tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad vykstantis deinstitucionalizacijos procesas susiduria su teigiamais ir neigiamais reiškiniais. Plėtojamas bendruomeninių paslaugų tinklas yra vertinamas dvejopai, nes NVO aktualizuoja bendruomeninių paslaugų trūkumą, nepatikimumą, neprieinamumą, o ekspertai – paslaugų įvairovę ir galimybes įtraukti naujus paslaugų teikėjus. Nustatyta, kad tyrime dalyvavusios NVO deinstitucionalizacijos proceso kontekste demonstruoja paslaugų įvairovę ir siekį užtikrinti jų kokybę. Nevyriausybiniam sektoriui yra keliami lūkesčiai dėl aktyvumo dalyvaujant projektų rengime ir bendruomeninių paslaugų teikime. NVO dalyvavimą deinstitucionalizacijoes procese lemia veiksniai, iš kurių vieni yra didinantys sąlygas, o kiti – ribojantys. Procese svarbus yra bendradarbiavimas, kuris šiuo metu vyksta nepakankamai sklandžiai.

Įvadas

Problema ir tyrimo aktualumas. Jau kurį laiką pasaulio, Europos Sąjungos valstybėse, taip pat ir Lietuvoje, vyksta pokyčiai, siejami su deinstitucionalizacijos procesais, kurie kuria naujus pagrindus socialiniam darbui su negalią turinčiais asmenimis, šeimomis, vaikais, likusiais be tėvų globos (Institucinės globos pertvarka 2014 – 2020[1]). Vykstančių procesų tikslas yra stacionarią globą pakeisti paslaugomis bendruomenėje ir nevyriausybiniame sektoriuje. Ilgą laiką Lietuva Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją ir Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją patvirtinusių valstybių kontekste buvo kritikuojama dėl menkai išvystyto negalią turintiems asmenims ir vaikų globos namuose gyvenantiems vaikams bendruomeninių paslaugų tinklo prieinamumo ir paslaugų kokybės. Pastaruoju metu yra pastebimi pokyčiai, liudijantys, kad Lietuva, vykdydama įsipareigojimus, prisideda prie pažeidžiamų grupių integracijos į visuomenę. Vaikų globos namai tampa mažomis šeimynomis, kuriose vaikai turi galimybę ugdytis atsakomybę, įgūdžius, reikalingus tolimesniam savarankiškam gyvenimui, o stacionarios globos įstaigos vidutinę protinę negalią turintiems asmenims tampa apsaugotais būstais, grupinio gyvenimo namais. Vis dėlto, tai, kas yra deklaruojama įstatymais, ne visada būna lengvai įgyvendinama realybėje. Nors niekam nekyla abejonių, kad negalią turintys asmenys turi teisę dalyvauti visuomenės gyvenime, kaip ir kiti jos nariai, dalyje visuomenės vis dar gajus stereotipas, kad neįgalieji, o ypač protinę negalią turintys asmenys yra „kitokie“ ir privalo gyventi atskirai, yra jaučiamas visuomenės pasipriešinimas jų visapusiškai integracijai (Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo 2018 m. stebėsenos ataskaita, 2019). Dėl šių priežasčių vyksta protestai, kurių metu dalijimasi nerimu ir baime, kas suponuoja švietimo apie deinstitucionalizacijos naudą poreikį, naujo požiūrio į protinę negalią turinčius asmenis. Atkreipiant dėmesį į minėtas priežastis, viena iš veiksmų krypčių visuomenės švietimo srityje pasirinkta neigiamų nuostatų kaita dėl proto ir psichikos negalios (Institucinės globos pertvarkos I-asis etapas, 2016).

Lietuvoje vykstančius protestus dėl protinę negalią turinčių asmenų įtraukimo į bendruomenės gyvenimą iš dalies galima sieti su istorinio laikotarpio (sovietmečio) sukurtu mentalitetu, bylojančiu, kad žmogus, būdamas „kitoks“, negali būti kartu su visais. Su šio istorinio laikotarpio paveldu kovoja ir kitos valstybės, tokios kaip Ukraina. 2018 m. duomenimis (Verner, 2018), Ukrainoje buvo 145 uždaro tipo socialinės globos institucijos, o jose gyveno apie 57 tūkst. asmenų, kurie turi intelekto sutrikimų ir psichosocialinę negalią. Ukrainoje pradedama akcentuoti

[1] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas (2014-02-14). „Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“. Prieiga per internetą: < https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActPrint?actualEditionId=ZgkBLPTZZJ&documentId=c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf> (Žiūrėta 2019-11-02).

Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos principų įgyvendinimo ir institucinės pertvarkos būtinybę, tačiau susiduriama su specifinių žinių apie procesą, žmonių teisių užtikrinimą ir resursų stoka. Pastebima, kad Ukrainoje institucinės pertvarkos procesai vyksta kur kas lėčiau nei Lietuvoje. Tačiau Lietuvą ir Ukrainą vienija bendras supratimas apie tai, kad negalią turinčių asmenų integracijos į visuomenę ir socialinių paslaugų bendruomenėje teikimo kontekste svarbus vaidmuo turi tekti nevyriausybinėms organizacijoms (NVO), kurios Ukrainoje dar vadinamos pilietinėmis visuomenėmis organizacijomis (VšĮ ,,Psichikos sveikatos perspektyvos“, 2019-10-06).

Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo socialinių paslaugų teikimo procese tampa vis aktualesnis. Lietuvoje vykdoma nevyriausybinių organizacijų plėtros valstybės politika apibūdinama kaip priemonių visuma, kurių tikslas – gerinti nevyriausybinių organizacijų veikimo sąlygas, skatinti nevyriausybinių organizacijų plėtrą šalyje bei užtikrinti valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų bendradarbiavimą su nevyriausybinėmis organizacijomis (Lietuvos Respublikos Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymo Nr. XII-717 pakeitimo įstatymas[2], 2019-04-12). Vykstančios institucinės pertvarkos proceso eigoje dažnai teigiama apie viešojo sektoriaus paslaugų perdavimą nevyriausybiniam sektoriui, tačiau susiduriama su problema, kad dokumentuose deklaruojami tikslai yra sunkiai įgyvendinami realybėje. Deinstitucionalizacijos procese NVO užima mažumos, negalinčios nulemti svarbių sprendimų, poziciją (Genienė, Šumskienė, 2015). Remiantis Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo 2018 m. stebėsenos ataskaita (2019), yra pastebima, kad asmenis su negalia atstovaujančių organizacijų (NVO) įtraukimas į svarbių sprendimų priėmimą tampa vis aktyvesnis, tačiau, pasak NVO atstovų, šis įtraukimas yra vis dar nepakankamas. Atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją, stebėsenos ataskaitoje Lietuvai yra teikiamos rekomendacijos, kurių esmė – asmenis su negalia atstovaujančių NVO ir jų atstovų skatinimas dalyvauti sprendimų priėmimo procese bei atlygio numatymas už jų, kaip vienų iš institucinės pertvarkos proceso ekspertų dalyvavimą darbo grupėse.

Nevyriausybinių organizacijų svarba teikiant socialines paslaugas ir užtikrinant visuomenėje socialiai pažeidžiamų grupių teises institucinės pertvarkos kontekste buvo ne kartą grindžiama atliktais moksliniais tyrimais tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Jau 2010 m. Kroatijoje buvo akcentuojama, kad negalią turinčius žmones vienijančios organizacijos privalo būti įtrauktos į bendruomeninių paslaugų kūrimą ir teikimą deinstitucionalizacijos procese (McRae, 2010). Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Prancūzijoje, Bulgarijoje, Serbijoje, Moldovoje ir kitose

[2] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, (2019-04-12). *Lietuvos Respublikos Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymo Nr. XII-717 pakeitimo įstatymas*. Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/2302f3d05d0011e99684a7f33a9827ac?positionInSearchResults=14&searchModelUUID=7c412487-eeb0-486e-aed7-b795f5520f0d (Žiūrėta 2019-10-20).

valstybėse buvo atkreipiamas dėmesys į tai, kad institucinės pertvarkos procesai vyksta remdamiesi nevyriausybinių organizacijų, susijusių su bendruomenių gebėjimų ugdymu, patirtimi (Milovanovič, 2017). Ukrainoje atliktas tyrimas atskleidė, kad, siekiant negalią turinčių žmonių integracijos bendruomenėje, vietos NVO ir kitos pilietinės visuomeninės organizacijos turi teikti papildomą paramą šiems asmenims, įskaitant ir pagalbą būsto paieškos bei pritaikomumo klausimais (Ormonova, 2016). Ukrainoje, analizuojant psichinę negalią turinčių asmenų integraciją į bendruomenę, aktualizuota, kad šalyje stokojama vyriausybinių įstaigų ir NVO bendradarbiavimo, nepakankamas nevyriausybinio sektoriaus įtraukimas į strategijų kūrimą, planavimą ir įgyvendinimą, sprendžiant neįgaliųjų problemas (Khan ir kiti, 2017).

Lietuvoje deinstitucionalizacijos procesas yra laikomas naujas, dar mažai moksliniu pagrindu tyrinėtas fenomenas. Teigiama, kad institucinei pertvarkai Lietuvoje trukdo politinės valios stygius, kuriamos alternatyvos institucinei globai yra mažai kuo besiskiriančios nuo to paties institucinio pobūdžio, o NVO, būdamos pertvarkos iniciatorėmis ir aktyvistėmis, vangiai įtraukiamos į svarbių sprendimų priėmimą (Genienė ir Šumskienė, 2015). Identifikuojant NVO patiriamus sunkumus, atstovaujant neįgaliųjų interesus pažymimas vienas iš esminių sunkumų – negatyvios socialinės politikos, kurią formuoja ir vykdo institucijų vadovai, stokojantys socialinio jautrumo, vyravimas (Beneševičiūtė, 2015). Teigiama, kad dauguma NVO aktualizuoja problemas, kylančias bendradarbiaujant su socialinėmis institucijomis, kurios neįsiklauso į trečiojo sektoriaus poreikius (Matulevičiūtė, 2013). Atskleista, kad bendradarbiavimo tarp NVO ir savivaldybių procese vyrauja barjerai, kadangi abi pusės perdėtai pabrėžia savąją svarbą ir stokoja abipusio supratimo, leidžiančio konsoliduoti jėgas bendram labui. (Bendikienė, 2015).

Matoma, kad tiek užsienio, tiek Lietuvos autoriai aktualizuoja trečiojo sektoriaus svarbą teikiant paslaugas negalią turintiems asmenims, kita vertus, pripažįstama, kad nevyriausybinių organizacijų galimybės nėra iki galo išnaudojamos. NVO deinstitucionalizacijos procese lieka nuošalyje, nesuteikiant joms galios daryti įtaką socialinę politiką formuojančioms valdžios institucijoms. Nepaisant tyrimų gausos užsienio valstybėse ir Lietuvoje, aktualizuojančių NVO svarbą institucinės pertvarkos procese, pastebėta, kad mažai dėmesio skiriama NVO galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą plėtojimui. **Probleminiai tyrimo klausimai**: Kokios galimybės socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą, siekiant asmenų, turinčių negalią, teisių užtikrinimo? Kokios galimybės socialines paslaugas teikiančių NVO įsitraukimui deinstitucionalizacijos procesą didinti? Koks galėtų būti socialines paslaugas teikiančių NVO įsitraukimo į deinstitucionalizacijos procesą modelis?

Tyrimo objektas – socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelis.

Tyrimo tikslas – sukurti socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelį.

Tyrimo uždaviniai:

1. Taikant teorinę analizę, aktualizuoti deinstitucionalizacijos proceso svarbą proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims, remiantis Europos Sąjungos valstybių, Lietuvos ir Ukrainos patirtimi.
2. Mokslinės literatūros analizės pagrindu, konceptualizuoti nevyriausybinių organizacijų dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese prielaidas.
3. Taikant kokybinio tyrimo metodus, identifikuoti nevyriausybinių organizacijų įsitraukimui į deinstituciolizacijos procesą esamas galimybes ir prielaidas jų didinimui.
4. Remiantis teorinio ir empirinio tyrimo rezultatais, numatyti socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų įsitraukimo į deinstitucionalizacijos procesą didinimo galimybes.

Tyrimo metodologija ir metodai. Atliktas tyrimas yra grindžiamas socialinio konstruktyvizmo ir sistemų teorijomis. Socialinio konstruktyvizmo teorija plėtojama siekiant formuoti žinias apie nevyriausybinių organizacijų galimybes lygiaverčiai su kitomis institucijomis įsitraukti ir dalyvauti priimant svarbius sprendimus deinstitucionalizacijos procese. Socialinio konstruktyvizmo paradigma leidžia nagrinėti abipusės komunikacijos ir supratimo tarp NVO vyriausybinių institucijų svarbą, konstruojant negalią turinčių asmenų socialinę gerovę. Remiantis sistemų teorijos prielaidomis, visuomenė yra suvokiama kaip sistema, turinti funkcionalią struktūrą, sudarytą iš tam tikrų dalių. Viena iš dalių – socialinės sistemos, apimančios ne tik žmonių ir aplinkos tarpusavio santykius, bet ir institucijas bei jų veiklas (Parsons, 1971).

Siekiant parengti socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelį, buvo naudojami šie metodai tyrimui atlikti: mokslinės literatūros analizė, pusiau struktūruotas interviu ir apklausa raštu, pateikiant atviro tipo klausimus, turinio analizė.

Tyrimo dalyviai. Tyrimo imčiai sudaryti buvo taikoma tikslinės imties vienetų atrankos kriterinė strategija. Nevyriausybinių organizacijų atstovams keliami šie kriterijai: 1. atstovaujama nevyriausybinė organizacija turi teikti socialines paslaugas proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims, 2. atstovaujama nevyriausybinė organizacija turi dalyvauti deinstitucionalizacijos procese. Projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regionų ekspertams (toliau – ekspertai) kriterijai taikyti dėl jų užimamų pareigų.

Atliekant empirinį tyrimą buvo apklausta 11 nevyriausybinių organizacijų, teikiančių socialines paslaugas proto ir (ar) psichikos negalią turintiems, atstovų iš Kuršėnų, Šiaulių, Radviliškio, Kauno, Kretingos, Vilniaus, Rietavo ir 4 ekspertai, kurių vietovė, laikantis konfidencialumo, nenurodoma.

1. DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESAS KAIP ŽMONIŲ, TURINČIŲ NEGALIĄ, TEISIŲ ĮGYVENDINIMO RAIŠKA

1.1 Žmonių su negalia teisių užtikrinimo aspektai Lietuvoje ir Ukrainoje

Jau kurį laiką pasaulyje ir ypatingai Europos Sąjungos valstybėse yra kuriami ir priimami įstatymai, strategijos, kurie orientuojami į socialinę atskirtį patiriančius asmenis ir grupes, siekiant didinti jų gerovę, įtraukimą, užtikrinant lygias galimybes dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Viena iš labiausiai socialiai pažeidžiamų grupių yra laikomi asmenys, turintys negalią, kurių, Ruškaus (2014) teigimu, padėtis visuomenėje jau nuo senų laikų buvo ir vis dar yra pakankamai sudėtinga. 2006 m. gruodžio 13 dieną Niujorke buvo priimta Jungtinių Tautų (toliau JT) Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolas[3], siekiant užtikrinti visapusišką ir lygiateisį negalią turinčių asmenų naudojimąsi visomis žmogiškosiomis teisėmis ir laisvėmis, nepatiriant diskriminacijos. Lietuva, sekdama tinkamu kitų valstybių pavyzdžiu, 2010 m. gegužės 27 dieną priėmė įstatymą Nr. XI-854[4], kuriuo pripažino ir ratifikavo konvenciją, įsipareigodama prisidėti prie negalią turinčių asmenų gerovės kūrimo. Ratifikuota konvencija Lietuvoje kūrė pagrindus naujai įstatyminiai bazei, o kiekvienais metais teikiamos neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų ir JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo stebėsenos ataskaitos įpareigoja laikytis ir įgyvendinti priimtus įsipareigojimus dėl negalią turinčių asmenų visapusiškos socialinės integracijos į visuomenę.

Asmenų, turinčių negalią, socialinė integracija yra apibūdinama kaip sistema, sudaryta iš medicininių, profesinių ir socialinių reabilitacijos paslaugų teikimo, specialiųjų poreikių tenkinimo specialiosios pagalbos priemonėmis, neįgaliųjų užimtumo rėmimo, socialinės paramos ir kitų išmokų teikimo (Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 1991-11-28[5]). Negalią turinčių asmenų socialinės integracijos į visuomenę pagrindinės prioritetinės sritys, deklaruojamos Europos Tarybos 2017-2023 m. strategijoje dėl negalios yra 5: lygybė ir nediskriminavimas, visuomenės švietimas, prieinamumas, lygybė prieš įstatymą, laisvė nebūti išnaudojamam, nepatirti smurto ir prievartos.

Lygybė ir nediskriminavimas. Lygybė yra laikoma visų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių principu, deklaruojamu visose regioninėse bei tarptautinės sutartyse (Europos žmogaus teisių konvencija, Europos socialinė chartija, JT Neįgaliųjų teisių konvencija (5 straipsnis) ir kt.). Visgi, dėl nevienodo požiūrio ir diskriminacijos apraiškų, negalią turintys asmenys patiria

[3] Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolas, (2006-12-13). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.335882 (Žiūrėta 2020-01-05).

[4] Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimo, (2010-05-27). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.373548?jfwid=q86m1vqwc (Žiūrėta 2020-01-05).

[5] Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, (1991-11-28, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2019-09-01). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/YOBSErIdJQ (Žiūrėta 2020-01-05).

sunkumų visapusiškai įgyvendinant savo pagrindines teises ir laisves. Apie siekiamybę užtikrinti asmenų su negalia lygybę ir nediskriminavimą Lietuvoje byloja Lygių galimybių įstatymas[6] (2003-11-18). Įstatyme lygios galimybės yra apibūdinamos kaip: „tarptautiniuose žmogaus ir piliečių teisių dokumentuose ir Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtintų žmogaus teisių įgyvendinimas, nepaisant lyties, rasės, pilietybės, tautybės, kilmės, kalbos, religijos, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės“. Lygių galimybių įgyvendinimui nepalankaus reiškinio – diskriminacijos koncepcija yra siejama su priekabiavimu ir (ar) nurodymu diskriminuoti remiantis lyties, rasės, tautybės, amžiaus, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindais. Pabrėžiama, kad kiekviena valstybė, patvirtinusi JT Neįgaliųjų teisių konvenciją, privalo formuoti požiūrį, kuris ne skatintų naujas ir (ar) senas diskriminacijos formas, o leistų plėtotis sąlygoms negalią turintiems žmonėms dalyvauti tokiuose visuomenės sektoriuose kaip švietimo, sveikatos, kultūros, darbo rinkos ir šis procesas būtų suvokiamas kaip norma (Žvinklienė ir kt., 2018, cit. Ruškų, 2014). Galima daryti prielaidą, kad valstybės yra skatinamos lygybę ir nediskriminavimą užtikrinti ne tik numatant baudžiamąsias pasekmes už pažeidimus, bet ir panaudojant kitus metodus ir priemones. Aginskaitė ir Donauskaitė (2017), kaip priemonę, galinčią padėti mažinti negalią turinčiųjų lygybės ir diskriminacijos apraiškas, įvardija socialinį darbą. Autorių teigimu, socialinio darbo atstovai turi atpažinti vyraujančius stereotipus, neigiamai veikiančius asmenų, turinčių negalią, tikslinę grupę. Socialinių darbuotojų suvokimas, kad asmenys su negalia yra nepagrįstai nuvertinami ir patiria diskriminaciją bei nelygybę, padeda modeliuoti naujus socialinio darbo metodus, galinčius prisidėti prie negalią turinčiųjų teisių įgyvendinimo.

Visuomenės švietimas. Visuomenės švietimas yra laikomas vienu iš JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įpareigojimu (8 straipsnis), kuriuo valstybės yra skatinamos imtis veiksmų kovojant su stereotipais, abejingumu, neigiamais vertinimais, lydinčiais neįgalius žmones. Vienas iš numatomų būdų yra laikoma informacijos sklaida, pasitelkiant žiniasklaidos pagalbą (Europos Taryba, 2017). Aginskaitė ir Donauskaitė (2017), siekiant identifikuoti su žurnalistais susijusius veiksnius, darančius įtaką neįgalią turinčių žmonių ir neįgalumo klausimų vaizdavimui žiniasklaidoje, atliko tyrimą, kuriuo buvo nustatyta, kad žiniasklaidos dėmesys asmenims su negalia yra pakankamai menkas. Tyrimo autorės atskleidė, kad žiniasklaidoje vyrauja paviršutiniška informacijos sklaida apie negalią, o pati informacija dažnai pateikiama neigiamuose ir pažeidžiamumą akcentuojančiuose kontekstuose, pavyzdžiui, skurdo, nusikaltimų, situacijose, kuriose asmenys, turintys negalią vaizduojami kaip aukos. Pastebėta, kad pats negalės fenomenas

[6] Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas (2003-11-18, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2019-07-01). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr (Žiūrėta 2020-01-07).

žiniasklaidoje pateikiamas kaip našta ir problema. Aginskaitės ir Donauskaitės (2017) teigimu, 2017 m. žiniasklaidoje dar buvo galima išgirsti terminą „invalidas“, kuris jau ilgą laiką yra nebevartojamas. Kriščiūno (2015) teigimu, terminas „invalidas“ pabrėžia žmogaus ligotumą, netinkamumą, bejėgiškumą ir skatina stigmatizuojantį požiūrį. Dėl šios priežasties kritikuojamas terminas buvo pakeistas į „negalės“ ir „neįgalumo“ terminus. Kriščiūnas (2015), remdamasis humanizmo idėjomis, skatina laikytis principo, akcentuojančio ne tai, ko žmogus negali, bet tai, ką jis gali.

Prieinamumas. Prieinamumo principas dažnai būna vertinamas ribotai, akcentuojant tik aplinkos pritaikymą negalią turintiems asmenis. Prieinamumo sąvoka JT Neįgaliųjų teisių konvencijos (2006) 9 straipsnyje yra išplėtota ir suteikia galimybę į tai žvelgti per lygybės ir nediskriminavimo prizmę, kas reiškia, kad negalią turintys asmenys turi teisę dalyvauti visuomeniniame gyvenime, būti savarankiškais ir turėti galimybę rinktis (Europos Taryba, 2017). Prieinamumo koncepcija yra vartojama ir kituose įstatymuose, siekiančiuose užtikrinti žmonių, turinčių negalią teises. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme (1991-11-28) prieinamumo principas traktuojamas kaip neįgaliesiems sudaromos lygiavertės sąlygos veiklai visose gyvenimo srityse ir galimybė visapusiškai naudotis ištekliais. Galimybės dalyvauti visose gyvenimo srityse apima švietimą, laisvalaikį, sveikatos priežiūrą, darbo rinką ir kt. Lietuvos neįgaliųjų draugijos (2017) atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad negalią turintys asmenys susiduria su sunkumais sveikatos priežiūros srityje. Dalis tyrime dalyvavusių asmenų nurodė, kad yra nepakankamai prieinamos odontologinės priežiūros paslaugos, nesudaromos galimybės gilinti žinias apie sveiką gyvenseną. Taip pat akcentuojamas ir neetiškas sveikatos priežiūros specialistų elgesys, nepagarba bei sveikatos priežiūros įstaigų aplinkos nepritaikomumas. Aplinkos nepritaikymas kelia sunkumų ir kitose srityse, pavyzdžiui, laisvalaikio. Gerinant prieinamumo sąlygas, pradėtas akcentuoti Universalaus dizaino diegimas. Kriščiūnas (2015), vertindamas Universalųjį dizainą, pažymi, kad jo diegimas privalo laikytis tam tikrų principų: nešališkumo / lygiateisiškumo (strategija negali stigmatizuoti ir išskirti nei vienos visuomenės grupės); paprastumo (aplinka turi būti pritaikyta visiems, nepriklausomai nuo žmonių išsilavinimo, patirties, kalbos ir t. t.); klaidų toleravimo (Universalus dizainas turi mažinti nelaimingų atsitikimų riziką); informacijos suvokimo (skleidžiama informacija turi būti visiems suprantama, nepaisant asmens ribotumo). VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ (2015) identifikavo švietimo prieinamumą negalią turintiems asmenims globos įstaigose. Atskleista, kad globos įstaigose gyvenančiųjų planai mokytis ir užbaigti bendrojo lavinimo mokyklą nėra palaikomi, o specialybių įgijimas priklauso nuo įstaigos iniciatyvos dalyvaujant profesinio rengimo projektuose. Prieinamumo sąvoką galima analizuoti ir socialinių paslaugų kontekste. Prieinamumo principas

įpareigoja socialines paslaugas organizuoti arčiausiai žmogaus, turinčio negalią gyvenamosios vietos, bendruomenėje.

Lygybė prieš įstatymą. Šis prioritetas apibūdina teisinio veiksnumo siekį. Europos Taryba (2017) pripažįsta, kad valstybės narės vis dar propaguoja pakaitinio sprendimų priėmimo praktikas, kurios apima ir visišką globą, kuomet negalią turintys žmonės praranda savo individualumą tiek įstatymo, tiek visuomenės akyse. Valstybės narės yra skatinamos įdiegti pagalba grindžiamo sprendimų priėmimo sistemą, padėsiančią žmonėms, turintiems negalią išlaikyti savo teisinį veiksnumą. Sistemos esmė – naudojimasis veiksmingais, prieinamais ir įgyvendinamais pagalbos įrankiais (instrumentais), veiksmingomis apsaugos priemonėmis, kurios užtikrina teisinį veiksnumą ir reikiamą teisinę apsaugą. JT Neįgaliųjų teisių konvencijos (2006) 12 straipsnyje įvardijama, kad negalią turintys asmenys turi teisę į nuosavybę, paveldėti turtą, gauti banko paskolas bei tvarkytis savo asmeninus finansus. Galima teigti, kad įgyvendinus negalią turinčių asmenų galimybę kreiptis į teismą, užtikrinus jų teisinį veiksnumą, prisidedama prie šių asmenų įtraukimo ir dalyvavimo visuomenės gyvenimo srityse.

Laisvė nebūti išnaudojamam, nepatirti smurto ir prievartos. Pagal Europos Tarybos (2017) pateiktą informaciją, negalią turintys asmenys patiria didesnę riziką būti išnaudojamais, patirti fizinę, seksualinę, psichologinę ir finansinę prievartą bei smurtą. Valstybės narės yra skatinamos ypatingai dėmesį atkreipti į negalią turinčius vaikus ir moteris, kurioms kyla didesnis pavojus ne tik dėl pačios negalios, bet ir dėl lyties. Europos Tarybos (2017) pranešimu, negalią turintys asmenys prievartą, smurtą bei išnaudojimą dažniausiai patiria izoliuotoje, atskirtoje gyvenamojoje aplinkoje. Galima teigti, kad pati sąvoka „atskirtis“, „atskyrimas“ ar „izoliacija“ konstatuoja vieną iš negalią turinčiųjų teisių pažeidimų. Matoma, kad smurtas prieš negalią turinčiuosius priežiūros įstaigose ar privačiuose namuose yra menkai aptarinėjamas, dėl to valstybės narės yra skatinamos kuo greičiau pereiti prie paslaugų, teikiamų bendruomenėje. Gružinskienė (2017) akcentuoja, kad žmonės, turintys negalią, susiduria su išnaudojimu darbo vietose. Aktualizuota, kad socialinėse įmonėse kuriamos darbo vietos dažnai būna pritaikomos pajėgiems darbuotojams, galintiems dirbti visu darbo krūviu, o negalią turintys asmenys, bijodami prarasti darbo vietą, būna išnaudojami. Atsižvelgdama į šias aplinkybes, autorė skatina griežtinti socialinių įmonių veiklos kontrolę, siekiant mažinti neįgaliųjų išnaudojimą.

Lietuvoje JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir kitų ES valstybių teisės aktų įgyvendinamas dėl negalią turinčiųjų asmenų integracijos į visuomenę ir jų teisių užtikrinimo vyksta kur kas lėčiau, lyginant su kitomis išsivysčiusiomis demokratinėmis valstybėmis. Genienės ir Šumskienės (2015) teigimu, lėtai vykstantiems procesams įtakos turėjo (ir vis dar turi) sovietmečiu sukurta ydinga politinė sistema, stokojanti teigiamo požiūrio į neįgaliuosius. Su šia sistema kovoja ir Ukraina. 2009 m. gruodžio 16 d. Ukrainos Aukščiausioji Rada ratifikavo JT Neįgaliųjų teisių

konvenciją ir jos Fakultatyvinį protokolą, o 2010 m. kovo 6 d. ši sutartis įsigaliojo Ukrainos valstybėje. JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimas Ukrainoje reiškė kardinalius situacijos ir esamo požiūrio į negalią pakeitimus. Ilgą laiką negalia valstybėje buvo laikoma visuomenės patologija, o po Konvencijos ratifikavimo Ukrainoje buvo imtasi veiksmų Konvencijos prioritetų įtraukimui į nacionalinius įstatymus, keičiančius šį požiūrį (Human Rights in Ukraine, 2012) (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Ukrainos įstatymai, reglamentuojantys asmens, turinčio negalia, statusą (parengta darbo autorės)

Metai	Įstatymo pavadinimas
1991-03-21	Ukrainos įstatymas Nr. 875-XII „Dėl socialinės neįgaliųjų apsaugos pagrindų Ukrainoje“
2000-11-16	Ukrainos įstatymas Nr. 2109-III „Dėl Valstybinė socialinės paramos neįgaliems vaikams“
2003-06-19	Ukrainos įstatymas Nr. 966-IV „Dėl Socialinių paslaugų“
2005-10-06	Ukrainos įstatymas Nr. 2961-IV „Dėl asmenų su negalia reabilitacijos Ukrainoje“
2012-08-01	„Nacionalinis veiksmų planas dėl neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo“

Iš esmės buvo keičiamas „Dėl Ukrainos neįgaliųjų socialinės apsaugos pagrindų“ įstatymas, kuriame negalia apibūdinama kaip kūno funkcijų sutrikimas, dėl kurio asmeniui sąveikaujant su aplinka, gali būti ribojama jo veikla. Visgi, šis apibrėžimas buvo kritikuojamas, nes pernelyg remtasi medicininiu požiūriu, akcentuojančiu negalią kaip fizinį ribotumą (Committee on the Rights of Persons with Disabilities considers initial report of Ukraine, 2015). Neįgaliųjų teisių komiteto išvadose ir rekomendacijose dėl neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo Ukrainoje (2015) teigiama, kad Ukrainos vyriausybė daug dėmesio skyrė savo įsipareigojimų įgyvendinimui pagal JT Neįgaliųjų teisių konvenciją. 2012 m. Ukrainos vyriausybė dekretu priėmė nacionalinį veiksmų planą, skirtą JT Neįgaliųjų teisių konvencijai įgyvendinti iki 2020 m. Nacionaliniu veiksmų planu siekiama skatinti, apsaugoti ir užtikrinti, kad neįgalieji visapusiškai ir vienodai galėtų naudotis visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis visose gyvenimo srityse, atsižvelgiant į konvencijos nuostatas.

Lentelėje įvardijami įstatymai šiuo metu turi pakeitimų ir papildymų, kuriais siekiama užtikrinti negalią turinčiųjų teises ir interesus. Visgi, kaip Lietuvoje, taip ir Ukrainoje, susiduriama su žmonių, turinčių negalią teisių pažeidimais lygybės, diskriminavimo, išnaudojimo, švietimo, lygybės prieš įstatymą ir kitose srityse. Atsižvelgiant į minėtus pažeidimus, Lietuvoje ir Ukrainoje iškeltas prioritetas užtikrinti deinstitucionalizaciją ir savarankišką gyvenimą bendruomenėje, teikiant visapusišką paramą neįgaliems piliečiams, kuriems reikalinga nuolatinė globa ir priežiūra, palaipsniui mažinant globos namų skaičių ir kuriant bendruomeninę gyvenamosios vietos priežiūros sistemą (Žmonių, turinčių negalią, teisės, 2013).

Apibendrinant žmonių su negalia teisių užtikrinimo aspektus Lietuvoje ir Ukrainoje, galima

daryti prielaidą, kad valstybių įstatyminė bazė yra vis labiau orientuojama į JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimą, ypatingai akcentuojant 19 straipsnį, įpareigojantį siekti visapusiško žmonių, turinčių negalią savarankiškumo užtikrinimo, kartu apsaugojant šiuos asmenis nuo diskriminacijos, prievartos, išnaudojimo ir kt. Valstybes vienija bendras suvokimas, kad kuriami įstatymai turi būti nukreipti į vyraujančios institucinės negalią turinčiųjų globos sistemos pokyčius, mažinančius globos namų skaičių ir kuriant bendruomeninės priežiūros sistemą.

1.2 Žmonių, turinčių negalią, globos sistemos reforma: institucinę pertvarką įgyvendinančių valstybių patirtys

Jau aštuntajame dešimtmetyje kai kuriose išsivysčiusiose demokratinėse valstybėse prasidėjo judėjimas, siekiantis institucinės globos pertvarkos (Dunajevas. 2011). Institucinės globos pertvarka šiuo metu vyksta daugelyje Europos sąjungos (Belgija, Norvegija, Švedija, Rumunija, Estija, Kroatija, Latvija ir kt.) valstybėse, o kai kur, pavyzdžiui Ukrainoje, dar tik prasideda. Institucinė globos pertvarka, dar kitaip vadinama deinstitucionalizacija, dažnai būna siejama su globos įstaigų uždarymu ir vyraujančios institucinės struktūros išardymu (Dunajevas, 2011). Tačiau deinstitucionalizacijos aprėptis platesnė, šis procesas taip pat nurodo ne tik esamos struktūras išardymą, bet ir naujų, bendruomenėje teikiamų paslaugų plėtojimą, prevencijos vykdymą (Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, 2012). Genienės ir Šumskienės (2015) teigimu, deinstitucionalizacijos procesas yra orientuojamas į aukštos kokybės bendruomenines individualiai pritaikytas paslaugas, įtraukiant ir tas paslaugas, kurios gali užkirsti kelią institucionalizacijai. Prevencija yra neatsiejama perėjimo nuo institucinės globos prie bendruomeninių paslaugų proceso dalis, kuria siekiama užtikrinti tinkamą reagavimą į konkrečius asmens poreikius.

Deinstitucionalizacijos procesai pradėti įgyvendinti aktualizavus institucinės globos žalingą poveikį ir žmogaus teisių pažeidimus globos įstaigose. Institucinė globa iš esmės pasižymi bendrais veiksniais: asmeninių daiktų paėmimas, dienotvarkės sudarymas, neatsižvelgiant kiekvieno individualius poreikius, kontaktų už globos įstaigų ribotumas (Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, 2012). Kazanskienės (2017) teigimu, intelekto negalią turintys asmenys kai kuriose globos įstaigose patiria stigmatizaciją, pažeminimus, socialinę atskirtį, diskriminaciją ir net smurtą. Mokslininkė akcentuoja socialinio jautrumo stoką, pasigenda orių sąlygų tobulėjimui ir vystymuisi užtikrinimo, inkliuzijos siekio. Negalią turinčiųjų teisių pažeidimus analizuoja ir Lebedinskaitė (2018), kurios teigimu, globos įstaigų nereagavimas į gyventojų skundus, privatumo neužtikrinimas, kontrolė, griežtos taisyklės taip pat yra laikoma žmogaus teisių suvaržymais ir (ar) pažeidimais. Pačią institucinę aplinką galima traktuoti kaip papildomos negalios žmogui diegimą. Savarankiškumo, kaip įrankio integracijai į visuomenę, slopinimas, pagarbos stokojimas, gali turėti neigiamos įtakos

asmens vystymuisi ir išlikti visam gyvenimui. Plačiau analizuojant savarankiškumą, kai kuriose šaltiniuose aptinkamas konceptas „savarankiškas gyvenimas“, kuris dažnai siejamas su visišku nepriklausymu nuo kitų, savo pasirinktos veiklos užsiėmimu, tačiau deinstitucionalizacijos kontekste tai įprasmina pasirinkimo laisvę (Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, 2012). Tad galima daryti prielaidą, kad deinstitucionalizacijos proceso esmė – suteikti galimybę negalią, ypatingai intelekto/protinę, turinčiam asmeniui priimti sprendimus, susijusius su tuo, kur ir su kuo jis nori gyventi, kaip organizuoti savo kasdienį gyvenimą.

Kai kuriose pasaulio valstybėse vykstantis deinstitucionalizacijos procesas tapo prioritetine sritimi. Institucinės pertvarkos tikslinės grupės yra šios: vaikai, likę be tėvų globos; vaikai ir jų tėvai, patiriantys socialinės rizikos veiksnius; suaugę, vaikai, jaunuoliai, turintys proto ir (ar) psichikos negalią bei jų šeimos. Pastarosios (suaugusiųjų, vaikų, jaunuolių, turinčių proto ir (ar) psichikos negalią) tikslinės grupės institucinės globos reformos būtinybė pabrėžiama ne tik jau anksčiau nagrinėta JT neįgaliųjų teisių konvencijoje, bet ir kituose tarptautiniuose dokumentuose. JT Psichikos ligomis sergančių asmenų apsaugos ir psichikos sveikatos priežiūros tobulinimo principuose[7] akcentuojama psichikos liga sergančio asmens teisė gyventi ir dirbti bendruomenėje tiek, kiek jam tai įmanoma. Pasaulio sveikatos organizacijos (toliau PSO) rekomendacijose[8] teigiama, kad bendruomeninė globa teikia geresnių rezultatų gyvenimo kokybės aspektu, o tokioje globoje labiau gerbiamos žmogaus teisės ir ji yra ekonomiškai efektyvesnė nei institucinė globa. Rekomendacijose taip pat pabrėžiama būsto ir užimtumo sektorių susiejimo svarba. PSO Europos deklaracijoje dėl vaikų ir jaunuolių su protine negalia bei jų šeimų narių sveikatos[9] pabrėžiamas neigiamas institucinės globos įstaigų poveikį vaikų ir jaunuolių sveikatai bei vystymuisi, o valstybės yra raginamos pakeisti institucinės globos įstaigas kokybiškomis paslaugomis bendruomenėje.

1.2.1 Žmonių, turinčių negalią, globos sistemos reforma Europos sąjungos valstybėse

Deinstitucionalizacijos procesas pamažu tapo ir Europos Sąjungos prioritetine sritimi. Italija yra viena iš pirmųjų šalių, inicijavusių psichinę negalią turinčių žmonių deinstitucionalizavimą, kuriantį bendruomeninės psichinės sveikatos priežiūros sistemą. Šalyje buvo nuspęsta perkelti psichiatrinį gydymą ir paramą iš psichiatrinių ligoninių į bendruomenės psichikos sveikatos centrus, kurie užtikrina integraciją ir ryšį su kitomis tarnybomis ir ištekliais

[7] JT Psichikos ligomis sergančių asmenų apsaugos ir psichikos sveikatos priežiūros tobulinimo principai (cituojama iš Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, (2012) šaltinio).
[8] Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) rekomendacijos (cituojama iš Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, (2012) šaltinio).
[9] PSO Europos deklaracija dėl vaikų ir jaunuolių su protine negalia bei jų šeimų narių sveikatos (cituojama iš Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, (2012) šaltinio).

bendruomenėje. Dėl tokių pokyčių pasikeitė šeimos gydytojų vaidmuo psichiatrinių pacientų priežiūros srityje (Milovanovič, 2017). Ispanijoje radikalūs visuomenės psichinės sveikatos sistemos pokyčiai buvo pradėti devintajame dešimtmetyje. Pabrėžiama, kad socialinių paslaugų tinklo, teikiančio bendruomeninę paramą žmonėms su proto negalia, sukūrimo strategija yra vienas originaliausių ir kūrybiškiausių reformos aspektų. Didelę šios strategijos sėkmę galima būtų paaiškinti tuo, kad joje buvo numatytas nacionalinis tarpsektorinis finansavimas, koordinuotas socialinės paramos paslaugų planavimas ir valdymas glaudžiai bendradarbiaujant su sveikatos priežiūros tarnybomis, lankstus ir efektyvus išteklių paskirstymo valdymas, vietos organizacijų, vartotojų ir šeimų bei personalo asociacijų dalyvavimas plėtojant ir stebint šių programų įgyvendinimą (Milovanovič, 2017). Bulgarijoje dar 2001 m. buvo priimta 2001-2005 m. Nacionalinė neįgaliųjų lygių galimybių strategija, kurios tikslas – užtikrinti perėjimą nuo institucinės globos prie bendruomeninių paslaugų, teikiant prioritetinę alternatyvių paslaugų plėtrą ir deinstitucionalizavimą. Šalyje buvo suteikta savivaldybėms visiška valdžia teikiant socialines paslaugas, suteiktas finansavimas daugybei naujų paslaugų, kurios pradėjo veikti greta esamų (Milovanovič, 2017). Vengrijoje dėl 2011 m. patvirtintos deinstitucionalizacijos strategijos trūkumų kilo pagrįstas susirūpinimas. Per 2013 m. šalyje pasirinktos šešios didelės įstaigos, kurios buvo uždaromos, pereinamuoju laikotarpiu leidžiant statyti naujas mažesnio pajėgumo institucijas. Dėl šios priežasties susirūpinta, kad nedaugeliui gyventojų pavyks gyventi bendruomenėje, o dauguma bus perkelta į kitas, mažesnio pajėgumo globos įstaigas (Milovanovič, 2017).

Remiantis užsienio šalių patirtimis įgyvendinant deinstitucionalizacijos procesus, 2012 metais parengtos Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos, kurios grindžiamos tam tikrais Europos teisiniais ir politiniais pagrindais, orientuotais į minėtų tikslinių grupių socialinės gerovės užtikrinimą (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Europos teisiniai ir politiniai pagrindai deinstitucionalizacijos kontekste (Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos, 2012)

Dokumento pavadinimas	Sąsajos su Bendrosiomis europinėmis gairėmis dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos
Europos Socialinė chartija (pataisyta)	15 straipsnis nustato asmenų, turinčių negalią teisę į socialinę integraciją, dalyvavimą visuomeniniame gyvenime, savarankiškumą, o valstybės narės įpareigojamos priemonių šioms teisėms įgyvendinti užtikrinimui.
Parlamentinės asamblėjos rezoliucija dėl neįgaliųjų teisių įgyvendinimo ir jų visapusiško ir aktyvaus dalyvavimo visuomenėje	Valstybės narės įpareigotos vykdyti deinstitucionalizacijos procesą, pertvarkant paslaugų teikimo principus, iškeliant prioritetą ne globos institucijoms, o bendruomenėje teikiamoms paslaugoms.
Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija dėl neįgalių vaikų deinstitucionalizavimo ir gyvenimo bendruomenėse	Valstybės narės skatinamos palaipsniui panaikinti institucines globos įstaigas, pakeičiant jas teikiamų bendruomeninių paslaugų tinklu. Orientuojamasi į neįgalius vaikus.
2010–2020 m. Europos strategija negalios srityje	Strategijos tikslas – užtikrinti visapusišką neįgaliųjų dalyvavimą visuomenėje, teikiant bendruomenines paslaugas, įskaitant ir asmeninę (asmeninių asistentų) pagalbą.

Europos Tarybos žmogaus teisių Komisaro pagrindinių klausimų dokumentai	Valstybės narės skatinamos skirti pakankamai išteklių teikiant tinkamą sveikatos priežiūrą, reabilitacijos ir socialines paslaugas bendruomenėje.

Analizuojant tarptautinius ir ES teisinius ir politinius pagrindus, kuriant bendruomenės alternatyvas institucinei globai, pastebėta, kad yra plataus mąsto tarptautinių teisinių ir politinių įsipareigojimų, pagal kuriuos siekiama užtikrinti negalią turinčiųjų visapusišką dalyvavimą visuomeniniame gyvenime. Kaip matyti 2 lentelėje, daugumoje dokumentų akcentuojamas naujų paslaugų, teikiamų bendruomenėje diegimą. Bendrosiose europinėse gairėse dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos (2012) pateikiami bendruomeninių paslaugų negalią turintiems asmenims pavyzdžiai: asmeninė pagalba, namų pritaikymas, tarpusavio parama ir (arba) konsultavimas, atokvėpio paslauga, „bičiulių paslauga“, apsaugotas būstas. Dalis minėtų paslaugų jau yra teikiamos Lietuvoje.

1.2.2 Institucinės globos pertvarka Lietuvoje

Deinstitucionalizacijos procesas, orientuotas į protinę ir (ar) psichinę negalią turinčius žmones, Lietuvoje vyksta pakankamai lėtai (VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“, 2018). 2007 m. buvo priimta Nacionalinė psichikos sveikatos strategija[10], kurios vienas iš deklaruojamų tikslų – „deinstitucionalizacija ir modernios paslaugos, teikiamos bendruomenėje ir atitinkančios klientų poreikius“. 2012 m. buvo patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitucionalizacijos strateginių gairių patvirtinimo[11]“, kuriame teigiama, kad iki 2030 m. turi būti suformuota nuosekli ir koordinuota pagalbos ir paslaugų sistema, sudaranti galimybes negalią turinčiam vaikui, likusiam be tėvų globos vaikui, negalią turinčiam suaugusiam asmeniui gauti individualią pagalbą ir reikiamas paslaugas, padėsiančias integruotis į bendruomenės gyvenimą, nepatiriant socialinės atskirties, dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Tačiau tik 2014 m. vasario 14 dieną buvo imtasi konkrečių veiksmų, kuomet Lietuvoje priimtas Įsakymas[12] dėl institucinės globos pertvarkos, bylojantis apie naujos sistemos kūrimo pradžią. Sukurtas veiksmų planas, kuriuo siekiama 2014-2020 laikotarpiu numatyti ir įgyvendinti atitinkamus veiksmus, orientuotus į bendruomeninių paslaugų infrastruktūros kūrimą ir plėtrą bei senos institucinės sistemos galimą eliminavimą. Teigiama, kad interpretuoti apie institucinių

[10] *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo,* (2007-04-03). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.295147?jfwid=fhhu5mo1q (Žiūrėta 2020-01-19).

[11] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, (2012-11-16). Įsakymas *Dėl neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitucionalizacijos strateginių gairių patvirtinimo.* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.437781/ (Žiūrėta 2020-01-19).

[12] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, (2014-02-14). Įsakymas *Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 metų veiksmų plano patvirtinimo.* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e4169490984411e3aad2c022318814db/asr (Žiūrėta 2020-01-19).

globos įstaigų likimą neverta, nes parengtame veiksmų plane nepakankamai įvardijamas pačių globos įstaigų vaidmuo, nėra aiškiai apibrėžta, ar jos bus likviduojamos kuriant bendruomenines alternatyvas, ar globos įstaigos prisitaikydamos prie pertvarkos proceso kurs naujas paslaugas (Genienė, Šumskienė, 2015).

Lietuvoje vykstančios institucinės pertvarkos tikslas – „kurti kompleksiškai teikiamų paslaugų sistemą, kuri sudarytų galimybes kiekvienam vaikui, neįgaliajam ar jo šeimai (globėjams, rūpintojams) gauti individualias pagal poreikius paslaugas ir reikiamą pagalbą bendruomenėje, o kiekvienam likusiam be tėvų globos vaikui augti saugioje ir jo raidai palankioje aplinkoje biologinėje, jos nesant – įtėvių, globėjų šeimoje“ (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2014). Tikslui pasiekti suformuluoti uždaviniai siejami su naujų bendruomeninių paslaugų infrastruktūros kūrimu, prieinamumo organizavimu, darbuotojų, teikiančių paslaugas kompetencijos tobulinimu bei visuomenės ir vietos bendruomenių švietimu, siekiant keisti vertybines nuostatas į negalią (protinę) turinčius asmenis.

Plačiau nagrinėjant bendruomeninių paslaugų infrastruktūros plėtrą negalią turintiems ir jų šeimoms Lietuvoje, aktualizuojami inovatyvūs sprendimai, kuriant paslaugų modelius (Klidzienė, 2018). Parengtame institucinės pertvarkos projekte (2014) buvo numatomos šios paslaugos: apsaugotas būstas; dienos užimtumo paslaugos ar užimtumo programos; aktyvi asmeninė socialinio darbuotojo (asmeninio asistento) pagalba; apgyvendinimas grupinio gyvenimo namuose, suteikiant galimybę naudotis bendruomeninėmis paslaugomis dienos metu; socialinė reabilitacija (paslauga, teikianti intensyvią pagalbą po ilgos stacionarios globos arba hospitalizacijos asmeniui, kad pasirengtų gyventi bendruomenėje naudodamasis bendruomeninėmis paslaugomis); šeimų tarpusavio ir savipagalbos grupės; konsultacijos šeimų nariams, gyvenantiems su negalią turinčiais asmenimis; laikinas atokvėpis. Klidzienė (2018), analizuodama inovatyvių paslaugų plėtrą institucinės pertvarkos kontekste, išryškino ir integralios pagalbos svarbą kompleksinę negalią turintiems asmenims. Autorė integralią pagalbą apibūdina kaip dienos socialinės globos ir slaugos paslaugas, kurios teikiamos mobilios specialistų komandos asmens namuose. Inovatyvių paslaugų kontekste išryškėjo laikino atokvėpio paslauga, kuri Laikino atokvėpio paslaugos teikimo apraše (2018) apibūdinama kaip trumpalaikio pobūdžio paslauga šeimos nariams, auginantiems, prižiūrintiems negalią turintį vaiką / suaugusįjį, kai tam tikru metu asmenys dėl darbo ar ligos negali pasirūpinti juo. Laikino atokvėpio paslaugos analizė atskleidė, kad ši paslauga kiekviename regione teikiama dviem būdais, t. y. laikino atokvėpio namuose ir įstaigose (Klidzienė 2018).

Inovatyvių bendruomeninių paslaugų struktūroje atsirado paslauga, kuri JT Neįgaliųjų teisių konvencijoje (2006) traktuojama kaip pagrindinis savarankiško gyvenimo įrankis, tai – asmeninio asistento pagalba (Klidzienė, 2018). Asmeninio asistento paslaugų organizavimo ir

teikimo bei asmeninio asistento veiklos gairėse[13] (2018) ši paslauga apibūdinama kaip palydint ir komunikuojant namuose ir (ar) viešojoje aplinkoje individualiai asmeniui teikiama pagalba, kuri padeda įgalinti asmenį būti savarankišku, užtikrinanti ir palaikanti svarbiausias asmens gyvybinės veiklos funkcijas (mityba, asmens higiena, socialiniai santykiai ir aplinka, judumas / mobilumas). Užsienio patirtis Lietuvai tapo pavyzdžiu, bylojančiu apie šios paslaugos naudą intelektualinę, psichinę, fizinę negalią turintiems asmenims. Airijoje žmonės, turintys minėtas negalių formas ir pasinaudoję asmeninio asistento paslauga, lengviau įsitraukė į švietimą, pradėjo dalyvauti bendruomeninėse veiklose, tapo savarankiškesni, o dalis, gyvenusiųjų su tėvais, giminaičiais, nusprendė išsikraustyti ir patys kurti savo asmeninius gyvenimus (Disability Federation of Ireland, 2014).

Vienas iš didžiausių iššūkių Lietuvoje deinstitucionalizacijos procese tapo protinę ir psichikos negalią turinčiųjų iš globos įstaigų perkėlimas / apgyvendinimas bendruomenėse (Lietuvos gyventojų požiūrio į institucinės globos pertvarką tyrimo ataskaita, 2016). Dalis institucijų įsipareigojo teikti apsaugoto būsto paslaugą, kas reiškė, kad protinę ir psichikos negalią turintiems asmenims suteikiama gyvenamoji vieta bendruomenėje. Būstuose apgyvendinami iki 4 dalinai savarankiškų asmenų, kuriems teikiama socialinio darbuotojo pagalba, padedanti ugdyti ir palaikyti turimus asmenų socialinius ir savarankiško gyvenimo įgūdžius, siekiant visapusiško jų savarankiškumo (Klidzienė, 2018). Apsaugoto būsto paslauga teikiama remiantis bendraisiais paslaugų teikimo principais (Apgyvendinimo su parama apsaugoto būsto paslaugų suaugusiems asmenims su (psichikos ir / ar proto) negalia paslaugų teikimo metodikos aprašas, 2019): *individualaus požiūrio į asmenį* (kiekvienas žmogus yra unikalus, paslaugos teikiamos atsižvelgiant į jo individualius poreikius, pabrėžiant jo stiprybes); *paslaugų gavėjo apsisprendimo* (asmuo turi pasirinkimo laisvę, t. y. pats gali nuspręsti kur ir su kuo nori gyventi); *lokalaus apgyvendinimo* (apsaugoto būsto paslauga asmeniui pasiūloma kiek galima arčiau jo šeimos, draugų, bendruomenės, kadangi jis yra integrali vietinės bendruomenės dalis kaip ir kiti gyventojai); *paslaugų gavėjo savarankiškumo* (atkūrimas, ugdymas ir palaikymas kasdienių savarankiško gyvenimo įgūdžių, siekiant maksimalaus asmens savarankiškumo); *įgalinimo* (galių įgijimas aktyviai veikiant ir kontroliuojant savo asmeninį gyvenimą); *stiprybių modelio* (pagrindinis dėmesys skiriamas ne negaliai ir asmens silpnybėms, o – stiprybėms, pabrėžiant atsakomybę už savo gyvenimą ir ligą, pastangas grįžti į prasmingą visuomenės gyvenimą ir jame aktyviai dalyvauti); *visapusiško požiūrio* (remiamasi nuostata, kad neįgalus žmogus nėra subjektas, kuriam sutriko tam tikros funkcijos, bet tai yra žmogus, turintis sprendžiamų problemų,

[13] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, (2018-03-02.). *Įsakymas dėl asmeninio asistento paslaugų organizavimo ir teikimo bei asmeninio asistento veiklos gairių patvirtinimo*. Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/0a88667220b911e88a05839ea3846d8e?jfwid=q8i88lp51 (Žiūrėta 2020-01-25).

atsižvelgiant į fizinius, psichinius, socialinius aspektus ir jų tarpusavio sąveiką); *komandinio darbo* (bendradarbiavimas, darbo pasidalijimas, bendra atsakomybė už paslaugų kokybę). Apsaugoto būsto paslauga suteikė galimybę nevaržomai judėti, dalyvauti visuomeniniame gyvenime, kas gyvenant institucijoje ne visada įmanoma.

Naujų inovatyvių paslaugų infrastruktūros plėtra, kaip ir pati deinstitucionalizacija, Lietuvoje vyko (vyksta) tam tikrais etapais (žr. 3 lentelę), kuriuose iškelti tikslai ir užsibrėžti laikotarpiai šiems tikslams pasiekti.

3 lentelė

Institucinės globos pertvarkos proceso etapai (sudaryta darbo autorės, pagal Perėjimas nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų (Institucinės globos pertvarka) 2014 - 2020 m.)

ETAPAS	LAIKOTARPIS	TIKSLAS
Pertvarkos I-asis etapas – pertvarkai reikalingų sąlygų sukūrimas ir paslaugų teikimas, didinant esamų prieinamumą	2014-2017 (2019) m.	Tvaraus perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų sistemos sąlygų sukūrimas Lietuvoje.
Pertvarkos II-A etapas – paslaugų infrastruktūros plėtra regionuose	2017-2020 m. (2023 m.)	Remiantis regioniniais paslaugų ir infrastruktūros plėtros planais, teikti tikslinėms grupėms jų poreikius atitinkančias naujų formų bendruomenines paslaugas.
II-B etapas – naujų formų paslaugų teikimas tikslinėms grupėms	2017-2020 m. (2023 m.)	Remiantis regioniniais paslaugų ir infrastruktūros plėtros planais, išplėtoti bendruomeninių paslaugų teikimui reikalingą infrastruktūrą.

Lentelėje matyti, kad I-asis institucinės pertvarkos etapas Lietuvoje yra baigtas, o II-asis tik įsibėgėja. Tačiau yra matoma, kad institucinės globos pertvarka vyksta nepakankamai sklandžiai. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atstovams kyla sunkumų derintis su savivaldybėmis dėl naujų paslaugų diegimo ir jų kokybės užtikrinimo, o pačioms savivaldybėms trūksta informacijos apie naujas paslaugas (Lietuvos gyventojų požiūrio į institucinės globos pertvarką tyrimo ataskaita, 2016). Lietuvoje vis dar pasigendama mobiliųjų grupių ir bendruomeninių psichikos sveikatos specialistų komandų teikiamų paslaugų, nors teisės aktuose tai yra numatyta. Šios paslaugos trūkumas atskleidė dar vieną sklandžios institucinės pertvarkos trikdį – lėšų trūkumą (Psichikos sveikatos perspektyvos, 2018).

2020-03-30 buvo užbaigtas Institucinės globos pertvarkos I-ojo etapo vertinimas, kuriame identifikuojami etapo, tiksliau, apgyvendinimo asmenų su proto ir (ar) psichikos negalia grupinio gyvenimo namuose (GGN) ir apsaugotuose būstuose (AB), pasiekimai ir probleminės sritys. Buvo vertinamos 8 pagrindinės sritys: sveikatos priežiūros poreikiai; savarankiškumo stiprinimo poreikiai; socialinės integracijos poreikiai; darbinės reabilitacijos poreikiai; teisė į darbą; teisė į privatumą; teisė naudotis paslaugomis; teisė pasirinkti gyvenamąją vietą (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Institucinės globos Pertvarkos I-ojo etapo vertinime identifikuoti pasiekimai ir problemos
(parengta darbo autorės pagal BGI Consulting" ir UAB "Contextus, 2020-03-30)

ĮVERTINTOS SRITYS	IDENTIFIKUOTI PASIEKIMAI	IDENTIFIKUOTOS PROBLEMOS
Sveikatos priežiūros poreikiai	Paslaugų gavėjų sveikatos būklė ir sveikatos priežiūra pagerėjo dėl geresnio sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo, didesnės įvairovės, atsakomybės prisiėmimo už savo sveikatą, galimybės savarankiškai kreiptis į specialistus.	–
Savarankiškumo stiprinimo poreikiai	Paslaugų gavėjų pasitikėjimas savimi sustiprėjo, prisiimta naujų atsakomybių, atsirado gebėjimai planuoti veiklą.	Gyvenančių GGN ir AB paslaugų gavėjų dienotvarkė bendra, ne visuose GGN asmenys gali apsirūpinti reikiamais ištekliais patys.
Socialinės integracijos poreikiai	Gyventojų tarpusavio santykiai, taip pat ir su socialiniais darbuotojais bei jų padėjėjais, pagerėjo dėl glaudesnio bendravimo įveikiant kasdienius sunkumus.	Gyventojai vangiai dalyvauja kaimynystėje (bendruomenėje) vykstančiuose renginiuose ir kituose procesuose. Nors santykiai su kaimynais vertinami palankiai, tačiau vis dar gajos išankstinės neigiamos nuostatos į proto ir (ar) psichikos negalią turinčius asmenis. Gyventojai vis dar linkę bendrauti tarpusavyje, vengia naujų ryšių užmezgimo.
Darbinės reabilitacijos poreikiai	–	Profesinės reabilitacijos programos labiau pritaikytos fizinę negalią turintiems asmenims, trūksta programų proto ir (ar) psichikos negalią turintiems. Kai kurios programos neatitinka šiuolaikinės rinkos poreikių, todėl įgytos įgūdžiai ir žinios lieka nepritaikyti, kas mažina gyventojų motyvaciją.
Teisė pasirinkti gyvenamąją vietą	–	GGN gyventojams suteikta galimybė tik pasirinkti, ar jie nori likti stacionarioje globos įstaigoje, ar gyventi bendruomenėje. Konkrečios vietos pasirinkti negali.
Teisė į darbą	–	Proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims darbo pasiūla menka, dažniausiai tai nekvalifikuoti, mažai apmokami darbai.
Teisė į privatumą	GGN ir AB viduje privatumas užtikrinamas	Apsaugoto būsto paslaugos apraše nurodoma, kad kaimynai ir policija turi būti informuoti, kur (kokiame bute) gyvena proto ir (ar) psichikos negalią turintis asmuo. Taip pažeidžiamas konfidencialumas ir privatumas.
Teisė naudotis paslaugomis	Paslaugų gavėjai yra informuoti apie bendruomenėje teikiamas paslaugas ir gali rinkti, ko jiems reikia, kokiose veiklos nori dalyvauti.	Miesto GGN ir AB gyventojai turi platesnę paslaugų pasiūlą ir prieinamumas lengvesnis, lyginant su mažesnio miestelio gyventojais.

Kaip matyti 4 lentelėje, šiuo metu didžiausiais institucinės globos pertvarkos sunkumais yra laikomi proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų integracija į darbo rinką. Iš esmės dvi sritys, t. y. darbinės reabilitacijos poreikiai ir teisė į darbą, yra susiję. Kol Lietuvoje nėra išplėtoto darbinės reabilitacijos programų tinklo, padedančio paruošti savo srities specialistus, tol proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų teisė į darbą nebus užtikrinama. Taip pat tikslinga plačiau

analizuoti ir socialinės integracijos poreikių tenkinimą. Tiek identifikuoti pasiekimai, tiek problemos socialinės integracijos srityje byloja, kad proto ir psichikos negalią turintys asmenys vienijasi tarpusavyje, galimai kuria savo taisykles, bendravimo kultūrą, kas iš esmės prieštarauja pačiai institucinės globos pertvarkos idėjai – integracijai į visuomenę.

Nors Lietuvoje vykstantis deinstitucionalizacijos procesas nevyksta be kliūčių, tačiau pritariama tam, kad įvykę pokyčiai žmonių, turinčių proto ir (ar) psichikos negalią gyvenimuose yra pagrindinė atspirtis, kuri motyvuoja eiti tolyn ir siekti pertvarkos įgyvendinimo, susiduriant su klaidomis ir atrandant tobulintinas paslaugų teikimo sritis (Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir be tėvų globos likusiems vaikams 2014-2020 m. veiksmų plano tarpinstitucinės stebėsenos grupės posėdžio protokolas, 2018-12-04).

1.2.3 Institucinės globos pertvarka Ukrainoje

Pagal Ukrainos sveikatos apsaugos ministerijos skelbiamą statistiką – 2015 m. valstybėje buvo užregistruoti 229 206 protinę negalią turintys žmonės (Verner, 2018). Tais pačiais metais JT Neįgaliųjų teisių komitetas pateikė ataskaitą, kurioje išreikštas susirūpinimas, kad šalis, ir toliau praktikuoja neįgaliųjų institucionalizaciją ir teikia labai ribotą paramą, ypač žmonėms su psichine ir psichosocialine negalia, kad jie galėtų savarankiškai gyventi atitinkamose bendruomenėse (Baigiamosios pastabos dėl Ukrainos ataskaitos apie JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimą, 2015). Pripažįstama, kad Ukrainoje negalią turinčių asmenų teisės nėra tinkamai užtikrinamos. Suaugusiesiems, turintiems intelekto ir protinę negalia skiriama ribota valstybės parama, o ne pelno siekiančios organizacijos (NVO) paprastai teikia pagalbą vaikams, bet ne suaugusiems (NVO „Unit“, 2016). Ukrainoje vykstantis deinstitucionalizacijos procesas taip pat šiuo metu yra orientuojamas į pažeidžiamiausią gyventojų grupę – vaikus (vaikus, turinčius negalią), gyvenančius globos institucijoje (Mathews ir kt., 2015), tačiau valstybėje pradedama diskutuoti ir apie bendruomeninių paslaugų būtinybę protinę negalią turintiems suaugusiems asmenims (Khan ir kiti, 2017).

Ukrainoje vyrauja psichinės sveikatos priežiūros institucinė sistema, pagrįsta psichiatrinėmis ligoninėmis ir ilgalaikiu socialiniu palaikymu globos įstaigose. Nors šalis neturi deinstitucionalizacijos politikos, nukreiptos į protinę ir (ar) psichinę negalią turinčius asmenis, tačiau yra bandymų teikti kitokio tipo socialinės paslaugos šiems asmenims (Turnpenny ir kt., 2017). Valstybėje pradėtos vykdyti svarbios sveikatos sistemos reformos, tačiau pastebėta, kad trūksta psichinės sveikatos priežiūros paslaugų bendruomeniniame lygmenyje. Nacionalinio lygio diskusijos apie psichinės sveikatos priežiūros gerinimo planus apima bendruomeninės priežiūros teikimą psichinės sveikatos problemų turintiems asmenims (Khan ir kiti, 2017). Apie tai buvo pradėta kalbėti dar 2012 m., kuomet Ukrainos žmonių su negalia organizacijų koalicija (UCOPD)

valdžios institucijoms pateikė rekomendacijas, kuriose teigiama, kad siekiant atitikti tarptautinius standartus, valstybė privalo garantuoti asmenų, turinčių negalią teises, įskaitant teisę gyventi bendruomenėje (Report of the Ukraine Coalition of Organizations of People with Disabilities, 2012), tačiau ilgą laiką pokyčiai nevyko.

Vykstant institucinėms globos reformoms pasaulyje, kartu ir ES valstybėse, Ukraina pripažino, kad negalia turinčių asmenų apgyvendinimo specializuotose įstaigose praktika kenkia šių asmenų įtraukimui į visuomenę, skatina socialinę atskirtį ir prigimtinių teisių pažeidimus, o deinstitucionalizacija yra būtina įgalinimo sąlyga (Lindkvist (Ліндквіст), 2015). Ukraina gali remtis didele tarptautine deinstitucionalizacijos patirtimi, nes kitų šalių ataskaitose pateikiamos išsamios strateginės rekomendacijos, kurias galima pritaikyti prie situacijos valstybėje (Khan ir kiti, 2017). Bendradarbiaudama su kitomis valstybėmis ir perimdama jų patirtį, Ukraina įsipareigojo užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių, kaip pagrindinės valstybės politikos varomosios jėgos, vadovaujančios valstybės valdžios institucijoms ir vietos valdžios institucijoms sprendimų priėmimo procese, prioritetą (On Approval of the National Human Rights Strategy of Ukraine, 2015). Dokumente „Dėl Ukrainos nacionalinės žmogaus teisių strategijos patvirtinimo“ (2015), teigiama, kad šalis įsipareigoja pritaikyti darbo vietas negalią turintiems darbuotojams, darbo vietoje teikti paramą – įdiegti veiksmingą socialinių paslaugų sistemą, įskaitant socialinę atvejo vadybą ir asmeninio asistento pagalbą namuose. Valstybėje siekiama įgyvendinti inkliuzinį ugdymą, bylojantį apie negalią turinčių asmenų teisės į mokslą užtikrinimą.

Vertinant protinę ir (ar) psichinę negalią turinčių asmenų apgyvendinimo bendruomenėje galimybes Ukrainoje, atkreiptas dėmesys, kad neįgaliesiems neturėtų būti kuriami atskiri būstai, nes toks požiūris kelia pavojų ir toliau gilinti atskirtį ir stigmą (Ormonova, 2016). Manoma, negalią turintieji iš pradžių gali būti apgyvendinti bendruomenės centruose, kur gautų paramą ir pagalbą pereinant prie savarankiško gyvenimo bendruomenėje. Visgi, deinstitucionalizavimas ir neįgaliųjų savarankiško gyvenimo rėmimo tinklo sukūrimas nėra vieni iš pirmųjų valstybės prioritetų šiuo metu. Šiuos klausimus sprendžia tik nevyriausybinės organizacijos (Human Rights Organizations, 2012).

Apibendrinant deinstitucionalizacijos proceso, kaip negalią turinčių žmonių teisių įgyvendinimo raišką, galima teigti, kad Europos Sąjungos valstybės turi stiprų įstatyminį pagrindą įgyvendinant negalią turinčių asmenų institucinės globos reformą. Bendrosiose europinėse gairėse dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos (2012) pateikiamos bendruomeninių paslaugų negalią turintiems asmenims pavyzdžiai diegiami Europos valstybėse, kartu ir Lietuvoje.

Lietuvoje vykstantis deinstitucionalizacijos procesas prasidėjo dar 2014 m. ir vyksta iki šiol. Lietuva JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir kitų ES valstybių teisės aktų pagrindais kuria

bendruomeninių paslaugų infrastuktūrą negalią turintiems asmenims. Atskleista, kad institucinės globos pertvarka vyksta nepakankamai sklandžiai. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atstovams kyla sunkumų derintis su savivaldybėmis dėl naujų paslaugų diegimo ir jų kokybės užtikrinimo, o pačioms savivaldybėms trūksta informacijos apie naujas paslaugas, kyla visuomenės pasipriešinimas dėl protinę negalią turinčių asmenų apgyvendinimo bendruomenėje.

Ukrainoje vykstantis deinstitucionalizacijos procesas vyksta kur kas lėčiau, lyginant su ES valstybėmis. Valstybėje pripažįstama, kad negalia turinčių asmenų apgyvendinimo specializuotose įstaigose praktika kenkia šių asmenų įtraukimui į visuomenę, tačiau šalis dar neturi deinstitucionalizacijos politikos, suvokiama jos būtinybė.

Teorinė Lietuvos ir Ukrainos deinstitucionalizacijos raiškos analizė atskleidė, kad valstybes vienija bendras suvokimas, jog reikia mažinti globos namų skaičių ir kurti bendruomeninę gyvenamosios vietos priežiūros sistemą.

2. SOCIALINES PASLAUGAS TEIKIANČIŲ NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ GALIMYBIŲ ĮSITRAUKIMUI Į DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESĄ TEORINIS KONCEPTUALIZAVIMAS

2.1 Socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų konceptas

Nevyriausybinės organizacijos (toliau NVO) yra laikomos vienu iš svarbiausių atviros demokratiškos visuomenės bruožų, atskleidžiančių pastangas, orientuotas į gyvenimo sąlygų gerinimą ir pagalbos teikimą tiems, kam to labiausiai reikia (Savukynienė, 2015). NVO geriausiai yra žinomos dėl dviejų skirtingų, tačiau dažnai tarpusavyje susijusių veiklos rūšių – paslaugų teikimo žmonėms, kuriems jos reikia, ir politinių interesų gynimo, visuomenės kampanijų, skirtų socialinei pertvarkai vykdyti, organizavimo (Lewis, 2010). Nevyriausybinės organizacijos yra priskiriamos trečiajam sektoriui. Kučiko ir Pivoraitės (2001) teigimu, trečiasis sektorius yra laikomas vienas iš šiuolaikinės visuomenės, kuri vaizduojama kaip trikampis, kampų, palaikantis bendradarbiavimą tiek su valstybiniu, tiek su privačiu sektoriumi (Kučikas, Pivoraitė, 2001, cit. Vorevičienė, 2016). Tikrosiomis trečiojo sektoriaus organizacijomis yra laikomi labdaros fondai, savanoriškos organizacijos, specialistų profesionalų asociacijos. Kitaip tariant, trečiąjį sektorių sudaro laisva valia veikiančios gyventojų inciatyvos, neorientuotos į pelno siekimą (Vorevičienė, 2016). Manoma, kad trečiajam sektoriui tenka svarbus vaidmuo kuriant vertybes visame pasaulyje, dirbdamas paslaugų teikimo, advokacijos, kultūros programų ir socialinių judėjimų srityse (Kallman ir kiti, 2016).

Plačiau analizuojant NVO konceptą, matoma, kad pats terminas „nevyriausybinė organizacija“ neturi vienodo, nusistovėjusio apibrėžimo (Mykolaitytė, Mejerė, 2012, Revuckaitė, 2013). Šilinskytės (2013) teigimu, vienas iš būdų apibrėžti NVO yra išskirti esminius jos bruožus – ne valdžios įkurta, ne pelno siekianti, visuomenės labui tarnaujanti organizacija. Ginevičiaus (2007) nuomone, NVO galima apibūdinti kaip demokratinėmis organizacijomis, įkurtomis laisva piliečių valia, tarnaujančiomis visuomenės ir jos grupių labui, nesiekiančiomis pelno ir tiesiogiai neprisidedančiomis prie valstybės valdymo (Ginevičius, 2007, cit. Savukynienė, 2015). Lietuvos Respublikos nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatyme[14] (2013-12-19) nevyriausybinės organizacijos apibrėžimos taip: „nuo valstybės ar savivaldybių institucijų ir įstaigų nepriklausomas savanoriškumo pagrindais visuomenės ar jos grupės naudai veikiantis viešasis juridinis asmuo, kurio tikslas nėra politinės valdžios siekimas arba vien tik religijos tikslų įgyvendinimas Valstybė ar savivaldybė, juridinis asmuo, kurio visuotiniame dalyvių susirinkime valstybė ar savivaldybė turi daugiau kaip 1/3 balsų, negali turėti daugiau kaip 1/3 balsų nevyriausybinės organizacijos visuotiniame dalyvių susirinkime“. Analizuojant pastarąjį įstatymu

[14] *Lietuvos Respublikos nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymas*, (2013-12-19). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.463439 (Žiūrėta 2020-02-22).

reglamentuotą NVO termino apibūdinimą, pastebėta, kad šis turi trūkumų (Atviros Vyriausybės iniciatyvos, 2017). Atkreiptas dėmesys, kad apibrėžimas yra sunkiai įgyvendinamas ir taikomas praktikoje, tad atsirado poreikis analizuoti kitų Europos Sąjungos valstybių teisės aktus ir mokslinę literatūrą, siekiant tobulinti NVO koncepciją. Bandymai pritaikyti kitų šalių NVO apibrėžtį ir teisinį reglamentavimą atskleidė, kad kiekvienoje valstybėje nevyriausybinių organizacijų veiklos apimtis ir apibūdinimas yra skirtingi, priklausomai nuo šalies tradicijų, istorijos ir kitų veiksnių (Mikalauskaitė, Vitkevičius, 2018).

Nevyriausybinių organizacijų skirstymas į atitinkamas kategorijas moksliniuose šaltiniuose traktuojamas kaip sunkumų keliantis reiškinys (Zakaras, 2013). Šilinskytė (2013) nevyriausybines organizacijas skirsto pagal du veiklos tipus: pasiūlos ir paklausos nevyriausybinės organizacijos. Pasiūlos NVO yra laikomos organizacijos, kurios teikia paslaugas. Paklausos NVO yra laikomos tos organizacijos, kurios siekia propagandos, yra lobistinės ir siekiančios daryti įtaką viešajai politikai (Šilinskytė, 2013). Kėrytė (2014) siūlė nevyriausybines organizacijas skirstyti į du potipius: tradicinės NVO, kurios negeneruoja pajamų, ir NVO, kurios generuoja pajamas. Pastarosios turi atitikti keliamus tam tikrus kriterijus: veikla turi būti vienoje arba keliose iš švietimo, sveikatos, socialinės apsaugos srityse; turi būti siekiama daugiau nei dviejų tikslų (pavyzdžiui, socialiniai, ekonominiai ir / ar politiniai tikslai); privalo vykdyti socialinę veiklą, įgyvendindama parengtus projektus ir į pagalbą pasitelkdama savanorius; turi atstovauti tam tikros tikslinės grupės teisėms, interesams ir juos ginti (Kėrytė, 2014).

Kaip matyti, analizuojant NVO tipus, iškyla tokios sąvokos kaip socialinė veikla, socialinė apsauga, paslaugos. Nevyriausybinės organizacijos, veikiančios socialinėje srityje ir teikiančios atitinkamas socialines paslaugas, turi savo atskirus tipus (Kliucevičienė, 2006):

- Labdaros ir paramos fondai – tai pelno nesiekiantis viešasis juridinis asmuo, turintis savo pavadinimą, o pagrindiniai veiklos tikslai yra labdaros ir / ar paramos bei kitokios pagalbos teikimas („Maisto bankas“);
- Viešosios įstaigos – tai pelno nesiekiančios ribotos civilinės atsakomybės viešieji juridiniai asmenys, įsteigti pagal įstatymą, o tikslas yra tenkinti viešuosius interesus veiklos pagrindu, naudingu visuomenei („Tarptautinė mokykla“);
- Asociacijos – tai pelno nesiekiančios ribotos civilinės atsakomybės viešieji juridiniai asmenys, kurių tikslas yra koordinuoti savo narių veiklą, atstovauti ir ginti jų interesus (Lietuvos diabeto asociacija).

Lietuvoje socialinėje srityje veikiančios NVO yra reglamentuotos atitinkamais įstatymais (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

Socialines paslaugas teikiančių NVO įstatymai (parengta darbo autorės)

Įstatymai	Metai	Reikšmė
Lietuvos Respublikos Asociacijų įstatymas[15]	1996 m. 2004 m. sausio 22 d. įstatymo pakeitimai.	Nuspręsta, kad asociacijos pavadinime gali būti žodžiai „asociacija“, „visuomeninė organizacija“, „susivienijimas“, „konfederacija“, „sąjunga“, „draugija“ ar kiti. Iki 2004-02-14 galiojęs „Visuomeninių organizacijų įstatymas“ buvo panaikintas ir šios organizacijos priskiriamos asociacijoms.
Labdaros ir paramos fondų įstatymas[16]	1996 m.	Įteisinti Fondų veiklos pagrindai, apibrėžti galimi steigėjai ir kt.
Viešųjų įstaigų įstatymas[17]	1996 m.	Įteisinta Viešosios įstaigos samprata, teisės ir pareigos, steigimo taisyklės ir kt.

Kaip matyti lentelėje, visi įstatymai priimti dar 1996 m. Tačiau pats pagrindinis, Nevyriausybinių organizacijų įstatymas, Lietuvoje pradėjo galioti tik 2013 m. Lietuvoje kartu su Nevyriausybinių organizacijų įstatymu (2013) pradėta ir NVO plėtros politika, kuri įvardijama kaip kryptinga veikla, skatinanti šių organizacijų plėtrą šalyje bei užtikrinanti valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų bendradarbiavimą su nevyriausybinėmis organizacijomis, kartu stiprinant pilietinę visuomenę.

2.1.1 Nevyriausybinių organizacijų galia daryti įtaka socialinę politiką formuojančioms valdžios institucijoms: socialinės partnerystės kontekstas

Pastebima, kad NVO plėtros politikos kontekste iškyla socialinės partnerystės svarba. Siekiant gerinti paslaugų kokybę, didinti visuomenės saugumą ir gerovę, viešojo administravimo įstaigos, valdžios institucijos, privačios įstaigos bendradarbiauja su trečiuoju – nevyriausybiniu sektoriumi (Vorevičienė, 2016). Toks bendradarbiavimas yra apibūdinamas kaip socialinė partnerystė, paremta tam tikrais principais ir abipusiais įsipareigojimais, konsultavimusi ir finansinės paramos teikimo procedūromis. Socialinės partnerystės procesai net tik didina socialinių paslaugų pasiūlą, bet kartu dalį atsakomybės už visuomenės socialinės gerovės užtikrinimą, socialinių problemų sprendimą, perleidžia patiems visuomenės nariams (Vorevičienė, 2016). Pastebėta, kad bendradarbiavimas tarp NVO ir valdžios institucijų yra pakankamai sudėtingas procesas, kurio metu kyla tam tikrų problemų ir kliūčių (Jarmalavičienė, 2012). Viena iš esminių socialinės partnerystė plėtojimo procese identifikuotų kliūčių – menkas valdžios institucijų, savivaldybių politikų supratimas apie NVO ir nepakankamas suinteresuotumas plėtoti tarpusavio ryšius. Dar viena kliūtis – nevyriausybinių organizacijų negebėjimas teikti siūlymus

[15] Lietuvos Respublikos Asociacijų įstatymas, (2004-01-22). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.226938 (Žiūrėta 2020-02-23).
[16] Labdaros ir paramos fondų įstatymas, (1996-03-14). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.26243 (Žiūrėta 2020-02-23).
[17] Lietuvos Respubliko viešųjų įstaigų įstatymas, (1996-07-03). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.29578 (Žiūrėta 2020-02-23).

valdžios institucijoms ir daryti poveikį viešajai politikai. Bendradarbiavimas dažniausiai apsiriboja informacijos teikimu apie projektus, finansavimo galimybes socialinių paslaugų teikimo procese (Jarmalavičienė, 2012). Prie kliūčių galima įvardyti ir kylančius tarpsektorinius konfliktus (Vorevičienė, 2016). Konfliktai gali kilti dėl įvairių priežasčių: sukurtos nevienodos sąlygos NVO ir valstybinėms institucijoms, teikiant socialines paslaugas; kova dėl autoriteto (kai NVO reikalauja didesnių dotacijų ir nuolaidų iš valstybės, o valstybė – veiklos rezultatų iš NVO); nesutarimai dėl mokesčių, kuriais turėtų būti užtikrinama socialinė gerovė (Vorevičienė, 2016).

Pagal Nevyriausybinių organizacijų įstatymą (2013) NVO bendradarbiavimas su valdžios institucijomis, savivaldybėmis, kitomis įstaigomis turi remtis tam tikrais principais: *pariteto* (visos institucijos, įstaigos, NVO yra atstovaujamos po lygiai); *subsidiarumo* (sprendimai, kurie tiesiogiai susiję su nevyriausybinėmis organizacijomis, jų veikla, turi būti priimami tuo lygmeniu, kuriuo yra veiksmingiausi); *tarpžinybinio koordinavimo* (valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos privalo bendrauti ir bendradarbiauti tarpusavyje, kuomet sprendžiami su nevyriausybinių organizacijų plėtros politika susiję klausimai); *dalyvavimo* (jeigu yra sprendžiami klausimai, susiję su nevyriausybinėmis organizacijomis ar jų veikla, tai turi būti iš anksto derinant su nevyriausybinėmis organizacijomis ir dalyvaujant jų atstovams); *informavimo* (institucijos, įstaigos, NVO informacija aktualiais klausimais, susijusiais su nevyriausybinėmis organizacijomis, jų veikla, turi keistis tarpusavyje ir teikti ją visuomenei priimtina bei prieinama forma); *savanoriškumo* (asmuo nevyriausybinių organizacijų veikloje gali dalyvauti tik savo noru ir niekieno neverčiamas); *lygybės* (pagal savo kompetenciją, nevyriausybinės organizacijos turi lygias galimybes dalyvauti priimant svarbius sprendimus ir įgyvendinant valstybės programas ar priemones) (Nevyriausybinių organizacijų įstatymas, 2013). Kliucevičienė (2006), remdamasi Gineitienės ir Domarko (2000) nuomone, dar iki Nevyriausybinių organizacijų įstatymo patvirtinimo numatė esminius principus ir elementus, padėsiančius plėtoti bendradarbiavimą tarp NVO ir valdžios institucijų socialinių paslaugų teikimo procese. Buvo akcentuojamas informacijos dalijimasis ir keitimasis, vietos NVO rėmimas, NVO veiklos, sprendžiant bendruomenės problemas, propagavimas, paramos NVO ir jų finansavimo konkretizavimas, skiriant lėšų tiek pačiai organizacijai paremti, tiek paslaugų teikimo sutartims įgyvendinti, aiškių atskaitomybės principų ir tvarkos numatymas (Kliucevičienė, 2006).

Vorevičienė (2016), analizuodama NVO bendradarbiavimą su valdžios institucijomis, privačiomis įstaigomis, pasirinko socialinio funkcionalizmo teoriją, kuri leidžia į visuomenę pažvelgti makroperspektyvos lygmenyje. Pasak Parsons (1971), visuomenė yra sistema, kurioje kiekviena dalis atlieka savo funkcijas, tačiau visuma laikosi bendrų normų ir vertybių. Šiuo atveju, nevyriausybinės organizacijos yra laikomos sistemos dalimi, kuri atlieka savo paskirtas funkcijas, remdamosi vertybėmis ir normomis siekiant užtikrinti socialinę gerovę (Vorevičienė, 2016).

Tiriant nevyriausybinių organizacijų ir vietos valdžios institucijų bendradarbiavimą, Vorevičienė (2016) pasirinko AGIL schemą, kurią Parsonsas aiškino kaip schemą, apimančią keturis funkcinius elementus: adaptacinį (A), tikslo siekimą (G), integracinį (I), latentinį (žr. 1 pav.).

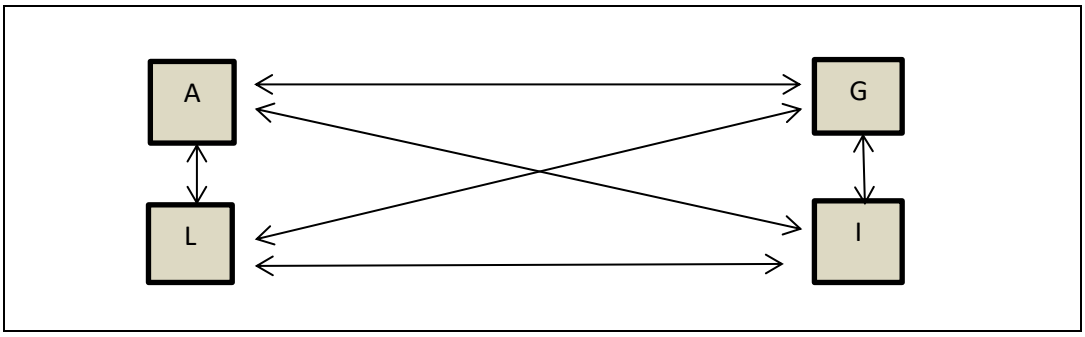

1 pav. AGIL schema (Vorevičienė, 2016, p. 52, remiantis T. Parsons)

Remiantis AGIL schema, nevyriausybinės organizacijos ir jų santykiai su valstybinėmis institucijomis gali būti interpretuojami taip: (A) valstybė yra visas struktūrines dalis vienijanti sistema, nuo kurios priklauso, kokie nustatyti politiniai siekiai ir tikslai (G). Tikslai ir siekiai turi garantuoti socialinę visų piliečių gerovę, įgyvendinant patvirtintas priemones ir priimtus sprendimus (I), padėsiančius išlaikyti sistemos funkcionavimą. Šiuo atveju, nevyriausybinės organizacijos gauna užduotį arba joms priskiriamas vaidmuo įgyvendinti tam tikras priemones, arba dalyvauti kuriant jas. Galiausiai tampa labai svarbu paremti visos funkcionuojančios sistemos motyvaciją, laikytis tam tikrų normų, principų ir vertybių, siekiant išvengti staigių neigiamą įtaką darančių pokyčių (Vorevičienė, 2016). Tad galima teigti, kad nevyriausybinės organizacijos yra laikomos pusiausvyrą palaikančiomis tarp kitų skirtingų sistemos dalių: piliečių ir valdžios, nes perteikdamos asmenų poreikius, į savo veiklą integruodamos vertybes ir nuostatas, geba megzti socialinę partnerystę, kurios tikslas – piliečių socialinė gerovė.

2.1.2 Nevyriausybinės organizacijos kaip žmonių, turinčių negalią interesų ir teisių atstovės

Nevyriausybinių organizacijų koncepto analizė atskleidė, kad nevyriausybinių organizacijų viena iš veiklos sričių yra neatlygintinai teikti pagalbą tiems, kuriems jos labiausiai reikia. Matoma, kad šiuo metu vykstantis deinstitucionalizacijos procesas atkreipė dėmesį į negalią, ypatingai protinę, psichinę, intelekto, turintiems asmenims pagalbos poreikį, jų socialinės atskirties mažinimą. Vienas iš negalią turinčių asmenų pagalbos poreikių – užtikrinti, kad jų teisės ir interesai būti tinkamai atstovaujami (Beneševičiūtė, 2015). Atskleista, kad žmonių, turinčių negalią teisių įgyvendinimo ir interesų atstovavimo kontekste svarbų vaidmenį atlieka ne tik valdžios institucijų atstovai, bet ir nevyriausybinės organizacijos (Radzevičienė, Juodraitis, Beneševičiūtė, 2013). NVO turimos galimybės megzti dialogą su valdžios institucijomis, siekiant negalią turinčių asmenų įtraukimo į problemų sprendimo procesą, didinat jų aktyvumą, prisideda

prie socialinės gerovė kūrimo (Radzevičienė, Juodraitis, Beneševičiūtė, 2013, Noreikienė, Žilinkas, 2017).

Nevyriausybinių organizacijų, kaip piliečių teisių ir interesų atstovių veikla ilgą laiką buvo varžoma ar net visiškai uždrausta. Istorija liudija, kad nevyriausybinių organizacijų veikla suintensyvėjo tik sugriuvus Sovietų Sąjungai ir jos režimui. Lietuvoje, po nepriklausomybės paskelbimo, susikūrė apie 100 nevyriausybinių organizacijų, kurios laikui bėgant jungėsi į stambesnes organizacijas priklausomai nuo atstovavimo atitinkamos negalios žmonėms (Kvieskienė ir kiti, 2015). Bagdono ir kt. (2007) teigimu, nevyriausybinės organizacijos jungė bendrų interesų turinčius žmones ir pamažu tapo tų žmonių atstovėmis, galinčiomis stebėti, kontroliuoti, kad nebūtų pažeidžiamos negalią turinčių asmenų teisės, kad jie turėtų lygias dalyvavimo galimybes ir nebūtų pažeidžiamas jų orumas (Bagdonas ir kt., 2007, cit. Kvieskienė ir kt., 2015). Taip pat svarbu akcentuoti ir tai, kad nevyriausybinės organizacijos įgijo galių daryti įtaką valdžios institucijoms, kuomet jų darbai pradeda skirtis nuo duotų pažadų, reglamentuotų įstatymuose (Kvieskienė ir kiti, 2015). Panašūs pokyčiai kaip Lietuvoje prasidėjo ir Ukrainoje, valstybei paskelbus nepriklausomybę. 1992 m. priimtas įstatymas „Dėl piliečių asociacijos“, kuris veikė kaip greito pilietinės visuomenės organizacijų plėtros varomoji jėga (Bilan, 2011). Visgi, Ukrainos nevyriausybinėms organizacijoms, siekiant atstovauti asmenų, turinčių negalią interesus, iškilo sunkumai, susiję su pasitikėjimo stoka (Phillips, 2009). Visuomenė nepriėmė nevyriausybinių organizacijų kaip veiksmingos priemonės atstovauti ir ginti jų teises (Bilan, 2011).

Šiuo metu nevyriausybinės organizacijos, siekdamos prisidėti prie negalią turinčių asmenų teisių ir interesų užtikrinimo bei atstovavimo, vykdo stebėseną. Žmogaus teisių stebėsena yra laikoma tikslingų ir kryptingų reiškinių, kurie susiję su žmogaus teisių pažeidimais ir (ar) apribojimais, paieška ir vertinimais. Tai apima informacijos rinkimą apie incidentus, įvykius, lankymąsi vietose, kuriose galimai apribojama asmenų laisvė, siekiant inicijuoti teisių atstatymo procesą, numatant tam tikras priemones (VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“, 2014). Būtent stebėsenos vykdymas atskleidė negalią turinčių asmenų teisių pažeidimus uždarose stacionarios globos institucijose, kas paskatino institucinės globos pertvarkos būtinybę.

2.2 Nevyriausybinių organizacijų dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese prielaidos turimų resursų, finansų ir kompetencijų kontekste

Kaip jau buvo aptarta ankstesniame skyriuje, deinstitucionalizacijos procesas yra siejamas su JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimu valstybėje. Valstybės, ratifikavusios Konvenciją, įsipareigoja įsteigti kontrolės ir stebėsenos mechanizmus, liudijančius apie Konvencijos principų įgyvendinimą. Kiekvienais metais teikiamos stebėsenos ataskaitos, į kurių rengimą būna tiesiogiai įtraukiamos nevyriausybinės organizacijos (Neįgaliųjų socialinės

integracijos veiklos rezultatų ir JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo 2017 m. Stebėsenos ataskaita, 2018). Nevyriausybinės organizacijos dalyvauja Institucinės globos pertvarkos stebėsenos darbo grupėje. Vis labiau yra matomas aktyvesnis asmenis, turinčius negalią, atstovaujančių NVO įtraukimas į svarbių sprendimų priėmimą, bet, pačių NVO atstovų teigimu, šis įtraukimas vis dar nepakankamas, o ir į jų siūlymus ne visada atsižvelgiama (Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų ir JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo 2017 m. Stebėsenos ataskaita, 2018). Akcentuojama, kad nevyriausybinės organizacijos, kaip asmenų, turinčių neįgalią teisių ir interesų atstovės, būdamos institucinės globos pertvarkos iniciatorėmis, deinstitucionalizacijos procese užima mažumos, negalinčios nulemti svarbių sprendimų, poziciją (Genienė, Šumskienė, 2015).

Valstybėse, kur deinstitucionalizacijos proceso metu bendruomeninių paslaugų infrastruktūra dar nėra pakankamai išplėtota, NVO turėtų būti laikomos patirties šaltiniais, galinčiais tinkamai reaguoti į vietos poreikius (Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos, 2012). Šiuo atžvilgiu, iš nevyriausybinių organizacijų yra tikimasi, kad būtent jos prisidėtų renkant informaciją ir vertinant bendruomenių poreikius bei vykdant informavimo apie procesą kampanijas. Tikinama, kad deinstitucionalizacijos procese esminis vaidmuo, tenkantis NVO – rekomendacijų teikimas, dalijimasis informacija, stebėjimas, kaip teikiamos paslaugos (Bruno, 2011). Informavimas ir visuomenės švietimas vadovaujasi principu, kad visų sričių reformas turi lydėti piliečių sąmoningumo kėlimo veiklos nukreiptos į neigiamo požiūrio ir mitų, šiuo atveju apie asmenis, turinčius protinę negalią, keitimą. Taip pat NVO vykdomas visuomenės informavimas turi būti orientuotas į bendruomenėje teikiamų paslaugų naudojimosi galimybes, prieinamumą (Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos, 2012).

Bendrosiose europinėse gairėse dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos (2012) nurodoma, kad nevyriausybinės organizacijos turi būti ne tik skatinamos teikti aukštos kokybės paslaugas negalią turintiems asmenims, tačiau sukurtos aiškios taisyklės ir įgalintų tai daryti. Taip siekiama įveikti vieną iš pagrindinių deinstitucionalizacijos iššūkių, akcentuojančių nevyriausybines organizacijas, kaip riboto pajėgumo paslaugų teikėjas turintiems proto ir (ar) psichinę negalią. Minėtą iššūkį įveikti gali padėti valstybės sukurtas NVO teikiamų paslaugų kokybės užtikrinimo reguliavimo sistema, kurioje egzistuotų paslaugų teikėjų sertifikavimas, ataskaitos, patikrinimai. Nustatyti paslaugų teikimo standartai turi būti vienodi ir taikomi ne tik NVO, bet ir valstybinėms įstaigoms (Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos, 2012).

Plėtojant institucinės globos pertvarkos procese NVO teikiamų paslaugų aspektą, nevyriausybinėms organizacijoms yra rekomenduojama dalyvauti tik ilgalaikiuose paslaugų

pirkimo ar paramos projektuose ir finansavime, nes greitas ir netikėtas paslaugų nutraukimas gali turėti neigiamų pasekmių, vedančių link pakartotinio institucionalizavimo (Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos, 2012). Atitinkamas pavyzdys yra asmeninio asistento paslauga. Įgyvendinant institucinės globos pertvarką, šią paslaugą pirmosios pradėjo teikti būtent nevyriausybinės organizacijos, tačiau laikui bėgant pastebėta, kad NVO, teikdamos paslaugą pagal savo kompetencijas bei turimus resursus, asmeniui nesudaro galimybės rinktis asmeninio asistento, o ir pati paslauga yra nenuolatinio pobūdžio, epizodiška (Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų ir JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo 2018 m. Stebėsenos ataskaita, 2019). Nevyriausybinių organizacijų teikiama asmeninio asistento paslauga dar neužtikrina asmenų, turinčių proto ir (ar) psichosocialinę negalią, poreikį, o pagrindinė priežastis – lėšų trūkumas kasdienėms paslaugoms teikti (Levickaitė, 2018). Finansavimą kaip esminę problemą pripažįsta ir kiti mokslininkai, kurie šį procesą apibūdina kaip pernelyg ribotą (Select Committee on Mental Health, 2006). Į finansavimo stoką galima žvelgti iš dviejų perspektyvų: valdžios požiūrio ir pasitikėjimo NVO bei nevyriausybinių organizacijų vadybinių kompetencijų, kurios vertinamos nepakankamai pozityviai, dėl ko kyla sunkumų viešųjų paslaugų perdavimo NVO procese (Stasiukynas, 2014). Tad galima daryti prielaidą, kad nevyriausybinėms organizacijoms ir jų dalyvavimui deinstitucionalizacijos procese gali kilti sunkumų dėl resursų, finansų stokos ir kompetencijų trūkumo.

Apibendrinant teorinius socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą ypatumus, galima teigti, NVO yra vertinamos kaip į gyvenimo sąlygų gerinimą ir pagalbos teikimą tiems, kam to labiausiai reikia, nukreiptos organizacijos.

Vis dar kyla diskusijų dėl pačių nevyriausybinių organizacijų sampratos ir apibrėžties, tačiau neprieštaraujama, kad jos socialinių paslaugų teikimo procese gali turėti įtakos ir būti naudingos. Ypatingai NVO nauda pasižymi ginant negalią turinčiųjų teises ir interesus, mezgant dialogą su valstybinėmis institucijomis, gerinant šios socialiai pažeidžiamos grupės socialinę gerovę.

Nevyriausybinių organizacijų vykdoma stebėsena prisidėjo prie institucinės globos pertvarkos pradžios Lietuvoje, tačiau, nors ir būdamos šio proceso iniciatorėmis bei aktyvistėmis, yra nepakankamai įtraukiamos į svarbių sprendimų priėmimą, o ir į jų pasiūlymus ne visada atsižvelgiama. Identifikuota, kad NVO lygiaverčiam su valstybinėmis įstaigomis dalyvavimui deinstitucionalizacijos procese gali turėti neigiamos įtakos nepakankami finansai, resursai bei kompetencijų stoka.

3. SOCIALINES PASLAUGAS TEIKIANČIŲ NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ GALIMYBIŲ ĮSITRAUKIMUI Į DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESĄ MODELIAVIMAS: EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

3.1 Tyrimo metodologija

Atliktas tyrimas yra grindžiamas socialinio konstruktyvizmo ir sistemų teorijomis. Viena iš konstruktyvizmo teorijos dalių – socialinis konstruktyvizmas (Berger, Lukman, 1999), analizuojantis žinių formavimąsi tarp socialinius santykius kuriančių ir palaikančių dalyvių, kartu realybę konstatuojant kaip socialinio konstravimo rezultatą. Socialinio konstruktyvizmo teorija plėtojama siekiant formuoti žinias apie nevyriausybinių organizacijų galimybes įsitraukti ir dalyvauti priimant svarbius sprendimus deinstitucionalizacijos procese. Socialinio konstruktyvizmo paradigma leidžia nagrinėti abipusės komunikacijos ir supratimo tarp NVO ir vyriausybinių institucijų svarbą, konstruojant protinę ir (ar) psichinę negalią turinčių asmenų socialinę gerovę. Pagal Creswell (2012) (cit. Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017), socialiniam konstruktyvizmui yra būdingas aktualus nuomonių kompleksiškumas ir atvirų, plačios apimties klausimų uždavinėjimas. Karvelienės (2019) aiškinimu, konstruktyvizmo teorijoje komunikacija ir santykiai yra laikomi socialiniu procesu, vykstančiu tarp žmonių specifiniame kontekste, kurį lemia tam tikros (emocinės, kultūrinės, socialinės, istorinės) charakteristikos.

Remiantis sistemų teorijos prielaidomis, visuomenė yra suvokiama kaip sistema, turinti funkcionalią struktūrą, sudarytą iš tam tikrų dalių. Viena iš dalių – socialinės sistemos, apimančios ne tik žmonių ir aplinkos tarpusavio santykius, bet ir institucijas bei jų veiklas (Parsonsas, 1971). Šiame tyrime sistemų teorija plėtojama siekiant atskleisti, kad NVO visuomenėje vykdo tam tikras funkcijas, o negebėjimas tarpusavyje bendradarbiauti lemia pusiausvyros išbalansavimą ir nefunkcionalumą socialinės gerovės srityje.

3.2 Tyrimo metodai

Siekiant tyrimo tikslo, panaudotas kokybinio tyrimo tipas. Pripažįstama, kad nėra universalaus kokybinio tyrimo apibrėžimo (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Dalis mokslininkų kokybinį tyrimą laiko sistemingu situacijos, atvejo, grupės ir (ar) individo natūralioje aplinkoje tyrimu, kuriuo siekiama suprasti tiriamuosius reiškinius (Žukauskienė, 2008). Kiti kokybinį tyrimą apibūdina kaip telkimąsi į žmogiškąsias patirtis, remiantis sisteminėmis sąveikomis ir grįstomis nuostatomis (Burns ir Grove, 2007, cit. Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybės įsitraukti į deinstitucionalizacijos procesą yra naujas ir mažai moksliniu pagrindu tyrinėtas fenomenas. Todėl, siekiant parengti nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelį, paremtą subjektyviais NVO atstovų ir ekspertų situacijos vertinimais, pasirinkta kokybinio tyrimo metodologija.

Empirinis tyrimas buvo atliktas panaudojant iš dalies struktūruoto interviu ir apklausos raštu, pateikiant atviro tipo klausimus, metodus duomenims surinkti ir kokybinė turinio analizė jiems apdoroti. Iš dalies struktūruotas interviu (pusiau struktūruotas interviu) yra laikomas interviu tipu, kuris naudojamas duomenims gauti užduodant klausimus žodžiu, tačiau neprisirišant prie klausimų tvarkos, laisvai juos keičiant vietomis ir pateikiant papildomų klausimų, kylančių spontaniškai (Rupšienė, 2007). Iš dalies struktūruoto interviu metodas suteikia galimybę gauti išsamesnius ir susistemintus duomenis. Surinktų duomenų apdorojimas atliktas panaudojant turinio analizės metodą, kuris apibūdinamas kaip standartinis metodas, naudojamas socialiniuose moksluose komunikavimo supratimui (Žukauskienė, 2008). Teigiama, kad turinio analizė turi semantinę prasmę – ji siejama su tyrimo kontekstu, kuriame vyko arba vyksta nagrinėjami procesai (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Turinio analizės metodas remiasi duomenų kategorizavimu (Lapin, 2014), o tai padeda didelės apimties informatyvius tekstus grupuoti pagal prasmę, sudarant kategorijas ir jas pagrindžiančias subkategorijas. Atsižvelgiant į tai, kad tyrimas yra atliekamas siekiant apibūdinti mažai nagrinėtą reiškinį, apie kurį nepakanka turimos informacijos ir žinių, taikoma indukcinė kokybinė turinio analizė.

Tyrimo instrumentas. Pusiau struktūruoto interviu ir apklausos raštu klausimai parengti pagal atliktą dalinę tyrimo objekto operacionalizaciją (žr. 1 priedą), siekiant atskleisti tiriamą reiškinį. Parengta 15 esminių klausimų NVO atstovams ir 9 klausimai ekspertams (žr. 2 priedą), tačiau pusiau struktūruoto interviu metu galimi dar papildomi klausimai, siekiant patikslinti informaciją. Diagnostinės sritys susijusios su deinstitucionalizacijos proceso vertinimu ir įtaka nevyriausybinėms organizacijoms, NVO ir valdžios institucijų bendradarbiavimu, NVO turimų sąlygų dalyvauti deinstitucionalizacijos procese, NVO turimų sąlygų ir gebėjimų prisidėti prie protinę negalią turinčių asmenų teisių įgyvendinimo.

Tyrimo organizavimas. Empirinių duomenų rinkimas ir analizė vyko 2020 metų gegužės–gruodžio mėnesiais. Pasitelkiant informacinėmis technologijomis, šiuo atveju elektroniniu paštu, buvo išsiųsta 53 laiškai, kuriais buvo kviečiami specialistai dalyvauti tyrime. Dalyvauti tyrime sutiko 15 respondentų. 6 dalyviai išreiškė norą į klausimus atsakyti žodžiu (2 susitikimai įstaigose, 1 – „Zoom“ platformoje, 4 – telefonu), 7 atsakė raštu. Interviu telefonu atsakymai buvo užrašinėjami, po to siunčiami dalyviams, siekiant patikslinimo.

Tyrimo etika. Tyrimo etika, pasitelkiant kritinį požiūrį, kuria prielaidas samprotavimui apie tai, koks tyrėjo elgesys yra geras, o koks – blogas (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Tyrimo etika vadovaujasi tam tikrais principais (Rupšienė, 2007): tyrimo esmės atskleidimas – tyrimo dalyvis turi teisę žinoti tyrimo tikslą ir galimą riziką; laisvanoriškumas – žmogus negali būti verčiamas dalyvauti tyrime, pats turi nuspręsti ir dėl dalyvavimo; tiriamojo sutikimas – be asmens sutikimo negalima pokalbio įrašyti ar filmuoti; konfidencialumas ir anonimiškumas.

Šis empirinis tyrimas buvo atliekamas laikantis etikos principų. Visi tyrime dalyvavę asmenys buvo supažindinti su tyrimo tikslu, informuoti apie tai, kur bus naudojami gauti duomenys. Asmenys tyrime dalyvavo nieko neverčiami, susipažinę su tyrimo klausimais turėjo teisę atsisakyti dalyvauti. Užtikrintas konfidencialumas ir anonimiškumas, neįvardinti tyrime dalyvavusių nevyriausybinių organizacijų pavadinimai, atstovų vardai, pavardės. Ekspertų regionai taip pat neatskleidžiami, nes kiekviename regione dirba tik po vieną ekspertą, kurį būtų lengva identifikuoti. Interviu ir apklausos raštu, pasitelkiant atviro tipo klausimus, tekstai yra koduojami, nurodant atitinkamą numerį: nevyriausybinių organizacijų atstovai – N1, N2 ir t. t., ekspertai – E1, E2 ir t. t.

Tyrimo tinkamumas ir patikimumas. Vyrauja nuostata, kurią galima laikyti kaip taisykle, kad tyrėjas, kuris atlieka kokybinius tyrimus, turi būti jautrus patikimumo ir tinkamumo problemoms (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Patikimumas ir tinkamumas yra laikomi esminiais visų kokybinių tyrimų aspektais. Tinkamumas, dar kituose šaltiniuose įvardijamas kaip validumas (angl. validity), turi du tipus: vidinį ir išorinį tinkamumą. Vidinis tinkamumas suprantamas kaip tyrimo išvadų pagrįstumas konkrečiais duomenimis, ypač kuomet yra tiriami priežastiniai ryšiai (Rupšienė, 2007), arba kiek tyrimo rezultatai tikroviškai atspindi realybę ar jai atstovauja (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Išorinis tinkamumas rodo, kiek skirtingos grupės šias realybes ir reprezentacijas taiko (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Patikimumas išreiškia tyrimo dalyvių teiginių stabilumą, pakartojamumą, turiningumą ir tyrėjo gebėjimą rinkti bei sisteminti gautus duomenis.

Šio atlikto empirinio tyrimo duomenys yra validuoti. Buvo sugrįžta ir kreiptasi į 2 tyrimo dalyvius iš skirtingų grupių – į 1 NVO atstovą ir į 1 projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regionų ekspertą, kurie, gilindamiesi į subkategorijas ir jas grindžiančius teiginius, teikė siūlymus, kaip galima pavadinti kategorijas. Abu dalyviai vertino tik tos grupės, kuriai patys priklauso, gautus duomenis. NVO atstovas, vertindamas duomenų tinkamumą, pateikė 5 pasiūlymus (1 siūlymas kategorijos pavadinimo koregavimui, 4 – subkategorijų pavadinimų koregavimui). Į subkategorijų pavadinimams teikiamus siūlymus buvo atsižvelgta, kadangi jie tapo išsamesni, išvengta dviprasmiškumo. Kategorijos pavadinimas nebuvo koreguojamas, kadangi pateiktas siūlymas neatitiko teiginių prasmės. Projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regionų ekspertas patvirtino kategorijų ir subkategorijų pavadinimus, pasiūlymų nepateikė, tačiau atkreipė dėmesį į 9 lentelėje esančią subkategoriją „Iki pertvarkos proceso egzistavusios sistemos neigiamų patirčių identifikavimas" grindžiančius teiginius, kurių kontekstas ekspertui buvo nepakankamai aiškus.

3.3 Tyrimo dalyviai

Tyrimo imčiai sudaryti buvo taikoma tikslinės imties vienetų atrankos kriterinė strategija. Kriterinė strategija padeda užtikrinti tyrimo duomenų kokybę, gali būti parenkami itin informatyvūs atvejai (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Nevyriausybinių organizacijų atstovams keliami šie kriterijai: 1. atstovaujama nevyriausybinė organizacija turi teikti socialines paslaugas proto ir psichikos negalią turintiems asmenims, 2. atstovaujama nevyriausybinė organizacija turi dalyvauti deinstitucionalizacijos procese. Ekspertams kriterijai taikyti dėl jų užimamų pareigų.

Taikant apklausos raštu, pateikiant atviro tipo klausimus ir iš dalies struktūruoto interviu metodus, buvo apklausti 11 nevyriausybinių organizacijų, dalyvaujančių institucinės pertvarkos procese ir teikiančių socialines paslaugas proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims, atstovai: 4 iš Šiaulių, 1 iš Radviliškio, 2 iš Kuršėnų, 1 iš Vilniaus, 1 iš Kauno, 1 iš Kretingos, 1 iš Rietavo ir 4 projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regionų ekspertai. 6 ir 7 lentelėse pateikiama tyrimo dalyvių socialinė-demografinė charakteristika.

6 lentelė

NVO atstovų socialinė-demografinė charakteristika

Interviu ir apklausos raštu kodas	Užimamos pareigos	Lytis	Darbo stažas
N1	Socialinė darbuotoja	Moteris	19 metų
N2	Socialinė pedagogė	Moteris	9 metai
N3	Įstaigos vadovė/socialinė darbuotoja	Moteris	20 metų
N4	Socialinė darbuotoja/istorijos mokytoja)	Moteris	14 metų
N5	Socialinė darbuotoja	Moteris	4 mėnesiai
N6	Socialinė darbuotoja	Moteris	5 mėnesiai
N7	Psichologė	Moteris	8 metai
N8	Psichologė/dėstytoja	Moteris	11 metų
N9	Socialinė darbuotoja	Moteris	16 metų
N10	Įstaigos direktorė	Moteris	10 metų
N11	Bendrijos pirmininkė/socialinė darbuotoja	Moteris	17 metų

Kaip matyti 6 lentelėje, tyrime dalyvavo 7 socialinės darbuotojos, tarp kurių yra gretutinės pareigos / profesijos, tokios, kaip įstaigos vadovė ir istorijos mokytoja, bendrijos pirmininkė, 2 psichologės, 1 socialinė pedagogė ir 1 įstaigos direktorė. NVO atstovių (visos moterys) darbo stažas svyruoja nuo 4 mėnesių iki 20 metų. Darbo stažas buvo nurodomas tik tas, kuris akcentuoja laikotarpį nevyriausybinių organizacijų veikoje. 7 lentelėje pateikiama ekspertų socialinė-demografinė charakteristika.

7 lentelė

Projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regioninių ekspertų socialinė-demografinė charakteristika

Interviu kodas	Užimamos pareigos	Lytis	Darbo stažas
E1	Projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regioninė ekspertė	Moteris	4 metai

7 lentelės tęsinys

E2	Projekto ,,Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" koordinuojantis ekspertas	Vyras	8 metai
E3	Projekto ,,Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regioninė ekspertė	Moteris	4 metai
E4	Projekto ,,Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regioninė ekspertė	Moteris	5 mėnesiai

Lietuvoje iš viso yra 5 projekto ,,Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" regionų ekspertai ir 1 koordinuojantis ekspertas. Kvietimą dalyvauti empiriniame tyrime priėmė 4 ekspertai (3 moterys ir 1 vyras). Ekspertų darbo stažas institucinės globos pertvarkos procese svyruoja nuo 5 mėnesių iki 8 metų. Ekspertas, kuris skaičiuoja aštuntus darbo stažo metus šiame procese, 2012 m. dalyvavo darbo grupėje, kuri priėmė sprendimą dėl deinstitucionalizacijos proceso būtinybės Lietuvoje.

3.4 Tyrimo duomenų rezultatų analizė ir interpretacija

3.4.1 Diagnostinė sritis – deinstitucionalizacijos proceso raiška

Pirmosios diagnostinės srities klausimais siekta išsiaiškinti, kokius pokyčius, susijusius su proto ir (ar) psichikos negalią turinčių suaugusių asmenų institucinės globos pertvarka pastebi nevyriausybinių organizacijų, teikiančių socialines paslaugas šiems asmenims, atstovai ir ekspertai. Išanalizavus NVO atstovų interviu ir apklausos raštu tekstus, suformuluotos dvi kategorijos, identifikuojančios teigiamus ir neigiamus deinstitucionalizacijos požymius NVO atstovų vertinimu (žr. 8 lentelę), tiek pat kategorijų suformuota ir iš ekspertų interviu metu gautų duomenų (žr. 9 lentelė).

8 lentelė

Teigiamų ir neigiamų deinstitucionalizacijos proceso raiškos elementų konstatavimas NVO atstovų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
Neigiami deinstitucionalizacijos požymiai NVO atstovų vertinimu	Menkas valdžios suinteresuotumas vykdyti pertvarkos procesus	*,,<...> nes trūksta savivaldai motyvacijos tuos darbus atlikti <...>"(N1) ,,<...> stebiu abejingumą ir norėjimą išvengti tam tikrų pertvarkos procesų eigos rajone <...>" (N1).*	9
	Pertvarkos idėjų ir įgyvendinimo realybėje neatitikimų konstatavimas	*,,<...> Tačiau planai, iniciatyvos ir procesai, kurie suguldyti dokumentuose ryškiai skiriasi nuo to, kas vyksta realiai gyvenime <...>"(N1). ,,<...> Ir dabar daug kas vyksta toli toli nukrypus nuo pradinio varianto <...>"(N1).*	6
	Pertvarkos planų rengėjų darbo su proto ir ar psichikos negalią turinčiais asmenimis kompetencijų trūkumo įžvalgos	*,,<...> Mano nuomone, ten dirba tokių žmonių, kurie net nėra susidūrę su negalia* [aut. past. – pertvarkos vykdytojai] *<...>" (N4). ,,<...> o jei ir yra tai ir labai nesupratingi negaliai ir dažnai nesuvokia žmonių su negalia*	4

		galimybių [aut. past. – pertvarkos vykdytojai] *<...>“ (N4). „<...> Pasigendu plataus požiūrio ir noro suvokti situaciją iš neįgaliųjų pusės <...>“ (N7).*	
	Vykstančių procesų lėtumo konstatavimas	*„<...> tie pokyčiai itin lėti<...>“(N1) „<...> Lėtai ir sunkiai viskas vyksta <...>“(N1). „<...> Egzistuoja įvairiausių priežasčių kodėl šis procesas vyksta vangiai <...>“(N1).*	3
	Nuolatinę globą taikančių įstaigų išlikimo įžvalgos	*„<...> jos transformuojasi, keičia pavidalus, tačiau jos išlieka* [aut. past. globos institucijos] *<...>“ (N1). „<...> Dar yra globos įstaigos didelės (N10).*	2
	Vienodo suvokimo apie deinstitucionalizacijos proceso eigą trūkumas	*„<...> nes skirtingai situaciją suvokia nevyriausybininkai ir ministerijų valdininkai <...>“ (N1). „<...> savivaldybėje labai mažai supratimo kaip tai iš viso turi būti <...>“ (N5).*	2
	Individualizuotų paslaugų trūkumas	*„<...> Nors pastebiu ir pati susiduriu, kad yra vienas kurpalius, pavyzdžiui, jeigu yra socialinės dirbtuvės, tai ir siūloma visoms NVO organizuoti tas dirbtuves <...>“ (N10). „<...> o tos socialinės dirbtuvės turi būti lyg ir vienodos, pagal tą pačią sistemą <...>“ (N10).*	2
Teigiami deinstitucionalizacijos požymiai NVO atstovų vertinimu	Naujų ir esamų paslaugų plėtotės įžvalgos	*„<...> Pertvarkos dėka plėtojame toliau paslaugas <...>“(N1). „<...> Šis laikotarpis labai dėkingas plėtoti mūsų veiklą <...>“(N1). „<...> todėl prasidėjus pertvarkos procesams nukreipėme savo veiklą į naujų paslaugų atsiradimą rajone <...>“ (N1).*	10
	Naujų projektų įgyvendinimo galimybės	*„<...> Tų projektų naujų atsirado* [aut. past. – pertvarkos dėka] *<...>“ (N2). „<...> dalyvaujame projekte „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“ <...>“(N3).*	8
	Požiūrio į vykstančius procesus kitimo įžvalgos	*„<...> keičiasi požiūris į instituciną globą <...>“ (N10). „<...>Pastebėjau, kad po truputį keičiasi žmonių požiūris.* [aut. past. – į pertvarką] *<...>“ (N6).* *„<...> Jau organizacijos viduje atsirado tikėjimas, kad viskas bus gerai, kad pertvarka yra teisingas kelias <...>“ (N10).*	5

Kaip matyti 8 lentelėje, nevyriausybinių organizacijų atstovai daugiau aktualizuoja neigiamus deinstitucionalizacijos vyksmo požymius Lietuvoje. Tyrimo dalyviai kaip neigiamą, trukdantį sklandžiam deinstitucionalizacijos procesui, reiškinį įvardina menką valdžios suinteresuotumą vykdyti pertvarkos procesus. Dar 2012 m. lapkričio 16 d. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro patvirtintos Neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų,

suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitucionalizacijos strateginės gairės įpareigojo valstybę imtis visų priemonių, siekiant užtikrinti negalią turinčių asmenų teisių įgyvendinimą, paremtą JT Neįgaliųjų konvencija, ir vykdyti institucinės globos pertvarką, mažinant asmenų priklausomumą nuo globos institucijose. Visgi, NVO atstovai, stebėdami situaciją ir patys dėdami pastangas dalyvauti procesuose, pastebi valdžios abejingumą, motyvacijos stoką ir nepagrįstą pasipriešinimą vykstantiems pokyčiams („<...> *Stebimas savivaldos pasipriešinimas procesams <...>"(N1)*). Valdžios pasipriešinimas ir abejingumas deinstitucionalizacijos procesui buvo aktualizuojamas ir kituose tyrimuose. Genienės ir Šumskienės (2015) atliktas tyrimas leido daryti prielaidą, kad būtent politinės valios stygius kliudo reformos įgyvendinimui.

Antrasis NVO atstovų aktualizuotas neigiamas deinstitucionalizacijos požymis – pertvarkos idėjų ir įgyvendinimo realybėje neatitikimas („<...> *Tačiau planai, iniciatyvos ir procesai, kurie suguldyti dokumentuose, ryškiai skiriasi nuo to, kas vyksta realiai gyvenime <...>*" *(N1)*). NVO atstovai pažymi, kad idėjos, susijusios su naujomis paslaugomis, ir jų įgyvendinimui sukurtos sąlygos neatitinka viena kitos. Į kategorijas ir subkategorijas neįtraukti, tačiau svarbūs tyrimui teiginiai atskleidžia, kad dalies (apie 18 proc.) viešųjų socialinių paslaugų perleidimas nevyriausybiniam sektoriui turi būti įgyvendintas iki 2022 m., tačiau šiuo metu šis procesas vyksta vangiai. „BGI Consulting" ir UAB „Contextus" (2020-03-30) atlikto Institucinės globos Pertvarkos I-ojo etapo vertinimo išvadose pateiktos įžvalgos yra panašios į šios subkategorijos daromas prielaidas apie traktuojamų idėjų ir realybėje atliekamų veiksmų neatitikimą. Išvadose teigiama, kad naujų bendruomeninių paslaugų koncepcija yra nesuderinama su turimų socialinių paslaugų teisine baze, o tai prisideda prie naujų paslaugų reglamentavimo aiškumo stokos, kas lemia didelius iššūkius savivaldybėms paslaugų organizavimo ir teikimo procesuose.

Nevyriausybinių organizacijų atstovai deinstitucionalizacijos procese įžvelgia pertvarkos vykdytojų darbo su proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis kompetencijų trūkumą, o tai yra taip pat priskiriama prie neigiamų šio proceso požymių. Tyrimo dalyvių nuomone, galimai pertvarkos planus rengiantys ir tam tikrus veiksmus atliekantys asmenys nėra iš arti susidūrę su proto ir psichikos negalią turinčiais asmenimis ir jų kasdienėmis problemomis. Dėl to galimos prielaidos, kad vykstantis procesas nepakankamai atliepia negalią turinčių asmenų poreikius.

NVO atstovų išsakyti teiginiai, grindžiantys ketvirtosios subkategorijos „Vykstančių procesų lėtumo konstatavimas" turinį, leido aktualizuoti tai, kad deinstitucionalizacijos procesas pasižymi lėtumu, kurį galima sieti su aukščiau įvardytais reiškiniais, pavyzdžiui, menku valdžios suinteresuotumu vykdyti pertvarkos procesus. Motyvacijos stoka, pasipriešinimo apraiškos, abejingumas – priežastys, kurias galima laikyti trikdžiais spartesniam institucinės pertvarkos procesui.

Surinktų duomenų turinio analizė išryškina susiklosčiusią situaciją, prieštaraujančią pačiai deinstitucionalizacijos proceso idėjai, tai – nuolatinę globą taikančių įstaigų išlikimas. Tyrimo dalyviai akcentuoja, kad didelės stacionarios globos įstaigos vis dar egzistuoja, nors ir keičia pavidalus, įtraukia naujų paslaugų, tačiau pats principas išlieka. Genienės ir Šumskienės (2015) pastebėjimu, dviejų skirtingų sistemų egzistavimas vienu metu yra ydingas ir keliantis pavojų. Tai reiškia, kad bendruomeninių paslaugų kūrimas turi sietis su globos įstaigų uždarymu, vykstančiu palaipsniui. Manoma, kad dvi egzistuojančios sistemos eikvoja papildomus valstybės finansinius resursus, nes turi būti finansuojama naujų alternatyvių paslaugų kūrimo sistema ir sena – nuolatinės globos institucijoje sistema. Kita vertus, jeigu neuždaromos stacionarios įstaigos, kyla sunkumų ieškant paslaugų gavėjų bendruomeninėms paslaugoms teikti (Genienė ir Šumskienė, 2015).

Šeštoji pirmąją kategoriją grindžianti subkategorija „Vienodo suvokimo apie deinstitucionalizacijos proceso eigą trūkumas“ leidžia daryti prielaidą, kad esantys skirtingose pozicijose asmenys skirtingai mato esamą situaciją. Šiuo atveju galima numanyti, kad nevyriausybinės organizacijos, esančios arčiau proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų ir jų šeimų, pažindamos kasdienes problemas, iš esmės labiau identifikuoja šių asmenų poreikius, o tai gali prisidėti prie spartesnės deinstitucionalizacijos eigos. Visgi, šio proceso eigą kitaip mato asmenys, kurie nėra susidūrę su šia socialinę atskirtį patiriančia žmonių grupe, tačiau užimamos pareigos įpareigoja dalyvauti procese. Tokiu atveju galima teigti, kad yra vadovaujamasi konkrečiomis instrukcijomis, nurodančiomis, kaip turi būti daroma, tačiau nesigilinama, ar tai tinka negalią turintiems asmenims, ir kaip tai atliepia jų poreikius. Susiduriama su iššūkiu – kaip teorines žinias susieti su praktika. Todėl tikslinga plačiau analizuoti socialinės partnerystės kontekstą, kurio svarba deinstitucionalizacijos procese nagrinėjama 16 lentelėje.

Alternatyvių nuolatiniai globai bendruomeninių paslaugų kūrimas, NVO atstovų vertinimu, išryškino vieną neigiamą požymį, kuris leido suformuoti subkategoriją „Individualizuotų paslaugų trūkumas“. Nevyriausybinės organizacijos vykdo projektą „Socialinės dirbtuvės“, kurių metu ugdomi proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų darbiniai įgūdžiai. Aktualizuojama, kad ši paslauga turi tikslų savo aprašymą, nuo kurio visiškai negalima nukrypti. Į kategorijas nepatekęs, tačiau tyrimui svarbus teiginys („<...> *o norint įtraukti įdomumo, reikia dėl jo pakovoti <...>“(N10)*) leidžia daryti prielaidą, kad NVO neturi galimybių inspiruoti naujovių, nors jų poreikį ir naudą paslaugų gavėjams galimai įžvelgia.

Tyrimo dalyvių pasisakymai apie deinstitucionalizacijos proceso eigą Lietuvoje leido išskirti kategoriją, leidžiančią konstatuoti ne tik neigiamus, bet ir teigiamus šio proceso požymius. NVO atstovai teigiamus deinstitucionalizacijos požymius aktualizavo per galimybes plėtoti savo organizacijos veiklą, kurti / įtraukti naujas paslaugas, įgyvendinti projektus. Tai įrodo

subkategorijos „Naujų paslaugų plėtotės įžvalgos“ ir „Naujų projektų įgyvendinimo galimybės“. Šios subkategorijos ir jų turinį grindžiantys teiginiai rodo, kad nevyriausybinės organizacijos, kurdamos naujas paslaugas ir įgyvendindamos projektus (*„<...> dalyvaujame projekte „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“ <...>“ (N1)*), siekia prisidėti prie spartesnio deinstitucionalizacijos proceso. Galima daryti prielaidą, kad institucinės globos pertvarkos laikotarpis nevyriausybinėms organizacijoms palankus savo, kaip socialinių paslaugų teikėjo, statuso stiprinimui. Taip pat pastebėta, kad keičiasi žmonių požiūris į pačią institucinės globos pertvarką, vyksta susitaikymas, kad tai neišvengiamas procesas.

Tiek teigiamus, tiek neigiamus deinstitucionalizacijos požymius aktualizuoja ir ekspertai (žr. 9 lentelė).

9 lentelė

Teigiamų ir neigiamų deinstitucionalizacijos proceso raiškos elementų konstatavimas ekspertų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
Teigiami deinstitucionalizacijos požymiai ekspertų vertinimu	Gerosios patirties susijusios su proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis identifikavimas	*„<...> Matome ir tų pavyzdžių, kai kaimynystėje gyvenantiems su proto negalią turinčiais asmenimis užtenka ranką paspausti, kelias minutes pasikalbėti ir nuomonė pasikeičia <...> (E2). „<...> du žmonės sėkmingai įsikūrė bendruomenėje, pritapo kaimynystėje, rado sau vietą <...>“ (E4).*	4
	Naujų paslaugų organizavimo įžvalgos	*„<...> Atsirado naujos paslaugos <...>“ (E2). „<...> X regionas buvo vienintelis regionas, kuris ėmėsi išbandyti visas siūlomas bandomąsias paslaugas <...>“ (E1).*	2
	Iki pertvarkos proceso egzistavusios sistemos neigiamų patirčių identifikavimas	*„<...> Po tokių atviravimų imta ieškoti kaltų, atsakingų, kurie anksčiau nesprendė esamų problemų <...>“ (E1). „<...> Ne paslaptis, kad ne vienas asmuo, dirbantis vyriausybiniame sektoriuje, dėl to buvo atleistas <...>“ (E1).*	2
Neigiami deinstitucionalizacijos požymiai ekspertų vertinimu	Lėtų pokyčių, susijusių su proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis, įžvalgos	*„<...> Institucinė globos pertvarką susijusi su proto ar psichinę negalią turinčiais asmenimis juda labai sunkiai <...>“ (E2). „<...> Pokytį, susijusį su proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis dar sunku identifikuoti, nes antrasis pertvarkos etapas prasidėjo tik gegužės mėnesį <...>“ (E3). „<...> Šiuo periodu pokyčius įžvelgti dar sunku <...>“ (E4)*	3
	Aktyvaus priešinimo procesams konstatavimas	*„<...> Institucinė globos pertvarka mūsų X regione, o ypatingai X mieste, sulaukė labai didelio pasipriešinimo <...>“ (E1). „<...> Kai kurie asmenys, tame tarpe ir kai kurių savivaldybių merai, piktybiškai ir grubiai priešinosi pertvarkos procesui, norėjo ir siekė sustabdyti numatytus procesus <...>“ (E1).*	2

Kaip matyti 9 lentelėje, ekspertai aktualizuodami teigiamus deinstitucionalizacijos požymius, dalijosi gerosios patirties ir sėkmės pavyzdžiais, kas inspiravo subkategorijos „Gerosios patirties susijusios su proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis identifikavimas“ suformulavimą. Pateikti gerosios patirties pavyzdžiai liudija apie vykstantį proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų įgalinimą ir sėkmingą deinstitucionalizacijos proceso principų įgyvendinimą Lietuvoje, kuomet šie asmenys integruojasi į bendruomenes, užmezga ryšius su kaimynystėje gyvenančiais, savarankiškai tvarkosi buityje. Gerosiomis patirtimis dalijasi ir užsienio mokslininkai, atskleisdami, kad deinstitucionalizacijos procesas daro teigiamą įtaką proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų prisitaikymo visuomenėje įgūdžių formavimuisi (Bredewold, Hermus, Trappenburg, 2018).

Prie teigiamų proceso požymių priskiriamos ekspertų atskleistos iki pertvarkos proceso egzistavusios sistemos neigiamos patirtys. Subkategorija „Iki pertvarkos proceso egzistavusios sistemos neigiamų patirčių identifikavimas“ byloja apie iki deinstitucionalizacijos pradžios egzistavusios ydingos sistemos, kurioje proto ir (ar) psichikos negalią turintys asmenys buvo atskirti nuo visuomenės, neigiamas pasekmes. Yra žinoma, kad vykdyta stebėsena (VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“, 2014) atskleidė negalią turinčių asmenų teisių pažeidimus uždarose stacionarios globos institucijose, o tai, anot ekspertų, lėmė veiksmus, nukreiptus į kaltų dėl esamos padėties paieškas ir, galiausiai, jų atleidimą iš užimamų pareigų (*„<...> Ne paslaptis, kad ne vienas asmuo, dirbantis vyriausybiniame sektoriuje, dėl to buvo atleistas <...>“ (E1)*).

Ekspertai, kaip ir tyrime dalyvavę NVO atstovai, aktualizuoja naujų paslaugų atsiradimą. Naujos – bendruomenėje teikiamos paslaugos – yra laikomos pagrindine deinstitucionalizacijos priemone integruojant proto ir (ar) psichikos negalią turinčius asmenis į visuomenę, įgalinant juos priimti sprendimus patiems.

Ekspertai, identifikuodami Institucinės globos pertvarkos pokyčius Lietuvoje, aktualizavo ir neigiamus šio reiškinio požymius. Žvelgiant į 8 ir 9 lenteles, galima pastebėti, kad tiek NVO atstovai, tiek ekspertai pabrėžia procesų lėtumą ir priešinimosi jiems apraiškas. Ekspertų nuomone, būtent su šia žmonių grupe – proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis – Institucinė globos pertvarka vyksta vangiai, ir pokyčius, lyginant su kitomis grupėmis, į kurias orientuotas deinstitucionalizacijos procesas, sunkiau identifikuoti. Analizuojant 2014 m. pateiktą Institucinės globos pertvarkos planą, matoma, kad procesai vyksta ne pagal nustatytus terminus, stebimas vėlavimas. Iš esmės tai galima sieti su kita subkategorija „Aktyvaus priešinimo procesams konstatavimas“, nes patiriant pasipriešinimą sugaištama daugiau laiko. Ekspertai, aktualizuodami pasipriešinimą, konkrečiai įvardina pareigas asmenų – rajonų merus, kurie buvo kategoriškai nusistatę prieš pokyčius ir senos ydingos sistemos ardymą.

Apibendrinant galima teigti, kad NVO atstovų ir ekspertų, analizuojančių procesą ir jo raišką Lietuvoje, subjektyviuose vertinimuose galima įžvelgti tiek panašumus, tiek skirtumus. Abi respondentų grupės prie teigiamų proceso raiškos elementų priskiria naujų paslaugų atsiradimą, o prie neigiamų – proceso lėtumą ir patiriamą (patirtą) pasipriešinimą. Patirtas pasipriešinimas iš esmės prieštarauja sistemų teorijos ir socialinio konstruktyvizmo principams, akcentuojantiems bendrą veiklą vienodo tikslo link. Šiuo atveju galima daryti prielaidą, kad destruktyvus tam tikrų asmenų elgesys lemia sistemos disbalansą, kuris daro neigiamą įtaką procesų sklandumui.

3.4.2 Diagnostinė sritis – bendruomeninių paslaugų infrastruktūros kūrimas, naujų formų išbandymas

Bendruomeninės paslaugos yra apibūdinamos kaip įvairių formų ir rūšių paslaugos, teikiamos bendruomenėje, padedančios integruotis, užtikrinančios savarankiškumo ugdymą (Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planas, 2014). Šios diagnostinės srities tyrimo klausimais siekta išsiaiškinti, kokias bendruomenines socialines paslaugas ekspertai ir NVO atstovai aktualizuoja labiausiai, kokias paslaugas, esant galimybėms ir resursams, NVO galėtų teikti. Atliktus NVO atstovų interviu ir apklausos raštu, pateikiant atviro tipo klausimus, atsakymų turinio analizę, suformuluotos trys kategorijos: „Bendruomeninių paslaugų prieinamumo ir trūkumo konstatavimas“, „Bendruomeninių paslaugų neprieinamumo ir nepatikimumo konstatavimas“ ir „Bendruomeninių paslaugų plėtojimas“ (žr. 10 lentelę). Su ekspertais atlikto interviu metu gautų duomenų analizė leido suformuoti dvi kategorijas: „Bendruomeninių paslaugų plėtojimas“ ir Bendruomeninių paslaugų teikimo sėkmės pavyzdžiai“ (žr. 11 lentelę).

10 lentelė

Bendruomeninių paslaugų infrastruktūros kūrimo prielaidos proto ir/ar psichinę negalią turintiems asmenims NVO atstovų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
Bendruomeninių paslaugų trūkumo konstatavimas	Laikino atokvėpio paslaugos trūkumo konstatavimas	*„<...> Tėvams, auginantiems vaikus su protine ir psichine negalia labai reikalinga atokvėpio paslauga <...>“ (N2). „<...> laikinojo atokvėpio paslaugų nėra pas mus dar <...>“ (N2).*	8
	Paslaugų, orientuotų į proto ir/ar psichinę negalią turinčių asmenų įdarbinimą, trūkumo įžvalgos	*„<...> įdarbinimo paslauga labai reikalinga <...>“ (N1). „<...> tačiau jiems reikia pagalbos organizuojant jų darbo procesą <...>“ (N2). Ta pati pagalba „<...> įdarbinant mums būtų sunkiai teikiama <...>“ (N2).*	5
	Paslaugų proto ir/ar psichinę negalią turinčių asmenų šeimoms trūkumo įžvalgos	*„<...> labai trūksta paslaugų šeimai* [aut. past. – protinę negalią turinčių asmenų šeimoms] *<...> “(N1). „<...> tačiau*	4

		šeimai itin trūksta psichologinės pagalbos <...>“ (N1).	
Bendruomeninių paslaugų neprieinamumo ir nepatikimumo konstatavimas	Nepakankamas paslaugų gavėjų pasitikėjimas naujomis paslaugomis	*„<...> Aš, kaip mama, savo dukros, kuriai 24 metai, nepalikčiau jos mėnesiui svetimiems <...>“ (N2). „<...> Bet klientų rasti specialistui vis dar tebėra iššūkis – per daug apribojimų, saugiklių, kas galėtų tomis paslaugomis pasinaudoti* [aut. past. – Atokvėpio paslauga] *<...>“(N9).*	6
	Nepakankamo paslaugų prieinamumo įžvalgos	*„<...> ji tiesiog neprieinama jei gyveni atokiau <...>“ (N1). „<...> būtų šaunu kad neįgalieji ir jų šeimos galėtų paslaugas gauti ten kur gyvena <...>“ (N1).*	3
Bendruomeninių paslaugų plėtojimas	Grupinio gyvenimo namų paslaugos teikimo planavimas	*„<...> toliau planuojamos grupinio gyvenimo namų* [aut. past. – paslaugos] *<...>“ (N1). „<...> sekantis etapas grupinio gyvenimo namų* [aut. past. – organizavimas] *<...>“(N1). „<...> nes ruošiame ir planuojame grupinio gyvenimo namus <...>“(N1).*	6
	Apsaugoto būsto paslaugos teikimo planavimas	*„<...> teiksime apsaugoto būsto paslaugas <...>“ (N1). „<...> Pasirašėme sutartį dėl pertvarkos rėmuose vykdomo Apsaugoto būsto paslaugų proto ir/ar psichikos negalią turintiems asmenims <...>“(N1).*	5

Kaip matyti 10 lentelėje, NVO atstovai aktualizuoja trijų paslaugų trūkumą: laikino atokvėpio, pagalbos įdarbinant ir paslaugų šeimoms. Laikino atokvėpio paslaugą galima susieti su paslaugomis šeimai, kadangi būtent ši paslauga yra skirta tėvams ir artimiesiems, kurių priežiūroje yra negalią turintis asmuo. Galimai nevyriausybinių organizacijų darbuotojai, teikdami paslaugas proto ir (ar) psichinę negalią turintiems asmenims, susiduria su jų artimaisiais ir pastebi, kokius sunkumus jie patiria. Manoma, kad šeimų nariams reikalingos paslaugos, stiprinančios jų emocinę būseną *(„<...> tačiau šeimai itin trūksta psichologinės pagalbos<...>“(N1)*).

Antroji subkategorija aktualizuoja paslaugų, orientuotų į protinę ir (ar) psichinę negalią turinčių asmenų įdarbinimo, nepakankamumą. Įdarbinimas su pagalba yra laikomas paslauga, kurios siekiamybė – padėti asmeniui rasti darbą, atitinkantį jo gebėjimus bei rinkos galimybes laisvoje darbo rinkoje, suteikti jam tolimesnę pagalbą įsitvirtinant darbo vietoje (Įdarbinimo su pagalba paslaugos teikimo asmenims su negalia tvarkos aprašas, 2018). Šios paslaugos trūkumas leidžia daryti prielaidą, kad tyrime dalyvavę NVO atstovai galimai pastebi, kad proto ir (ar) psichinę negalią turintys asmenys yra nepakankamai įtraukiami į darbo rinką. Ši sritis jau buvo tyrinėta anksčiau. Gružinskienė (2017) analizavo neįgaliųjų integracijos į darbo rinką priemones ir pateikė pastebėjimus, kad tai tebėra opi problema Lietuvoje.

Kita kategorija ir ją patvirtinančios subkategorijos aktualizuoja bendruomeninių paslaugų

nepatikimumą ir neprieinamumą. Paslaugų nepatikimumą galima sieti su jau aukščiau analizuota problema, atskleidžiančia laikino atokvėpio paslaugos trūkumą. Būtent ši paslauga tyrimo dalyvių nuomone labiausiai kelia nepasitikėjimą, o pats jos teikimas nepakankamai apgalvotas, nes yra apibrėžtas minimalus naudojimosi laikas („<...> *Jeigu ta atokvėpio paslauga būtų teikiama gerai apgalvota, dienai ar kelioms valandoms, norint tėvams nuvykti pas gydytojus ar laiko skirti teatrui, kinui – būtų puiku <...>“ (N2)*). Galima daryti prielaidą, kad netinkamas paslaugos teikimas daro įtaką poreikio mažėjimui, todėl šią paslaugą teikia tik maža dalis institucijų.

Dar viena bendruomeninių paslaugų kontekste atskleista problema – prieinamumas. Prieinamumas yra laikomas vienas iš esminių socialinių paslaugų organizavimo ir teikimo principų (Kaminskienė, 2011). Tyrime dalyvavusių asmenų teiginių turinio analizė leidžia daryti prielaidą, kad NVO atstovai bendruomenines paslaugas laiko neprieinamomis. Ypatingai dėmesys skiriamas rajonuose gyvenantiems proto ir (ar) psichinę negalią turintiems asmenims, kadangi atoki gyvenamoji vieta mažina užimtumo ir kitų paslaugų teikimo galimybes.

Bendruomeninių paslaugų trūkumas nevyriausybinėms organizacijoms, kaip jau buvo minėta anksčiau, suteikia galimybę plėtoti turimas paslaugas. Tyrime dalyvavusių nevyriausybinių organizacijų atstovų teiginiai, susiję su paslaugomis, kurias galėtų teikti esant galimybėms ir turint resursų leido išskirti dvi subkategorijas: „Apsaugoto būsto paslaugos teikimo planavimas“ ir „Grupinio gyvenimo namų paslaugos teikimo planavimas“. Galima daryti prielaidą, kad šiuo metu apklaustų NVO atstovų nuomone šios paslaugos yra aktualiausios ir jų teikimui ruošiamasi intensyviausiai.

Bendruomeninių paslaugų plėtojimą aktualizuoja ir tyrime dalyvavę ekspertai (žr. 11 lentelę).

11 lentelė

Bendruomeninių paslaugų infrastruktūros kūrimo prielaidos proto ir/ar psichinę negalią turintiems asmenims ekspertų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
Bendruomeninių paslaugų plėtojimas	Naujų paslaugų įvairovės konstatavimas	*„<...> tokios kaip Grupinio gyvenimo namai, apsaugotas būstas, socialinės dirbtuvės, pagalbą priimant sprendimus ir kita <...>“ (E2). „<...> Laikino atokvėpio namuose ir Laikino atokvėpio įstaigoje paslaugos negalią turintiems asmenims <...>“ (E1). „<...> Gali būti teikiamos dienos užimtumo paslaugos, socialinės dirbtuvės, apsaugotas būstas, ir kitos institucinės globos pertvarkai būdingos paslaugos <...>“ (E2).*	3

	Naujų paslaugų teikėjų įtraukimas	*„<...> Labiau naujų paslaugų teikimas aktualus nevyriausybiniam sektoriui <...>“ (E2). „<...> Šias paslaugas pilotavo tiek NVO, tiek biudžetinės įstaigos<...>“ (E1).*	2
Bendruomeninių paslaugų teikimo sėkmės pavyzdžiai	Teikiamos socialinių dirbtuvių paslaugos sėkmės įžvalgos	*„<...> Teigiami pokyčiai matomi per projektą „Socialinės dirbtuvės“ <...>“ (E4). „<...> Socialinės dirbtuvės naudingos tuo, kad ten organizuojamas ne tik užimtumas, tačiau ir įgūdžių darbinių įgūdžių atstatymas <...>“ (E4). „<...> Labai sėkmingas socialinių dirbtuvių projektas <...>“ (E4)*	3
	Teikiamų asmeninio asistento paslaugų sėkmės įžvalgos	*„<...> Asmeniniai asistentai buvo tie, kurie į viešumą iškėlė sistemos „skaudulius“ <...>“ (E1). „<...> Viena socialinės globos įstaiga parengė 15 profesionalių asmeninių asistentų, kurie iš esmės pradėjo teigiamai keisti negalią turinčių asmenų gyvenimus <...>“ (E1).*	3
	Vykstantis įgalinimas per teikiamas bendruomenines paslaugas	*„<...> kuriame klientai atsiskleidžia, imasi ir mokosi naujų veiklų, per kurias vyksta tiesioginis įgalinimas bei integracija į visuomenę <...> (E4). „<...> nes proto ir (ar) psichikos negalią turintys asmenys turi daug pasirinkimų, kokia veika nori užsiimti <...>“ (E3).*	2

11 lentelėje galima matyti, kad kategoriją „Bendruomeninių paslaugų plėtojimas“ grindžia dvi subkategorijos: „Naujų paslaugų įvairovės konstatavimas“ ir „Naujų paslaugų teikėjų įtraukimas“. Prie naujų paslaugų įvairovės ekspertai aktualizuoja Institucinės globos pertvarkai būdingas paslaugas –grupinio gyvenimo namus, apsaugotą būstą, socialines dirbtuves, laikino atokvėpio ir kitas paslaugas. Antroji subkategorija byloja, kad į naujų bendruomeninių paslaugų proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims teikimą yra įtraukiami ir nauji paslaugų teikėjai bei partneriai. Šiuo atveju kalbama apie nevyriausybinį sektorių, kuris turi galimybę prisidėti prie įvardytų paslaugų teikimo.

Antroji kategorija „Bendruomeninių paslaugų teikimo sėkmės pavyzdžiai“ ir ją grindžiančios subkategorijas aktualizuoja paslaugas, kurios laikomos vienos iš sėkmingiausių šiuo metu – tai socialinės dirbtuvės ir asmeninio asistento paslauga. Plėtojant asmeninio asistento paslaugų sėkmės pavyzdžius, lentelėje pateikti teiginiai rodo, kad šią paslaugą teikiantys žmonės buvo vieni iš tų, kurie atskleidė egzistavusios sistemos neigiamas pasekmes proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims. Paskutinioji subkategorija „Vykstantis įgalinimas per teikiamas bendruomenines paslaugas“ leidžia daryti prielaidą, kad teikiamos bendruomeninės paslaugos praplečia proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų galimybes integracijai į bendruomenes.

Apibendrinant diagnostinę sritį „bendruomeninių paslaugų infrastruktūros kūrimas, naujų formų išbandymas“ galima teigti, kad nevyriausybinės organizacijos įžvelgia perspektyvas

prisidėti prie šio proceso, organizuojant grupinio gyvenimo namų ir apsaugoto būsto paslaugas. Tokias perspektyvas įžvelgia ir ekspertai, kurie aktualizavo naujų paslaugų teikėjų, šiuo atvejų nevyriausybinių organizacijų įtraukimą. Visgi, NVO atstovai, priešingai nei ekspertai, identifikuoja bendruomeninių paslaugų organizavimo spragas. Manoma, kad vis dar trūksta tam tikrų bendruomeninių paslaugų, o jų egzistavimas kelia žmonėms nepasitikėjimą. Taip pat atskleista, kad naujų paslaugų teikimas nepakankamai užtikrina prieinamumo principo įgyvendinimą.

3.4.3 Diagnostinė sritis – nevyriausybinis sektorius

Šios diagnostinės srities klausimais siekta išsiaiškinti kokius įsipareigojimus ir kokias veiklas, susijusias su institucine globos pertvarka, vykdo tyrime dalyvaujančios NVO. Ekspertų buvo klausta, kokias veiklas ir funkcijas turėtų atlikti nevyriausybinės organizacijos, prisidėdamos prie spartesnio deinstitucionalizacijos proceso. Iš NVO atstovų gautų duomenų turinio analizė atskleidė, kad nevyriausybinės organizacijos, prisidėdamos prie institucinės globos pertvarkos, demonstruoja siūlomų paslaugų įvairovę ir siekiamybę užtikrinti jų kokybę. Šiuo pagrindu suformuluotos dvi kategorijos: „ NVO teikiamų paslaugų įvairovė“ ir „NVO teikiamų paslaugų kokybė“ (žr. 12 lentelę). Ekspertų interviu metu gautų duomenų turinio analizė leido suformuoti taip pat dvi kategorijas: „Nevyriausybinėms organizacijoms keliami lūkesčiai deinstitucionalizacijos procese“ ir „NVO atvirumo pokyčiams ir teikiamų paslaugų kokybės trūkumas deinstitucionalizacijos procese“ (žr. 13 lentelę).

12 lentelė

NVO teikiamų paslaugų proto ir/ar psichinę negalią turintiems asmenims įvairovė ir kokybė deinstitucionalizacijos kontekste

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
NVO teikiamų paslaugų įvairovė	Darbinių įgūdžių ugdymo paslaugos teikimas	*„<...> socialinės dirbtuvės <...>“ (N1) „<...> ir socialinių dirbtuvių paslaugos <...>“(N1),„<...> ir socialinių dirbtuvių veiklų organizavimas <...>“ (N1*).	26
	Dienos užimtumo paslaugų proto ir/ar psichinę negalią turintiems asmenims teikimas	*„<...> Tačiau proceso dėka rajone pavyko įkurti jau 3 dienos centrą intelekto sutrikimus turintiems asmenims <...>“(N1). „<...> organizuojame dienos užimtumą <...>“(N2).*	9
	Savipagalbos grupių negalią turinčių asmenų šeimoms organizavimas	*„<...> baigusi veiklą grupė išaugo į klubą <...>“(N1) „<...> kuris vienija pačius aktyviausius tėvelius<...>“(N1) „<...> labai sėkminga savipagalbos grupės veikla <...>“ (N1). „<...> savipagalbos grupės <...>“(N1).*	8
	Dienos socialinės globos namuose organizavimas	*„<...> dienos socialinės globos namuose <...>“ (N1) „<...> pradėtos jiems paslaugos teikti namuose, ko iki šiolei*	4

		nebuvo <...>“(N1). „<...> Yra pagalba neįgaliesiems į namus <...>“ (N1)	
	Dienos socialinės globos institucijoje organizavimas	*„<...> dienos socialinės globos institucijoje <...>“(N1), „<...> manau ir mūsų bendrijos įsteigtas dienos socialinės globos centras prisideda prie pertvarkos procesų <...>“ (N1)*	3
NVO teikiamų paslaugų kokybė	Siekis teikti kokybiškas paslaugas	*Būtinas suvokimas ir noras garantuoti paslaugų kokybę, nes bet kaip netinka <...>“(N1), „<...> ir geriau garantuoja paslaugų kokybę* [aut. past. NVO] *<...>“ (N1),*	5
	Poreikius atliepiančios paslaugos	*„<...> atsiliepiama į poreikius <...>“ (N1). „<...> patenkinti jų poreikius <...>“(N2).*	2

Kaip matyti 12 lentelėje, tyrime dalyvavusių NVO atstovų labiausiai aktualizuojamos darbinių įgūdžių ugdymo paslauga – socialinės dirbtuvės. „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“ apraše (2019) socialinės dirbtuvės yra apibūdinamos kaip į darbo užimtumą nukreipta veikla, siekiant pagaminti rinkoje paklausius produktus. Tad matoma, kad paslaugų, orientuotų į darbinių įgūdžių ugdymą yra, tačiau pačios įdarbinimo paslaugos trūksta. Įžvelgtas paslaugų neatitikimas iš esmės gali turėti neigiamos įtakos. Žmogus, besimokantis amato, tikisi, kad ateityje turės nuolatinį darbą. Nesulaukiant pagalbos įdarbinant, kyla grėsmė savivertės ir motyvacijos silpnėjimui.

NVO atstovai taip pat dažnai aktualizavo ir dienos užimtumo paslaugas, kas leidžia daryti prielaidą, jog šia paslauga aktyviai naudojasi proto ir (ar) psichinę negalią turintys asmenys. Mažiau kartų paminėta, tačiau labai svarbia laikoma savipagalbos grupių organizavimo paslauga. Tyrime dalyvavę NVO atstovai konstatavo paslaugų proto ir (ar) psichinę negalią turinčių asmenų artimiesiems trūkumą. Tad interpretuojant galima teigti, kad, siekdamos kompensuoti šių paslaugų trūkumą, NVO savo galimybių ribose pradėjo organizuoti savipagalbos grupes, kurios laikui bėgant išaugo į klubus, vienijančius šeimas, kuriose yra asmuo, turintis negalią. Tyrime dalyvavę asmenys keletą paslaugų įvardijo po vieną kartą, jos tyrimui svarbios tuo, kad taip pat aktualizuoja NVO veiklą deinstitucionalizacijos kontekste, t.y. informavimo, ankstyvosios reabilitacijos paslaugos ir kt.

Kokybinė turinio analizė leido suformuluoti dar dvi kategoriją „NVO teikiamų paslaugų įvairovė“ sudarančias subkategorijas: „Dienos socialinės globos namuose organizavimas“ ir „Dienos socialinės globos institucijoje organizavimas“. Lentelėje pateikti duomenys rodo, kad dienos socialinė globa namuose yra akcentuojama dažniau, lyginant su globa institucijoje. Šiuo atveju galima įžvelgti deinstitucionalizacijos idėjų įgyvendinimo raišką. Tai reiškia, kad mažėja institucinės globos įtaką, didėja pagalbos namuose poreikis.

Tyrime dalyvavę NVO ne tik atskleidė paslaugų įvairovę, bet ir susirūpinimą dėl jų kokybės užtikrinimo. (*„<...> Būtinas suvokimas ir noras garantuoti paslaugų kokybę <...>“ (N1)*). Taip

pat paskutinę subkategoriją „Poreikius atliepiančios paslaugos“ grindžiantys teiginiai rodo, kad pastangos nukreiptos į paslaugų gavėjų poreikių atitikimą ir tenkinimą.

Apie paslaugų kokybę ir keliamus lūkesčius interviu metu pasisakė ir tyrime dalyvavę ekspertai (žr. 13 lentelę).

13 lentelė

Nevyriausybinėms organizacijoms keliami lūkesčiai dėl paslaugų teikimo ir jų kokybės deinstitucionalizacijos kontekste

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
Nevyriausybinėms organizacijoms keliami lūkesčiai deinstitucionalizacijos procese	Lūkesčiai dėl bendruomeninių paslaugų teikimo	*„<...> NVO gali teikti Grupinio gyvenimo namų, apsaugoto būsto, dienos užimtumo, socialinių dirbtuvių, įdarbinimo su pagalba paslaugas <...>“ (E3). „<...> NVO turi galimybę projekto lėšomis išbandyti teikti naujų formų bendruomenines paslaugas, gauti visą reikiamą ekspertinę ir metodinę pagalbą ir taip tapti paslaugų teikėju savivaldybėse <...>“ (E1).*	3
	Lūkesčiai dėl NVO aktyvumo dalyvauti konkursuose	*„<...> reikia ir jų pačių aktyvumo ir iniciatyvos <...>“* [aut. past. – NVO] *(E1). „<...> Reikia aktyvaus dalyvavimo konkursuose, projektų rengimo <...>“.*	2
NVO atvirumo pokyčiams ir teikiamų paslaugų kokybės trūkumas deinstitucionalizacijos procese	Nepakankamo atvirumo pokyčiams įžvalgos	*„<...> Kas mane stebina, kad nevyriausybinės organizacijos yra linkusios atsisakyti to, kas joms nepatinka <...> (E2). „<...> Ta prasme, kad nenori prisitaikyti, šiek tiek pakoreguoti savo veiklą <...>“ (E2)*	3
	Nepakankamai kokybiškų paslaugų įžvalgos	*„<...> Nevyriausybinės organizacijos dar nėra pasirengusios teikti kokybiškas paslaugas <...> (E1). „<...> Yra atvejų, kai nevyriausybinės organizacijos prisiima daug projektų, pradeda teikti paslaugas, tačiau jos nėra kokybiškos <...>“ (E1).*	2

Kaip matyti 13 lentelėje, nevyriausybinėms organizacijoms yra keliami lūkesčiai teikti bendruomenines socialines paslaugas ir aktyviai dalyvauti konkursuose. Pirmosios kategorijos subkategoriją „Keliami lūkesčiai dėl bendruomeninių paslaugų teikimo“ grindžiantys teiginiai liudija, kad nevyriausybinėms organizacijos gali teikti visas deinstitucionalizacijos procese siūlomas paslaugas. Galima pastebėti, kad nėra tokių paslaugų, kurios būtų siūlomos teikti tik biudžetinėms įstaigoms arba tik nevyriausybinėms, o tai leidžia daryti prielaidą, kad pretenduoti gali visi. Antroji subkategorija byloja apie lūkesčius dėl NVO aktyvumo dalyvauti konkursuose. Tyrimui svarbūs, tačiau į kategorijas nepatekę teiginiai, aktualizuoja, kad nevyriausybinių organizacijų atstovai yra linkę teisintis, kad nėra informuojami apie paraiškų teikimą projektams,

dalyvavimui konkursuose, o ekspertai tikina, kad visa informacija yra viešojoje erdvėje ir lengvai prieinama *(„<...> Paklausi, kodėl nedalyvauja, teisinasi, kad nežinojo, nematė, negirdėjo <...>“(E2)*).

Tyrime dalyvavę ekspertai aktualizavo NVO teikiamų paslaugų kokybės ir atvirumo pokyčiams trūkumą deinstitucionalizacijos kontekste. Identifikuota nepakankama paslaugų kokybė leidžia apsvarstyti pačios kokybės, kaip reiškinio, esmę. Valstybės dokumentuose galima aptikti skirtingas kokybės sampratas: 1) atitikimas patvirtintiems paslaugų standartams, 2) paslaugų gavėjų pasitenkinimas suteiktomis paslaugomis (Dėl 2014–2020 metų nacionalinės pažangos programos patvirtinimo, 2012). Kaip buvo galima pamatyti 12 lentelėje, nevyriausybinės organizacijos orientuojasi į paslaugų gavėjų poreikių patenkinimą, tad galima daryti prielaidą, kad jie kokybę vertina būtent per paslaugų gavėjų poreikius, paslaugų atitikimą jiems. Analizuojant situaciją iš ekspertų pusės, galima numanyti, kad jie vadovaujasi sukurtų paslaugų standartais, reglamentuotais įstatymuose.

Nepakankamas atvirumas pokyčiams buvo akcentuojamas per gebėjimus prisitaikyti ir koreguoti savo veiklą pagal situaciją. Į kategorijas nepatekę NVO atstovų teiginiai aktualizavo priešingą nuomonę šiuo atžvilgiu. Nevyriausybinėse organizacijose dirbantys žmonės mano, kad NVO sektorius visada yra atviras pokyčiams, tačiau ekspertų aktualizuota patirtis rodo, kad trūksta lankstumo ir, jeigu NVO turi savo paslaugų „katalogą“, vengia jį koreguoti, atliepiant deinstitucionalizacijos principus.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad trečioji diagnostinė sritis – nevyriausybinis sektorius – atskleidė, kad NVO teikiamų paslaugų proto ir (ar) psichinę negalią turintiems asmenims įvairovė deinstitucionalizacijos kontekste yra didelė, o ekspertai kelia lūkesčius, kad būtų išbandytos teikti visos bendruomeninės paslaugos. Teikiamos paslaugos orientuotos į dienos užimtumą, darbinių įgūdžių ugdymą, dienos socialinę globą namuose, institucijoje ir kt. Vienas iš esminių dalykų, atskleistų šioje diagnostinėje srityje, – tai NVO siekis, kad paslaugos būtų kokybiškos. Būtent paslaugų kokybės nepakankamumą šiuo atveju aktualizavo ekspertai.

3.4.4 Diagnostinė sritis – NVO turimos sąlygos dalyvavimui deinstitucionalizacijos procese

Šios diagnostinės srities tyrimo klausimai susiję su finansiniais resursais, darbuotojų kompetencijomis. Taip pat buvo stengiamasi identifikuoti, kokias sąlygas NVO atstovai ir ekspertai įžvelgia (ne)lygiaverčiam dalyvavimui procese su biudžetinėmis institucijomis. Atlikta iš NVO atstovų ir ekspertų gautų duomenų turinio analizė leido išskirti dvi kategorijas: „NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojantys veiksniai“ ir „NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas didinantys veiksniai“ (žr. 14 ir 15 lenteles).

14 lentelė

NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojantys ir didinantys veiksniai NVO atstovų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojantys veiksniai	Nelygių dalyvavimo sąlygų tarp biudžetinių ir nevyriausybinių institucijų įžvalgos	*„<...> per sutartinius dalykus patiriame suvaržymus, kurių neturi biudžetinės įstaigos <...>“ (N1). „<...> nusistovėjusius tradicijos ir egzistuojant hierarchija yra palanki ir patraukli valstybinėms institucijoms ir pan. <...>“ (N1).*	20
	Vyraujantis neigiamas požiūris ir nuostatos, keliančios nepasitikėjimą NVO	*„<...> tačiau požiūris ir nepasitikėjimas jaučiasi beveik visada <...>“ (N1). „<...> patiki kažkokius darbus su didele atsarga ir nepasitikėjimu<...>“ (N1). „<...> Plačiau žvelgiant manau labai gajos yra nuostatos ir susiformavę požiūriai <...>“(N1).*	14
	Riboti turimi materialiniai ištekliai ir finansavimas	*„<...> Pagal gaunamas lėšas galėjome teikti labai ribotas paslaugas <...>“ (N1). „<...> Taigi manau kad valstybės ir savivaldybės pastangos finansuoti projektines veiklas yra itin menkos <...>“ (N1).*	13
	Nelygios miestų ir rajonų NVO dalyvavimo galimybės	*„<...> Šiame mažame miestelyje mūsų galimybės ribotos <...>“(N2). „<...> Kol kas teikiama tokias paslaugas, kokias galime tokiame miestelyje <...>“(N2).*	7
	Vyraujantys intensyvūs kontrolės mechanizmai	*„<...> Tačiau labai daug dokumentacijos, ataskaitų <...>“ (N9). „<...> Nes tą laiką, kurį skiriame dokumentacijai, galėtume skirti žmogui, dirbti su juo, padėti <...>“ (N9).*	6
	Kompetentingų darbuotojų trūkumas	*„<...> vis sudėtingiau pritraukti naujų, išsilavinusių specialistų ir naujų narių <...>“(N1). „<...> NVO viduje kaita lėta <...>“(N4).*	3
NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas didinantys veiksniai	Aktyvaus ruošimosi pertvarkai konstatavimas	*„<...> būtent pertvarkos procesais itin domėjomės <...>“ (N1). „<...> stengiamės dalyvauti jame itin aktyviai <...>“(N1). „<...> Mums pavyko aktyviai išreikšti savo poziciją ir norą dalyvauti pertvarkos procesuose <...>“ (N1).*	24
	Glaudus NVO ir paslaugų gavėjų santykis	*„<...> labiau priartinama prie žmonių <...>“(N1). „<...> Betarpiškumas* [aut. past. būdingas NVO] *<...>“ (N1). „<...> nors mes esame arčiau tų gyventojų, kuriems reikia pagalbos <...>“ (N1).*	4
	Turimos patirties ir įdirbio konstatavimas	*„<...> iki pertvarkos jau buvo sukurtas tikrai su labai didele mūsų organizacijos iniciatyva paslaugų tinklas intelekto sutrikimus turintiems neįgaliesiems <...>“(N1). „<...> įdirbis jau yra <...>“(N1).*	3
	Teigiamų NVO darbuotojų savybių įžvalgos	*„<...> čia daug jaunų ir energingų išsilavinusių žmonių <...>“(N1). „<...> Be abejo savo darbo profesionalai, be galo atkaklūs ir empatiški ir realiai suvokiantys ir subtiliai jaučiantys kuo gyvena ir kaip galima padėti neįgaliesiems <...>“(N1).*	2

	Lygių dalyvavimo galimybių tarp biudžetinių ir nevyriausybinių institucijų įžvalgos	*„<...> Nevyriausybinėms organizacijoms lygiaverčiai su valstybinėmis įstaigomis dalyvauti socialinių paslaugų teikimo ir institucinės globos pertvarkos procesuose, galimybės yra <...>“ (N3). „<...> Manau, lygiaverčiai gali dalyvauti socialinių paslaugų teikimo ir institucinės globos pertvarkos procesuose <...>“ (N7).*	2

Kaip matyti 14 lentelėje, pagrindiniai veiksniai, ribojantys NVO dalyvavimo galimybes, – nepasitikėjimas NVO sektoriumi ir nelygių dalyvavimo sąlygų su biudžetinėmis įstaigomis egzistavimas. Neigiamas požiūris, kuris kituose šaltiniuose dar įvardijamas kaip netolerantiškas požiūris į nevyriausybines organizacijas, buvo aktualizuotas jau anksčiau (Guogis, Gudelis, Stasiukynas, 2007). Praėjus daugeliui metų, NVO atstovai identifikuoja tą pačią problemą, kas leidžia daryti prielaidą, kad nevyriausybinėms organizacijoms vis dar nepavyko sukurti pasitikėjimo jų veikla.

(Ne)lygių galimybių tarp biudžetinių ir nevyriausybinių įstaigų požymį iš esmės galima sieti su kita, žemiau esančia subkategorija „Riboti turimi materialiniai ištekliai ir finansavimas“. Finansavimo problemas įžvelgia ir Ruškus (2014), kurio nuomone, bendruomenės, norinčios teikti paslaugas proto ir (ar) psichinę negalią turintiems asmenims, neturi pakankamai galimybių gauti lėšų, o didžioji dalis lėšų, skirtų socialinių paslaugų teikimui, keliauja į globos institucijas (biudžetines įstaigas). Tuo tarpu bendruomenių rėmimas vis dar vyksta tik projektiniu pagrindu.

Subkategorija „Nelygios miestų ir rajonų NVO dalyvavimo galimybės“ identifikavo vidinę nevyriausybinių organizacijų problemą. Miesto nevyriausybinės organizacijos turi daugiau galimybių plėsti savo veiklą ir teikti paslaugas, galimai dėl to, kad gyventojų skaičius ir vyraujantis poreikis yra didesnis. Rajonuose esančios nevyriausybinės organizacijos susiduria su aukščiau nagrinėta (9 lentelė) prieinamumo problema.

NVO atstovai, kaip dar vieną iš dalyvavimo procese ribojančių veiksnių, aktualizuoja patiriamą kontrolę. Ne paslaptis, kad nevyriausybines organizacijas reglamentuojantys įstatymai numato tvarką už jų vykdomų veiklų atsiskaitymus. Suteikus finansavimą, turi būti užtikrinta, kad lėšos panaudotos tinkamai. Visgi NVO atstovai įžvelgia, kad kontrolė, nuolatinės dokumentacijos pildymas iš esmės kenkia pačiam paslaugų teikimui ir paslaugų gavėjų poreikių tenkinimui. Tai leidžia daryti prielaidą, kad kai kuriose nevyriausybinėse organizacijos nepakanka žmogiškųjų resursų, t. y. darbuotojų, kurie atliktų funkcijas, susijusias tik su dokumentų tvarkymu – buhalterija.

Plėtojant žmogiškųjų resursų trūkumo aspektą, tai leido suformuoti paskutinę kategoriją „NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojantys veiksniai“ grindžiančią subkategoriją „Kompetentingų darbuotojų trūkumas“. Nevyriausybinėms organizacijoms kyla

sunkumų pritraukiant savo srities specialistų *(„<...> vis sudėtingiau pritraukti naujų, išsilavinusių specialistų ir naujų narių <...>“(N1*)). Iš esmės kompetencijų stoka siejasi su teikiamų paslaugų kokybe. Aukščiau, analizuojant 10 lentelę, buvo aktualizuojamas NVO siekis užtikrinti kokybiškas paslaugas, tačiau identifikuotas kompetencijos trūkumas leidžia daryti prielaidą, kad tai ne visada pavyksta. Šiuos patiriamus sunkumus aktualizavo ir Pociukonė su Šėryte (2012), kurios atlikusios tyrimą identifikavo darbuotojų kompetencijų stoką kaip veiklai trukdantį veiksnį. Kompetentingų darbuotojų trūkumą galima susieti ir su kita jau analizuota problema, tai – nepakankami materialiniai ištekliai ir finansavimas. Siekiant pritraukti specialistus, turi būti siūlomas atitinkamas atlygis, o nesant tokioms galimybėms yra verčiamasi iš tų pačių žmogiškųjų resursų, kuriems gali pritrūkti atitinkamų žinių ir įgūdžių, ypatingai deinstitucionalizacijos procese, reikalaujančiame pokyčio iš esmės.

Antroji kategorija patvirtina veiksnius, kurie susiję su NVO sąlygų dalyvavimui deinstitucionalizacijos procese didinimu. Pagrindinis veiksnys, didinantis sąlygas – pačių NVO aktyvumas. Pirmoji subkategorija rodo, kad NVO aktyviai ruošėsi pertvarkos procesui – dalyvavo mokymuose, domėjosi užsienio šalių patirtimis. Nevyriausybinių organizacijų aktyvumas pasireiškė ne tik pasiruošime, bet ir išreiškiant aiškią poziciją ir norą būti institucinės globos pertvarkos dalimi *(„<...> Mums pavyko aktyviai išreikšti savo poziciją ir norą dalyvauti pertvarkos procesuose<...>“(N1))*. NVO išreikštas aktyvumas buvo aktualizuotas ir kituose tyrimuose. Genienė ir Šumskienė (2015) atskleidė, kad nevyriausybinės organizacijos yra laikomos pertvarkos iniciatorėmis ir aktyvistėmis, tačiau tuo pačiu ir mažuma, nedaranti įtakos svarbiausiems sprendimams.

Nevyriausybinių organizacijų atstovai kaip vieną iš esminių sąlygų, didinančių galimybes dalyvauti deinstitucionalizacijos procese, aktualizuoja glaudų santykį su paslaugų gavėjais. Sukurtas artimas ryšys tarp NVO ir paslaugų gavėjų, galimai padeda pažinti proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų poreikius ir tikslingai nukreipti veiklą jų tenkinimui. Kituose tyrimuose toks santykis yra interpretuojamas kaip dialogas, padedantis įtraukti paslaugų gavėjus į problemos sprendimo procesą, skatinant aktyviai kovoti už savo teises (Beneševičiūtė, 2013).

Interviu ir apklausos raštu, pateikiant atviro tipo klausimus, turinio analizė atskleidžia, kad tyrime dalyvavę NVO atstovai konstatuoja savo organizacijos ilgametę patirtį ir turimą įdirbį, sukauptą dar iki deinstitucionalizacijos proceso pradžios. Galima daryti prielaidą, kad tai laikoma dar vienu veiksniu, kuris taip pat didina sąlygas dalyvauti procesuose. Patirtis, įdirbis kuria pasitikėjimą organizacija ir jos vykdomomis veiklomis. Nors NVO patirtis yra laikoma svarbiu veiksniu, tačiau paskutinioji subkategorija ir ją grindžiantys teiginiai rodo, jog organizacijoms reikalingi ir jauni, veržlūs, empatiški žmonės. Teigiamas nevyriausybinėse organizacijoje dirbančių asmenų savybes galima traktuoti kaip organizacijos stiprybę, padedančią aktyviai

įsitraukti į institucinės globos pertvarkos procesus. Visgi, galima įžvelgti tai, kad vietoje kompetentingumo, kurio stoka laikoma viena iš silpnybių, NVO atstovai labiau pabrėžia žmogiškąsias darbuotojų savybes.

Panašius NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojančius ir didinančius veiksnius aktualizuoja ir tyrime dalyvavę ekspertai (žr. 15 lentelę).

15 lentelė

NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojantys ir didinantys veiksniai ekspertų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas didinantys veiksniai	Aktyvūs bandymai įtraukti NVO į procesą	*„<...> Galimybės yra, nevyriausybinės organizacijos yra kviečiamos dalyvauti <...>“ (E1) „<...> Aš, asmeniškai, stengiuosi nevyriausybininkus išklausyti, jų nuomonę perteikti <...> (E4) <...> Savivaldybė aktyvina NVO sektorių dalyvauti paslaugų perėmime <...>“ (E3)*	11
	Didesnio nei įprastai finansavimo aktualizavimas	*„<...> nors galiu garantuoti, kad toks finansavimas, koks yra dabar – niekada nėra buvęs <...>“ (E2). „<...> Tiesiog milžiniškas biudžetas skirtas projektinėms veikloms <...> (E2).*	4
	Ilgametė NVO patirtis	*„<...> Aišku, džiaugiuosi, kad yra nevyriausybinių organizacijų su labai didele patirtimi, ilgą laiką egzistuojančios ir patikimos <...>“ (E2). „<...> Stebime, kad ilgametę patirtį ir įdirbį turinčios NVO atsineša savo idėjas, rodo iniciatyvumą, kelia problematiką <...>“ (E3) „<...> Ilgametės NVO turi savo metodiką, įgūdžius, išmano, kaip reguliuoti viską <...>“ (E4).*	3
	Pavienių nevyriausybinių organizacijų aktyvumo įžvalgos	*<...> Kalbant konkrečiai apie mūsų regioną, nevyriausybinės organizacijos labai aktyvios. (E3) „<...> Pačios konsultuojasi jiems rūpimais klausimais, stengiasi teikti paslaugas, prisidedančias prie institucinės globos pertvarkos proceso <...>“ (E3).*	2
NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojantys veiksniai	Nepakankamo aktyvumo konstatavimas	*„<...> tačiau jos pačios iniciatyvos nerodė <...>“* [aut. past. – NVO nerodė] *(E1). „<...> Kitas nevyriausybines organizacijas reikėjo labai įkalbinėti <...>“ (E1).*	6
	Nepakankamų kompetencijų įžvalgos	*„<...> Labai reikia vadybos / administravimo kompetencijų <...>“ (E1). „<...> Pastebiu, kad kompetencijų tikrai trūksta <...>“ (E3).*	6

	Neigiamų bendravimo su NVO patirčių konstatavimas	*„<...> kurie tiesiog išreiškė savo pageidavimus, nepasigilinę į pačią institucinės globos pertvarkos esmę, dažnai susitikimų metu spręsdamos savo asmenines problemas <...>“* [aut. past. – NVO atstovai] *(E1). „<...> Nepasiekus konstruktyvaus dialogo, kyla konfliktai, dėl kurių Savivaldybių atstovai vėliau atsisako į pasitarimus kviesti nevyriausybines organizacijas <...>“ (E1).*	4
	Nelygių dalyvavimo sąlygų su biudžetinėmis įstaigomis įžvalgos	*„<...> Sunku kalbėti apie lygiavertiškumą, nes tai skirtingose barikadų pusėse esančios įstaigos <...>“ (E2). „<...> Todėl apibendrinant galiu labiau įžvelgti nelygiavertiškumą <...>“ (E2).*	2

15-oje lentelėje matyti, kad ekspertai labiau aktualizuoja NVO sąlygas didinančius veiksnius. Vienas iš pagrindinių aktualizuojamų veiksnių – aktyvus nevyriausybinių organizacijų kvietimas dalyvauti institucinės globos pertvarkos procese. Pirmosios kategorijos subkategoriją „Aktyvių bandymų įtraukti NVO į procesą aktualizavimas“ patvirtinantys teiginiai rodo, kad ekspertai patys stengiasi užmegzti kontaktą su nevyriausybinėmis organizacijomis, išklausyti jų nuomonę.

Antroji kategoriją „NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas didinantys veiksniai“ patvirtinanti subkategorija kelia finansavimo problematiką. Yra žinoma ir jau aktualizuota 14 lentelėje, kad nevyriausybinės organizacijos įžvelgia finansavimo stoką, kaip dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese ribojantį veiksnį. Ekspertai pateikė priešingą nuomonę, atskleidžiančią, kad tokio dydžio finansavimo, kaip dabar, nėra buvę. Kylanti nuomonių priešprieša kuria terpę interpretacijoms apie skirtingą suvokimą, koks finansavimas yra pakankamas, o koks – ne. Galima daryti keletą prielaidų, iš kurių viena būtų nevyriausybinių organizacijų negebėjimas išnaudoti visus galimus pajamų ir finansavimo šaltinius. Kita vertus, nevyriausybinės organizacijos, siekdamos teikti kokybiškas paslaugas ir užtikrinti jų tęstinumą, suvokia, kad skiriamo finansavimo nepakaks, todėl ir į kvietimus ne visada atsiliepia.

Dar vienas sąlygas didinantis veiksnys – ilgametė NVO patirtis. Šį aktualizuotą veiksnį iš esmės galima sieti su pasitikėjimo kontekstu. Ilgai gyvuojančios nevyriausybinės organizacijos įrodo, kad jos geba funkcionuoti ir tai nėra trumpalaikis egzistavimas su lyg projekto (-ų) laikotarpio pabaiga. Ekspertai mato, kad patirtis lemia NVO iniciatyvumą. Patirtį turinčios NVO geba aktualizuoti problemines sritis ir ieškoti sprendimo būdų. Šiuo metu paskutinioji sąlygas didinančių veiksnių subkategorija „Pavienių nevyriausybinių organizacijų aktyvumo įžvalgos“ rodo, kad tik pavienės NVO organizacijos demonstruoja tai, ko iš jų tikimasi – aktyvumą.

NVO dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese sąlygas ribojančių veiksnių kategoriją grindžia subkategorija, liudijanti apie jau minėto aktyvumo stoką. Ekspertai aktualizuoja, kad deinstitucionalizacijos procese nevyriausybines organizacijas įtraukti yra labai sunku, tenka daug laiko skirti įkalbinėjimams. Šiuo atveju galima analizuoti tokio pasyvumo priežastis. Galima daryti prielaidas, kad nevyriausybinėms organizacijoms keliami lūkesčiai ir įpareigojimai atrodo nepakeliama našta, žinant apie žmogiškųjų ir kitų resursų stoką, o reikalavimai ir atsakomybė tikrai didelė, o tai aktualizuota 14-oje lentelėje apie patiriamą kontrolę ir nuolatines ataskaitas. Apie nevyriausybinių organizacijų pasyvumą deinstitucionalizacijos procese buvo diskutuojama Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 m. veiksmų plano tarpinstituciniame stebėsenos grupės posėdyje (2018-12-04), kuriame buvo išreikštas susirūpinimas, kad nevyriausybinės organizacijos skiria nepakankamai laiko ir dėmesio metodinių dokumentų rengimui ir tobulinimui, nepateikia siūlymų dėl naujų paslaugų aprašymų.

Kaip neigiamas veiksnys, lemiantis NVO ribotumą dalyvauti Institucinės globos pertvarkos procese, aktualizuojamas kompetencijų trūkumas. Ši veiksnį įvardijo ir NVO atstovai, tačiau nepateikdami konkrečių kompetencijų pavyzdžių. Ekspertai identifikavo kad trūksta administravimo, vadybos, socialinio darbo kompetencijų, žinių apie pačią proto ir (ar) psichikos negalią turinčius asmenis, gebėjimų ugdyti šių asmenų savarankiškumą. Šiuo atveju vėlgi kompetencijos yra neatsiejama kokybės dalis. Galima daryti prielaidą, kad kompetencijų stoka daro įtaką ir teikiamų paslaugų nepakankamai kokybei.

Interviu metu ekspertai aktualizavo neigiamas bendravimo / bendradarbiavimo su nevyriausybinėmis organizacijomis patirtis. Teiginių skaičius inspiravo subkategorijos „Neigiamų bendravimo su NVO patirčių konstatavimas“ suformavimą. Tyrime dalyvavę ekspertai atskleidė NVO atstovų trūkstamus gebėjimus megzti konstruktyvius dialogus, aktualizuotos konfliktinės situacijos, nenoras išklausyti, ieškoti bendrų problemos sprendimo būdų. („<...> *Nepasiekus konstruktyvaus dialogo, kyla konfliktai, dėl kurių savivaldybių atstovai vėliau atsisako į pasitarimus kviesti nevyriausybines organizacijas <...>“ (E1)*). Galima prielaida, kad kylantys konfliktai lemia kliūčių socialinei partnerystei megzti egzistavimą.

Paskutinysis identifikuotas veiksnys, ribojantis NVO dalyvavimą deinstitucionalizacijos procese, – nelygių dalyvavimo sąlygų su biudžetinėmis įstaigomis egzistavimas. Šį veiksnį aktualizavo ir NVO atstovai. Ekspertai nelygiomis sąlygomis laiko galimybes užtikrinti paslaugų tęstinumą, nes nevyriausybinėms organizacijoms finansavimas nutrūksta po projektų įgyvendinimo, o biudžetinėms įstaigoms tam tikros garantijos išlieka. Pabrėžiama tai, kad projektams paraiškas gali teikti tiek biudžetinės įstaigos, tiek nevyriausybinis sektorius. Galima

daryti prielaidą, kad projektams laimėti daugiau galimybių turi biudžetinės įstaigos, nes jos turi tvirtesnį pagrindą ir didesnį užtikrintumą dėl ateities.

Apibendrinant galima teigti, kad NVO dalyvavimui Institucinės globos pertvarkos procese daro įtaką labai daug veiksnių, iš kurių vieni veikia teigiamai, o kiti – neigiamai. Visgi, dalyvavimo sąlygas mažinantys veiksniai yra reikšmingesni. NVO aktualizuojamas nepasitikėjimas nevyriausybiniu sektoriumi, nepakankamas finansavimas, tvirto pamato nevyriausybinių organizacijų veiklai deinstitucionalizacijos procese neužtikrina. Tiek ekspertai, tiek NVO atstovai sutinka, kad šiuo metu aktualus NVO kompetencijų trūkumas ir nelygių dalyvavimo su biudžetinėmis įstaigomis egzistavimas.

3.4.5 Diagnostinė sritis – valdžios institucijų suinteresuotumas bendradarbiauti su NVO

Šios diagnostinės srities tyrimo klausimais siekta išsiaiškinti, kaip vyksta bendradarbiavimas tarp NVO ir valdžios institucijų, kuo galima pasidžiaugti, ko pasigendama. Tyrimo dalyvių atsakymų turinio analizė leido suformuluoti dvi viena kitai priešingas kategorijas: „Nepakankamas valdžios suinteresuotumas bendradarbiauti su NVO“ ir „Teigiamo bendradarbiavimo patirtys“ (žr. 16 ir 17 lenteles).

16 lentelė

Valdžios institucijų ir NVO bendradarbiavimas deinstitucionalizacijos procese nevyriausybinių organizacijų atstovų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
Nepakankamas valdžios suinteresuotumas bendradarbiauti su NVO	Nepakankamo diskutavimo ir nuomonės paisymo įžvalgos	*„<...> visiškai nesuprantamas vienašališkos nuomonės primetimas, nediskutavimas ir pan. <...>“ (N1). „<...> Norėtųsi to tarimosi, diskutavimo <...>“(N2). „<...> tada jau numetama atsakomybė mūsų organizacijai <...>“ (N1). „<...> Dėl bendradarbiavimo galiu pasakyti tiek, kad dažnai mums viskas būna nuleidžiama <...>“(N2).*	20
	Bendradarbiavimo stoka, įtakojanti nežinomybę dėl ateities	*„<...> tik neaišku ar nebus sustabdyta <...>“(N1). „<...> arba bus viskas nutraukta <...>“(N1). „<...> ir padėta kur nors į stalčių <...>“ (N1).*	12
	Nesklandumai, kylantys dėl bendradarbiavimo stokos	*„<...> tačiau aukštesnes pareigas užimantys neleidžia nieko daryti <...>“(N2). „<...> bet išlindo politiniai elementai ir turėjome viską stabdyti <...>“(N2).*	3
Teigiamo bendradarbiavimo patirtys ir nauda	Pavienės teigiamo bendradarbiavimo patirtys	*„<...> Galiu pasidžiaugti susiklosčiusiais gerais santykiais su kai kuriais savivaldos atstovais <...>“(N1). „<...> Stebiu kai kuriais atvejais labai gražius bendradarbiavimo pavyzdžius <...>“ (N1).*	12

	Pozityvaus bendradarbiavimo nauda	*„<...> O kai susiklosto geri santykiai ir pasitikėjimas atsiranda, galima tada ir tartis bei diskutuoti <...>“ (N1). „<...> Ir veikloms neužkertamas kelias <...>“(N2).*	2

Bendradarbiavimo tarp nevyriausybinių organizacijų ir vietos valdžios institucijų svarba yra pabrėžiama daugelyje mokslinių šaltinių (Mizgerienė (2009), Radzevičius (2011), Šilinskytė (2015)). Kaip matyti 16 lentelėje, šio tyrimo dalyviai – NVO atstovai labiau aktualizavo nepakankamo bendradarbiavimo raišką. Nepakankamas bendradarbiavimas konstatuojamas per menką NVO nuomonės paisymą, diskutavimo stoką *(„<...> visiškai nesuprantamas vienašališkos nuomonės primetimas, nediskutavimas ir pan. <...>“* (N1)). Nepakankamas bendradarbiavimas daro įtaką nevyriausybinių organizacijų nežinomybei dėl ateities (antroji subkategorija) ir veiklos nesklandumus (trečioji subkategorija). Nesklandumai, anot tyrime dalyvavusių asmenų, kyla tuomet, kai politinės jėgos pradeda užkirsti kelią iniciatyvoms.

Yra žinoma, kad deinstitucionalizacijos procese dalyvauja savivaldybės, NVO, socialinių paslaugų įstaigos, verslo įmonės ir kt. Manoma, kad šių institucijų bendradarbiavimas gali prisidėti prie pertvarkos sklandaus įgyvendinimo (Kuzminskienė, 2019). Antroji kategorija „Teigiamo bendradarbiavimo patirtys“ ir ją grindžiančios subkategorijos rodo, kad tokiai nuomonei pritaria ir dalis tyrimo dalyvių, kurie pateikė teigiamo bendradarbiavimo pavyzdžių ir aktualizavo jo naudą. Pozityvaus bendradarbiavimo nauda atsiskleidžia per santykius, pagrįstus dialogo ir diskusijos pagrindu, kas padeda įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Teigiamo bendradarbiavimo svarba yra identifikuota ir kitų valstybių, kuriose vyksta deinstitucionalizacijos procesas, tyrėjų. Atskleista, kad nevyriausybinis sektorius prisideda prie bendruomenės parengimo, siekiant integruoti proto ir (ar) psichikos negalią turinčius asmenis, renka, sistemina žinias apie bendruomenės išteklių stipriąsias ir ribotąsias puses, taip prisidėdamas prie programų rengimo (Kumar, Arun, 2015)

Teigiamo bendradarbiavimo pavyzdžius aktualizuoja ir tyrime dalyvavę ekspertai, tačiau tų pavyzdžių yra mažiau, lyginat su nepakankamo bendradarbiavimo patirtimi (žr. 17 lentelę).

17 lentelė

Valdžios institucijų ir NVO bendradarbiavimas deinstitucionalizacijos procese ekspertų vertinimu

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
Nepakankamas suinteresuotumas bendradarbiauti su NVO	Nepakankamo savivaldybių ir NVO bendradarbiavimo įžvalgos	*„<...> Labai gaila, kad savivaldybės nenori prisidėti prie nevyriausybinių organizacijų plėtros, finansavimo, kas galėtų sumažinti tą nežinomybę, suteikti užtikrintumo <...>“ (E2). „<...> Bet, ko pasigendu - tai savivaldybių iniciatyvos megzti bendradarbiavimą su nevyriausybinėmis organizacijomis*	4

		<...>“ (E2). „<...> Šiuo metu neįsivaizduojama, kaip ir kada valstybinių institucijų atstovai su NVO atstovais susės prie bendro stalo diskusijai <...>“ (E1). „<...> Susikalbėjimas vyksta sunkiai<...>“ (E1).	
	Įžvelgtas glaudesnio bendradarbiavimo poreikis	*„<...> Norisi to bendradarbiavimo, nes jis ne visada vyksta <...>“ (E4). „<...> Norisi glaudesnio bendradarbiavimo (E4) O kas liečia NVO ir kitų institucijų bendradarbiavimą, tikimės, kad ateityje jis bus glaudesnis <...>“ (E4).*	3
Teigiamo bendradarbiavimo patirtys ir nauda	Teigiamo bendradarbiavimo įžvalgos	*„<...> Galiu pasidžiaugti, kad bendradarbiavimas kuo toliau, tuo labiau vyksta <...>“ (E2). „<...> Šiuo metu vyksta labai sklandus bendradarbiavimas <...>“ (E3).*	2
	Pozityvaus bendradarbiavimo nauda	*„<...> Mūsų savivaldybė labai palaiko nevyriausybines organizacijas, stengiasi jas įgalinti, kartais „spaudžia“ imtis tam tikrų veiksmų, projektų <...> (E3). „<...> Susitikime išdiskutuota, kokias funkcijas atlieka biudžetinės įstaigos ir kokias – nevyriausybinės organizacijos, siekiant sumažinti jų konkurencingumą ir užtikrinti nuoseklumą, aiškumą, kas ir kokias paslaugas turi teikti <...>“ (E3).*	2

17-oje lentelėje pateikti duomenys rodo, kad ekspertai, kaip ir NVO atstovai, labiau pabrėžia nepakankamą nevyriausybinių organizacijų su valdžios institucijomis, savivaldybėmis bendradarbiavimą. Šiuo atvejų ekspertai pasigenda komunikacijos būtent iš savivaldybių pusės. Dėl to suformuota pirmąją kategoriją patvirtinanti subkategorija „Nepakankamos savivaldybių ir NVO bendradarbiavimo įžvalgos“. Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 m. veiksmų plano tarpinstituciniame stebėsenos grupės posėdyje (2018-12-04) buvo pateiktos priešingos įžvalgos apie tai, kad dažnai pasigendama iš NVO pusės dialogo kūrimo. Buvo išsakyta mintis: „reikalingas atskiras darbas bendradarbiavimo su nevyriausybinio sektoriaus palaikymui“. Į kategorijas nepatekęs, tačiau tyrimui svarbus teiginys buvo išsakytas ir tyrime dalyvavusios ekspertės, kurios nuomone, reikalingas žmogus, kuris būtų tarpininkas mezgant konstruktyvų dialogą su nevyriausybinėmis organizacijomis. Tad galima daryti prielaidą, kad tam tikrose situacijose tiek iš vienos, tiek iš kitos pusės pasigendama noro ir iniciatyvos kurti pozityvų bendradarbiavimą.

Antrąją kategoriją „Teigiamo bendradarbiavimo patirtys“ grindžia subkategorijos „Teigiamo bendradarbiavimo įžvalgos“ ir „Pozityvaus bendradarbiavimo nauda“, liudijančios, kad pavieniai teigiamo bendradarbiavimo atvejai neša abipusę naudą.

Apibendrinant penktąją dalinę tyrimo objekto operacionalizacijos diagnostinę sritį, galima teigti, kad šiuo metu tyrime dalyvavę NVO atstovai ir ekspertai pasigenda bendradarbiavimo, Institucinės globos pertvarkoje dalyvaujančių suinteresuotų grupių komunikacijos. Stebimas nenoras diskutuoti priimant svarbius sprendimus, susijusius su proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų institucinės globos pertvarka, bendruomeninių paslaugų infrastruktūros kūrimu. Praktikoje fiksuoti pavieniai pozityvaus bendradarbiavimo pavyzdžiai atskleidžia, kaip tai naudinga, siekiant spartesnio ir sklandesnio deinstitucionalizacijos proceso. Šiuo atveju išryškėja socialinio konstruktyvizmo ir sistemų teorijos teorinės prielaidos. Pozityvus bendradarbiavimas liudija apie žmonių sąveikos svarbą, lemiančią žinių ir patirties dalijimąsi, o negebėjimas tarpusavyje bendradarbiauti lemia pusiausvyros išbalansavimą ir nefunkcionalumą socialinės gerovės srityje.

3.4.6 Diagnostinė sritis – NVO prielaidų negalią turintiems asmenims įgyvendinti politines ir pilietines teises kūrimas

Šios diagnostinės srities tyrimo klausimai buvo nukreipta tik į nevyriausybines organizacijas ir klausimai apie tai pateikti tik joms. Tyrimo klausimai buvo orientuoti į tai, kaip nevyriausybinės organizacijos prisideda prie proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų teisių kūrimo ir įgyvendinimo. Turinio analizės pagrindu suformuotos dvi kategorijos: „NVO veiksmai atskleidžiant proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų socialines problemas“, „NVO galimybės atstovauti ir įgalinti proto ir (ar) psichikos negalią turinčius asmenis“ (žr. 18 lentelę).

18 lentelė

Nevyriausybinių organizacijų kova už proto ir psichikos negalią turinčių asmenų teises

Kategorija	Subkategorija	Įrodančių teiginių pavyzdžiai	Teiginių skaičius
NVO veiksmai atskleidžiant proto ir ar psichikos negalią turinčių asmenų socialines problemas	Visuomenės tolerancijos ir empatijos negalią turinčių asmenų atžvilgiu skatinimas	*„<...> Tikiuosi, kad per mūsų vykdomus projektus į kuriuos įtraukiame ir sveiką jaunimą, žmonės su negalia nebėra „ateiviai <...>“ (N8). „<...> tai yra moksleivija, susipažindama su įvairiomis negalios formomis <...>“ (N8). „<...> užtikrinam asmenų, turinčių negalią, orumą, tarpusavio santykius ir pan. <...>“ (N7) Turime mokėti priimti juos tokius, kokie yra <...>“ (N8).*	8
	Neigiamų patyrimų viešinimas	*„<...> Situaciją pabandėme paanalizuoti vietinėje rajono spaudoje <...>“ (N9). „<...> Viešumas buvo geras „vaistas“, gąsdinimai baigėsi, vieni su kitais susigyveno... <...>“ (N9). „<...> O kaip tai darome – viešiname jų istorijas sėkmingas ir liūdnas <...>“ (N8).*	3
	Neigiamo požiūrio į proto ir psichikos	*„<...> Vienas dalykas tas, kad asmenys, turintys negalia vis dar yra atskiriami, nematomi ir diskriminuojami, kaip*	2

	negalią turinčius asmenis konstatavimas	*„kitokie“, nereikalingi, nieko verti. „<...> Turiu pasakyti, kad neįgalieji, nors vyksta pertvarkos visos, vis dar yra atstumiami, o į juos žiūrima su gailesčiu, kaip į gailesčio vertus<...>“ (N8).*	
NVO galimybės atstovauti ir įgalinti proto ir (ar) psichikos negalią turinčius asmenis ginti savo teises	Aktyvaus tarpininkavimo įžvalgos	*„<...> Šiuo metu esame tik neįgaliųjų„ ruporas“, surinkę „skaudulius“, beldžiamės į valdžios institucijas, kad jas supažindintume su sprendimų reikalaujamomis problemomis <...>“ (N9). „<...> Esame tarpinė grandis tarp institucijų ir žmonių, kuriems reikia pagalbos <...>“ (N7).*	7
	Įgalinimo, kaip įrankio kovoti už savo teises, konstatavimas	*„<...> Vis didesnį žmonių su negalia įgalinimą bei matomumą <...>“ (N9). „<...> Įgalindami klientus, žmonės patys aktyviau rūpinasi savo teisėmis <...>“ (N6).*	2

18-oje lentelėje pirmoji kategorija ir ją grindžiančios subkategorijos rodo, kokių veiksmų imasi nevyriausybinės organizacijos, atskleisdamos proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų socialines problemas. Vienas iš labiausiai aktualizuojamų veiksmų, apie kuriuos byloja pirmoji kategoriją grindžianti subkategorija, yra visuomenės tolerancijos ir empatijos negalią turinčių asmenų atžvilgiu skatinimas. Nevyriausybinės organizacijos vykdo projektus, viešinimus apie įvairias negalios formas, siekia, kad šie žmonės būtų priimti tokie, kokie yra. Antroji subkategorija aktualizuoja veiksmus, kurių imasi NVO, identifikavusios proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų teisių pažeidimus. Subkategoriją grindžiantys teiginiai rodo, kad nevyriausybinės organizacijos yra linkusios viešinti neigiamas patirtis, pasitelkiant visuomenės informavimo priemones – žiniasklaidą, spaudą ir tai šiuo metu yra laikoma naudą negalią turintiems asmenims nešančia priemone. Apibendrindami proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų situaciją deinstitucionalizacijos kontekste, NVO atstovai įžvelgia vis dar vyraujantį požiūrį į šiuos asmenis, o tai leido suformuoti paskutiniąją pirmąją kategoriją grindžiančią subkategoriją – „Neigiamo požiūrio į proto ir psichikos negalią turinčius asmenis konstatavimas“. Respondentų identifikuota problema leidžia daryti prielaidą, kad Institucinės globos pertvarkos procesas dar nesusidorojo su pagrindiniu iššūkiu – visuomenės pasipriešinimu, kuris iš esmės yra didžiausias trukdis integruojant negalią turinčius asmenis į bendruomenes.

Antroji kategorija „NVO galimybės atstovauti ir įgalinti proto ir (ar) psichikos negalią turinčius asmenis ginti savo teises“ ir ją grindžiančios subkategorijos aktualizuoja, kad nevyriausybinės organizacijos atlieka tarpininko vaidmenį tarp proto ir (ar) negalią turinčių asmenų, siekdamos supažindinti valdžios institucijas su šių žmonių patiriamomis problemomis. Taip pat NVO atstovai identifikuoja siekį įgalinti negalią turinčius asmenis patiems pažinti savo teises ir išdrįsti už jas kovoti.

Apibendrinant galima teigti, kad nevyriausybinės organizacijos suvokia savo vaidmenį ir prisiima funkcijas kuriant prielaidas negalią turintiems asmenims įgyvendinti politines ir pilietines teises. Aktualizuota, kad pastangos užtikrinti šių asmenų teises išryškėja per visuomenės tolerancijos proto ir (ar) negalią turintiems asmenims skatinimą, neigiamų patirčių ir diskriminacijos pavyzdžių viešinimą. Tyrime dalyvavę NVO atstovai aktualizuoja galimybes supažindinti valdžios institucijas su negalią turinčių asmenų kasdienybėje susiduriamomis problemomis.

3.5 Tyrimo rezultatų apibendrinimas

Empirinio kokybinio tyrimo rezultatai atskleidė, kad tyrime dalyvavę NVO atstovai ir ekspertai, vertindami patį deinstitucionalizacijos procesą, aktualizuoja tiek teigiamus, tiek neigiamus požymius. Nustatyta, kad abi tyrimo dalyvių grupės kaip neigiamus požymius identifikuoja lėtą proceso eigą ir pasipriešinimo apraiškas. NVO atstovai prie neigiamų proceso požymių dar priskiria pertvarkos idėjų ir įgyvendinimo realybėje neatitikimą, pertvarkos planų rengėjų kompetencijų stoką, nuolatinę globą taikančių institucijų išlikimą, vienodo suvokimo apie pertvarką trūkumą, individualizuotų paslaugų trūkumą. Prie teigiamų proceso požymių abi grupės priskiria naujų paslaugų ir projektų atsiradimą, o ekspertai jau identifikavo gerąją patirtį ir pasiekimus, susijusius proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis deinstitucionalizacijos procese.

Atskleista, kad deinstitucionalizacijos proceso metu plėtojamas bendruomeninių paslaugų tinklas, NVO atstovų vertinimu, pasižymi naujų paslaugų (laikino atokvėpio, įdarbinimo ir kitų, nukreiptų šeimą) trūkumu, jų neprieinamumu ir nepatikimumu. Tyrime dalyvavusios NVO numato ateityje teikti Grupinio gyvenimo ir Apsaugoto būsto paslaugas, kas suteikia galimybę daryti prielaidą, kad šios paslaugos šiuo metu yra perspektyviausios nevyriausybiniam sektoriui. Ekspertai įžvelgia bendruomeninių paslaugų įvairovę ir galimybes įtraukti naujus paslaugų teikėjus bei dalijasi gerąja patirtimi teikiamomis socialinių dirbtuvių ir asmeninio asistento paslaugomis.

Nustatyta, kad tyrime dalyvavusios NVO deinstitucionalizacijos proceso kontekste demonstruoja paslaugų įvairovę: darbinių įgūdžių ugdymą, užimtumą, savipagalbos grupes, dienos socialinė globa institucijoje/namuose ir siekį, kad šios paslaugos būtų kokybiškos, atitinkančios gavėjų poreikius. Ekspertai deinstitucionalizacijos procese nevyriausybiniam sektoriui kelia lūkesčius, kad organizacijos aktyviau dalyvautų projektų rengime ir bendruomeninių paslaugų teikime, kas leido daryti prielaidą, kad šiuo metu aktyvumo trūksta.

Išsiaiškinta, kad NVO dalyvavimą deinstitucionalizacijoes procese lemia veiksniai, iš kurių vieni yra didinantys sąlygas, o kiti – ribojantys. Sąlygas ribojantiems veiksniams NVO atstovai priskiria vyraujantį neigiamą požiūrį į šias organizacijas, ribotą finansavimą, nelygių sąlygų tarp

NVO ir biudžetinių įstaigų egzistavimą, kompetentingų darbuotojų trūkumą. Ekspertai prie ribojančių veiksnių priskiria nepakankamą NVO aktyvumą, kompetencijų stoką, neigiamas bendravimo su šiuo sektoriumi patirtis. Prie didinančių veiksnių NVO priskiria turimą patirtį, įdirbį, glaudų santykį su paslaugų gavėjais, aktyvų ruošimąsi procesui, o ekspertai priskiria aktyvius bandymus įtraukti NVO į procesą ir didesnį nei įprastai finansavimą.

Atskleista, kad deinstitucionalizacijos procese labai svarbus yra tarpinstitucinis bendradarbiavimas. NVO konstatuoja, kad bendradarbiavimas nėra pakankamai sklandus, o tai lemia nežinią dėl ateities ir veiklos tęstinumo. Susiklostę pavieniai teigiami santykiai tarp valdžios institucijų ir NVO neša abipusę naudą, nukreiptą į paslaugų gavėjus. Nustatyta, kad NVO laiko save proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų teisių atstovėmis ir ginėjomis. Vykdomos veiklos šviečia visuomenę, skatina toleranciją ir įgalina asmenis patiems ginti savo teise.

Atskleista, kad tyrimo metodologinės koncepcijos – socialinio konstruktyvizmo, sistemų teorijos, labiausiai išryškėjo šiose diagnostinėse srityse: „deinstitucionalizacijos proceso raiška“, „valdžios institucijų suinteresuotumas bendradarbiauti su NVO“, „NVO prielaidų negalią turintiems asmenims įgyvendinti politines ir pilietines teises kūrimas“. Socialinio konstruktyvizmo paradigma leido nagrinėti abipusės komunikacijos ir supratimo tarp NVO ir vyriausybinių institucijų svarbą, konstruojant protinę ir/ar psichinę negalią turinčių asmenų socialinę gerovę. Išsiaiškinta, kad pasipriešinimas deinstitucionalizacijos procesui, destruktyvus elgesys, negebėjimas konstruktyviai bendradarbiauti daro neigiamą įtaką proceso sklandumui. Teigiamas bendradarbiavimas lemia žinių ir patirties dalijimąsi, veiksmus, siekiančius bendro tikslo. NVO, atstovaudamos proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų teises, veikia kaip atskiras sistemos elementas, tačiau kartu paveikdamos sistemos visumą.

3.6 Socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelis

Pateiktas modelis (žr. 2 pav.) yra paremtas teorine analize ir kokybinio tyrimo rezultatais. Šio modelio tikslas – sukurti teorines prielaidas socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų įsitraukimo į deinstitucionalizacijos procesą galimybių plėtojimui. Modelis yra orientuotas į du procesus, iš kurių vienas pagrįstas vidiniais veiksniais, o kitas – išoriniais. Esamiems vidiniams veiksniams priskiriami: ilgametė patirtis ir įdirbis; teikiamų paslaugų įvairovė; glaudus santykis su paslaugų gavėjais; aktyvus ruošimasis pertvarkai (mokymai, gerosios patirties perėmimas); galimybės atstovauti paslaugų gavėjų teises; siekis teikti kokybiškas paslaugas. Esamiems išoriniams veiksniams priskiriami: kvietimai naujoms (bendruomeninėms) paslaugoms teikti; teisės aktai, rekomenduojantys įtraukti NVO į procesą; didesnis finansavimas; ekspertų pastangos įtraukti NVO. Vidiniai ir išoriniai veiksniai yra tarpusavyje sąveikaujantys.

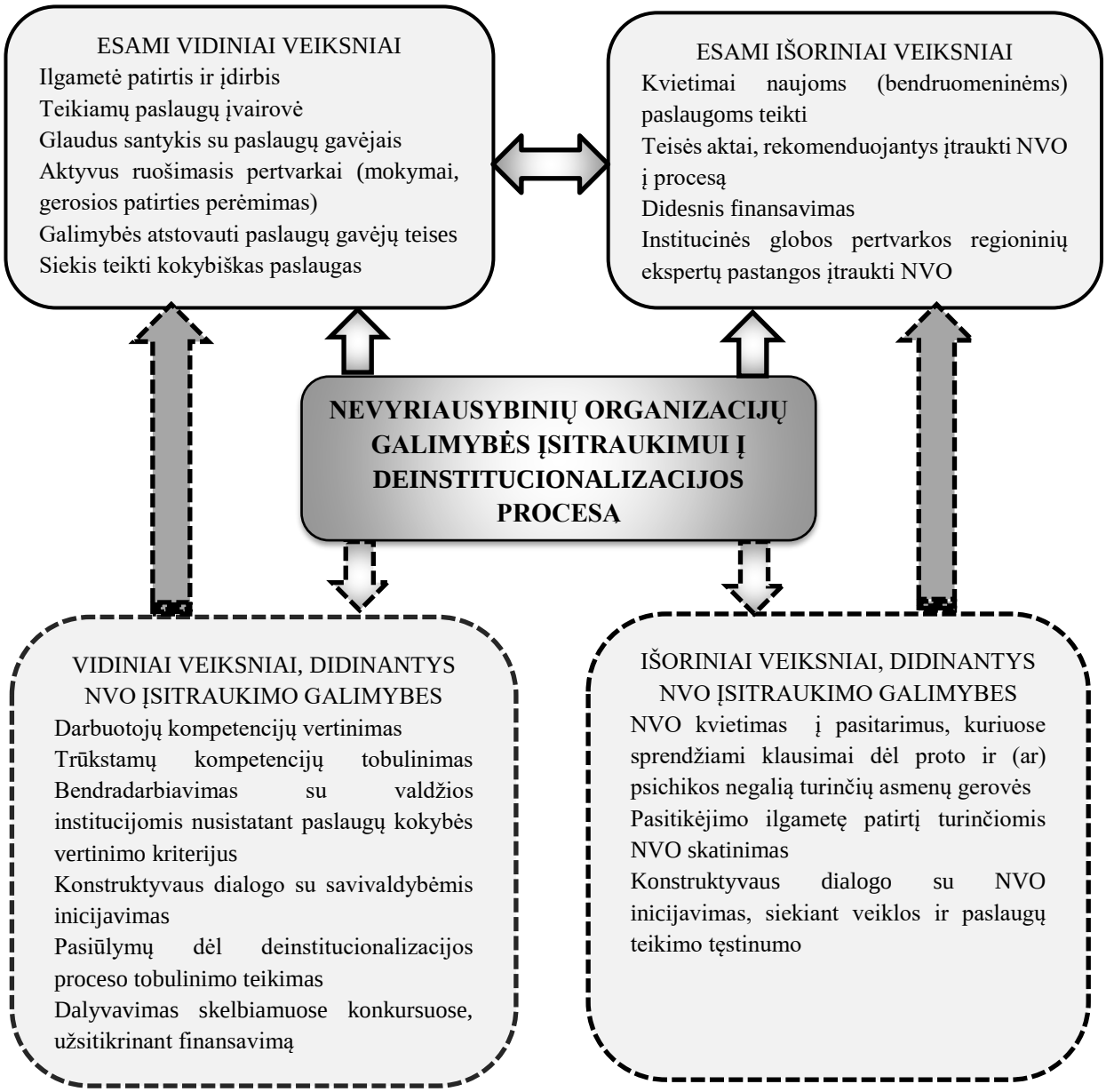

2 pav. Socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų galimybių įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą modelis

Vidiniai veiksniai, kuriuos reikia stiprinti, siekiant NVO įsitraukimo į deinstitucionalizacjos procesą galimybių didinimo yra: darbuotojų kompetencijų vertinimas; trūkstamų kompetencijų tobulinimas; bendradarbiavimas su valdžios institucijomis, nusistatant paslaugų kokybės vertinimo kriterijus; konstruktyvaus dialogo su savivaldybėmis inicijavimas; pasiūlymų dėl deinstitucionalizacijos proceso tobulinimo teikimas; dalyvavimas skelbiamuose konkursuose, užsitikrinant finansavimą.

Išoriniai veiksniai, kuriuos reikia stiprinti, siekiant NVO įsitraukimo į deinstitucionalizacjos procesą galimybių didinimo yra: NVO kvietimas į pasitarimus, kuriuose sprendžiami klausimai dėl proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų gerovės; pasitikėjimo

ilgametę patirtį turinčiomis NVO skatinimas; konstruktyvaus dialogo su NVO inicijavimas, siekiant veiklos ir paslaugų teikimo tęstinumo.

IŠVADOS

1. Taikant teorinę analizę, aktualizuota deinstitucionalizacijos proceso svarba proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims. Galima teigti, kad deinstitucionalizacijos procesas, orientuotas į JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 19 straipsnio, įpareigojančio siekti visapusiško žmonių, turinčių negalią savarankiškumo užtikrinimo, kartu apsaugojant šiuos asmenis nuo diskriminacijos, prievartos, išnaudojimo, įgyvendinimą. Deinstitucionalizacijos procesas kuria pagrindus proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų integracijai į visuomenę per bendruomeninių paslaugų infrastruktūros plėtrą. Nustatyta, kad daugumoje ES valstybių institucinės globos reforma tapo prioritetine sritimi. Lietuvoje institucinės globos pertvarka vyksta nepakankamai sklandžiai dėl visuomenės pasipriešinimo, bendro sutarimo apie bendruomeninių paslaugų teikimą ir kokybę trūkumo. Išsiaiškinta, kad Ukrainoje deinstitucionalizacijos svarba yra pripažįstama, tačiau konkrečių, į procesą nukreiptų veiksmų dar nesiimta.

2. Atlikus mokslinės literatūros analizę, nustatytos nevyriausybinių organizacijų dalyvavimo deinstitucionalizacijos procese prielaidos. Nevyriausybinės organizacijos yra laikomos deinstitucionalizacijos proceso iniciatorėmis, kadangi jų vykdyta stebėsena patvirtino institucinės globos žalą proto ir (ar) psichikos negalią turintiems asmenims. Išsiaiškinta, kad NVO identifikuojamos kaip negalią turinčių asmenų teisių atstovės, galinčios megzti dialogą su valdžios institucijomis, supažindinat jas su šių asmenų patiriamais sunkumais. Visgi deinstitucionalizacijos procese, priimant svarbius sprendimus, susijusius proto ir (ar) psichikos negalią turinčiais asmenimis, NVO yra laikomos mažuma, kurios nuomonės ne visada paisoma. Galima teigti, kad NVO, siekdamos įsitraukti į naujų – bendruomeninių paslaugų teikimą, susiduria ne tik finansavimo, turimų resursų ir kompetencijų stoka, bet ir vyraujančiomis neigiamomis nuostatomis.

3. Empirinio kokybinio tyrimo rezultatai leido identifikuoti nevyriausybinių organizacijų įsitraukimui į deinstitucionalizacijos procesą esamas galimybes ir prielaidas jų didinimui:

3.1 Nevyriausybinių organizacijų veikla deinstitucionalizacijos kontekste yra vertinama skirtingai. Nustatyta, kad tyrime dalyvavusių NVO atstovai labiausiai pabrėžia teikiamų paslaugų įvairovę, siekį užtikrinti paslaugų kokybę ir atliepti paslaugų gavėjų poreikius. Ekspertai deinstitucionalizacijos procese nevyriausybiniam sektoriui kelia lūkesčius, kad organizacijos aktyviau dalyvautų projektų rengime ir bendruomeninių paslaugų teikime, kas leidžia teigti, kad šiuo metu aktyvumo trūksta.

3.2 NVO dalyvavimą deinstitucionalizacijos procese lemia veiksniai, iš kurių vieni yra didinantys, o kiti – ribojantys sąlygas. Nustatyta, kad sąlygas ribojantiems veiksniams priskiriamas vyraujantis neigiamas požiūris į šias organizacijas, ribotas finansavimas, nelygių sąlygų tarp NVO ir biudžetinių įstaigų egzistavimas, kompetentingų darbuotojų trūkumas, nepakankamas

aktyvumas. Prie didinančių veiksnių tyrimo dalyviai priskiria turimą patirtį, įdirbį, glaudų santykį su paslaugų gavėjais, aktyvų ruošimąsi procesui, aktyvius bandymus įtraukti NVO į procesą.

3.3 Deinstitucionalizacijos procese svarbus yra tarpinstitucinis bendradarbiavimas. Nustatyta, kad nepakankamas bendradarbiavimas lemia NVO nežinią dėl ateities ir veiklos tęstinumo, o susiklostę pavieniai teigiami santykiai tarp valdžios institucijų ir NVO neša abipusę naudą, kuri, galima teigti, yra nukreipta į paslaugų gavėjus.

3.4 NVO identifikuoja save kaip proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų teisių atstovėmis ir gynėjomis. Nustatyta, kad vykdomos veiklos šviečia visuomenę, skatina toleranciją ir įgalina asmenis patiems ginti savo teises.

4. Remiantis teorinio ir empirinio tyrimo rezultatais, numatytos socialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų įsitraukimo į deinstitucionalizacijos procesą didinimo galimybės. Parengtas modelis, kuris orientuotas į du procesus, iš kurių vienas pagrįstas vidiniais, o kitas – išoriniais veiksniais. Identifikuoti jau esami vidiniai ir išoriniai veiksniai. Nustatyta, kad siekiant didinti įsitraukimo galimybes per vidinius veiksnius, svarbus yra darbuotojų kompetencijų vertinimas, trūkstamų kompetencijų tobulinimas, bendradarbiavimas su valdžios institucijomis nusistatant paslaugų kokybės vertinimo kriterijus, konstruktyvaus dialogo su savivaldybėmis inicijavimas, pasiūlymų dėl deinstitucionalizacijos proceso tobulinimo teikimas, dalyvavimas skelbiamuose konkursuose, užsitikrinant finansavimą. Siekiant didinti įsitraukimo galimybes per išorinius veiksnius, svarbus yra NVO kvietimas į pasitarimus, kuriuose sprendžiami klausimai dėl proto ir (ar) psichikos negalią turinčių asmenų gerovės, pasitikėjimo ilgametę patirtį turinčiomis NVO skatinimas, konstruktyvaus dialogo su NVO inicijavimas, siekiant veiklos ir paslaugų teikimo tęstinumo.

Literatūra

1. Aginskaitė, S. ir Donauskaitė, Dž., (2017). Tarp skurdo ir sporto pasiekimų: neįgalių žmonių įvaizdis Lietuvos žiniasklaidoje. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai.* ISSN 2029-5820 (internetinis) Prieiga per internetą:https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/36205/1/ISSN2029-5820_2017_T_20.N_2.PG_75-97.pdf (Žiūrėta 2020-01-07).
2. *Apgyvendinimo su parama apsaugoto būsto paslaugų suaugusiems asmenims su (psichikos ir/ar proto) negalia paslaugų teikimo metodikos aprašas*, (2019). Prieiga per internetą: http://www.pertvarka.lt/wp-content/uploads/2019/08/apsaugotas-bustas.pdf (Žiūrėta 2020-01-25).
3. Atviros Vyriausybės iniciatyvos, (2017). *Rekomendacijos dėl NVO apibrėžimo*. Prieiga per internetą: http://kurklt.lt/wp-content/uploads/2017/10/Rekomendacijos-d%C4%97l-NVO-apibr%C4%97%C5%BEimo.pdf (Žiūrėta 2020-02-22).
4. *Baigiamosios pastabos dėl Ukrainos ataskaitos apie JT neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimą (Заключні зауваження стосовно первинної доповіді України про стан реалізації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю)*, (2015). Prieiga per internetą: https://www.msp.gov.ua/timeline/Realizaciya-norm-Konvencii-pro-prava-osib-z-invalidnistyu.html (Žiūrėta 2020-09-22).
5. Bendikienė, I., (2015). *Vietos valdžios ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimas: Kretingos rajono savivaldybės atvejis.* Prieiga per internetą: https://epubl.ktu.edu/object/elaba:6956832/6956832.pdf (Žiūrėta 2019-12-12).
6. Beneševičiūtė, I., (2013). Įgalinančio dialogo poreikis ir patirtis plėtojant socialines paslaugas nevyriausybinėje neįgaliųjų organizacijoje. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai.* Prieiga per internetą:https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/30880/1/ISSN20295820_2013_T_11.N_1.PG_157_182.pdf (Žiūrėta 2020-06-04).
7. Beneševičiūtė, I., (2015). Atstovavimo neįgaliųjų interesams per nevyriausybinių organizacijų veiklas veiksmingumas. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2015 16 (2) ISSN 2029-5820 (Internetinis). Prieiga per internetą: https://vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/30847/1/ISSN2029-5820_2015_T_16.N_2.PG_59-81.pdf (Žiūrėta 2019-10-12).
8. Berger, P., Lukman, Th. (1999). *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
9. BGI Consulting" ir UAB "Contextus, (2020-03-30). *Institucinės globos Pertvarkos I-ojo etapo vertinimas.* Prieiga per internetą: http://www.pertvarka.lt/wp-content/uploads/_mediavault/2020/03/Pertvarka_santrauka_20200328.pdf (Žiūrėta 2020-10-02).

10. Bilan, Y., Bilan, S., (2011). *The formation of civil society in Ukraine after the Orange Revolution.* Prieiga per internetą: https://www.economics-sociology.eu/files/08[8].pdf (Žiūrėta 2020-05-09).
11. Bredewold, F., Hermus, M., Trappenburg, M. (2018). Living in the community the pros and cons: A systematic literature review of the impact of deinstitutionalisation on people with intellectual and psychiatric disabilities. *Journal of Social Work.* Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/327054200_'Living_in_the_community'_the_pros_and_cons_A_systematic_literature_review_of_the_impact_of_deinstitutionalisation_on_people_with_intellectual_and_psychiatric_disabilities (Žiūrėta 2020-05-09).
12. Bruno, E., (2011). *Deinstitutionalization of services for people with disabilities in Western European Countries*. Prieiga per internetą:https://www.easpd.eu/sites/default/files/sites/default/files/PressReleases/di_in_western_eu_countries_report_002.pdf (Žiūrėta 2020-04-22).
13. *Committee on the Rights of Persons with Disabilities considers initial report of Ukraine*, (2015). Prieiga per internetą:https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16336&LangID=E (Žiūrėta 2020-01-11).
14. Decree of the President of Ukraine, (2015). *On Approval of the National Human Rights Strategy of Ukraine*. Prieiga per internetą:https://www.coe.int/t/commissioner/source/NAP/Ukraine-National-Action-Plan-on-Human-Rights.pdf
15. Dėl 2014–2020 metų nacionalinės pažangos programos patvirtinimo, (2012). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.439028 (Žiūrėta 2020-11-06).
16. Disability Federation of Ireland, (2014). *Access to Life: Personal Assistant Services in Ireland and Independent Living by People with Physical and Sensory Disabilities*. Prieiga per internetą: https://www.disability-federation.ie/download/legacy/DFI001_Access_to_life_report_.pdf (Žiūrėta 2020-01-25).
17. Dunajevas, E. (2011). Asmeninių socialinių paslaugų sistemos raida pokomunistinėje Lietuvoje. *Daktaro disertacija*. Prieiga per internetą:http://www.vu.lt/leidyba//dokumentai/zurnalai/STEPP/STEPP%202012%206/45-63.pdf (Žiūrėta 2020-01-15).
18. Europos ekspertų grupė, (2012). *Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos.* Prieiga per internetą: https://www.esn-eu.org/sites/default/files/publications/LT_EEG_Common_Guidelines.pdf (Žiūrėta 2020-01-12).
19. Genienė, R., Šumskienė, E., (2015). *Stacionarios globos pertvarka Lietuvoje institucionalizmo teorijos požiūriu.* Prieiga per internetą:https://www.semanticscholar.org/paper/Stacionarios-globos-pertvarka-Lietuvoje-teorijos-Genien%C4%97-

%C5%A0umskien%C4%97/1900cd7e85167dc4005d92882eb06ce20c04b09e (Žiūrėta 2020-03-19).

20. Gružinskienė, G., (2017). *Neįgaliųjų integracijos į darbo rinką priemonių tobulinimas Lietuvoje*. Prieiga per internetą: http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/viewFile/1038/1054 (Žiūrėta 2020-01-11).
21. Gružinskienė, G., (2017). *Neįgaliųjų integracijos į darbo rinką priemonių tobulinimas Lietuvoje*. Prieiga per internetą: http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/download/1038/1054 (Žiūrėta 2020-05-31).
22. Guogis, A., Gudelis, D., Stasiukynas, A., (2007). *Nevyriausybinių organizacijų ir savivaldybių santykių reikšmė, plėtojant vietinę demokratiją: atvejo tyrimai dviejose Lietuvos savivaldybėse.* Prieiga per internetą:https://www.mruni.eu/upload/iblock/398/5_a.guogis_d.gudelis_a.stasiukynas.pdf (Žiūrėta 2020-05-31).
23. Human rights organizations, (2012). *Rights of the persons with disabilities*. Prieiga per internetą: http://khpg.org/en/index.php?id=1362808745 (Žiūrėta 2020-02-18).
24. Jarmalavičienė, V., (2012). *Socialinių paslaugų teikimo organizavimo ypatumai nevyriausybinėse organizacijose*. Prieiga per internetą:https://vb.vdu.lt/object/elaba:1891473/1891473.pdf (Žiūrėta 2020-03-07).
25. Kallman ir kiti, (2016). *The Third Sector: Community Organizations, NGOs, and Nonprofits*. Prieiga per internetą: https://www.jstor.org/stable/10.5406/j.ctt1hd18tn (Žiūrėta 2020-02-22).
26. Kaminskienė, S., (2011). *Socialinio darbo dienos centruose teikiamų paslaugų efektyvumo vertinimas.* Prieiga per internetą:https://vb.vdu.lt/object/elaba:1971157/1971157.pdf (Žiūrėta 2020-05-31).
27. Kazanskienė, R., (2017). *Asmens su intelekto negalia orumo konstravimas: „Arkos“ bendruomenės atvejis.* Prieiga per internetą:https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/34797/1/renata_kazanskiene_md.pdf (Žiūrėta 2020-01-15).
28. Kėrytė, Ž., (2014). Socialinių nevyriausybinių organizacijų, generuojančių pajamas, atsiradimo kontekstas ir vaidmuo Lietuvos gerovės valstybėje. *Kultūra ir visuomenė*. ISSN 2335-8777 (internetinis). Prieiga per internetą: https://vb.vdu.lt/object/elaba:6119539/6119539.pdf (Žiūrėta 2020-02-23).
29. Khan, O. ir kiti, (2017). *Mental health in transition. Assessment and Guidance for Strengthening Integration of Mental Health into Primary Health Care and Community-Based Service Platforms in Ukraine*. Prieiga per internetą: http://documents.worldbank.org/curated/en/310711509516280173/pdf/120767-WP-Revised-WBGUkraineMentalHealthFINALwebvpdfnov.pdf (Žiūrėta 2020-02-13).

30. Klidzienė, V., (2018). *Inovatyvių socialinių paslaugų plėtra kompleksinę negalią turintiems asmenims „N“ savivaldybėje*. Prieiga per internetą:https://vb.vdu.lt/object/elaba:29009843/29009843.pdf (Žiūrėta 2020-01-21).
31. Kliucevičienė, D., (2006). *Nevyriausybinės organizacijos kaip socialinių paslaugų teikėjos.* Prieiga per internetą: http://gs.elaba.lt/object/elaba:2061805/2061805.pdf (Žiūrėta 2020-03-07).
32. Kriščiūnas, A., (2015). Negalia ir požiūris į ją šiuolaikinėje visuomenėje. *Sveikatos mokslai*. ISSN 2335-867X (internetinis). Prieiga per internetą: https://sm-hs.eu/wp-content/uploads/2019/03/713-2280-1-SM.pdf (Žiūrėta 2020-01-08).
33. Kuzminskienė, A., (2019). *Pozityviosios komunikacijos modeliavimas vaikų globos namuose (Vilniaus Žolyno vaikų socialinės globos namų deinstitucionalizacijos atvejo analizė)*. Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/61047 (Žiūrėta 2020-06-04).
34. Kumar, S.V., Arun, G., Sivakumar, T., (2015). Partnership with Non-Governmental Organizations Working for Persons with Physical Disability: Need of the Hour for Psychiatric Rehabilitation. *Journal of Psychosocial Rehabilitation and Mental Health.* Prieiga per internetą: https://link.springer.com/article/10.1007/s40737-015-0040-7 (Žiūrėta 2020-12-20).
35. Kvieskienė, G. ir kiti, (2015). *Kompleksinė pagalba neįgaliems asmenims*. Prieiga per internetą: http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:11684155/datastreams/MAIN/content (Žiūrėta 2020-02-22).
36. *Labdaros ir paramos fondų įstatymas*, (1996-03-14). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.26243 (Žiūrėta 2020-02-23).
37. *Laikino atokvėpio paslaugos teikimo aprašas*, (2018). Prieiga per internetą: http://www.pertvarka.lt/wp-content/uploads/2018/12/laikinas_atokvepis_projektas.pdf (Žiūrėta 2020-01-21).
38. Lapin, K., (2014). *Duomenų analizė, interpretacija ir pateikimas*. Prieiga per internetą: http://web.vu.lt/mif/k.lapin/files/2014/06/9_Duomen%C5%B3_-interpretacija.pdf (Žiūrėta: 2020-03-03).
39. Lebedinskaitė, B., (2018). *Globos namų paslaugų atitikimas pagyvenusių asmenų su negalia poreikiams. Žmogaus teisių aspektas.* Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/36448/3/birute_lebedinskaite_md.pdf (Žiūrėta 2020-01-15).
40. Levickaitė, K., (2018). *Paslaugų, teikiamų asmenims, turintiems proto ir / ar psichosocialinę negalią, deinstitucionalizacijos procesų Vilniaus mieste analizė*. Prieiga per internetą: http://lnf.lt/wp-content/uploads/2019/01/KL_Vilniaus-analize%CC%87_GALUTINE%CC%87.pdf (Žiūrėta 2020-03-19).

41. Lewis, D., (2010). *Nongovernmental Organizations, Definition and History*. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/302391474_Nongovernmental_Organizations_Definition_and_History (Žiūrėta 2020-02-18).
42. *Lietuvos gyventojų požiūrio į institucinės globos pertvarką tyrimo ataskaita*, (2016). Prieiga per internetą: http://www.pertvarka.lt/wpcontent/uploads/2016/05/Tyrimas_apie_gyventoju_poziuri_i_pertvarka.pdf (Žiūrėta 2020-01-25).
43. Lietuvos neįgaliųjų draugija, (2017). *Neįgaliųjų ir kitų visuomenės narių nuomonės apklausa, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje*. Prieiga per internetą: http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Lietuvos-ne%C4%AFgali%C5%B3j%C5%B3-draugijos-ataskaita-2017.12.07-GALUTINI.pdf (Žiūrėta 2020-01-08).
44. *Lietuvos Respublikos Asociacijų įstatymas*, (2004-01-22). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.226938 (Žiūrėta 2020-02-23).
45. *Lietuvos Respublikos seimo Nutarimas dėl psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo* (2007-04-03). Prieiga per internetą: https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.295147?jfwid=fhhu5mo1q (Žiūrėta 2020-01-19).
46. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2018-12-04). *Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir be tėvų globos likusiems vaikas 2014-2020 metų veiksmų plano tarpinstitucinės stebėsenos grupės posėdžio protokolas*. Prieiga per internetą:https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/seima/seimos-politika/2018-11-05.pdf (Žiūrėta 2020-02-05).
47. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, (2019-04-12*). Lietuvos Respublikos Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymo Nr. XII-717 pakeitimo įstatymas.* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/2302f3d05d0011e99684a7f33a9827ac?positionInSearchResults=14&searchModelUUID=7c412487-eeb0-486e-aed7-b795f5520f0d (Žiūrėta 2019-10-20).
48. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministras, (2014-02-14). *Įsakymas dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo.* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e4169490984411e3aad2c022318814db/asr (Žiūrėta 2020-01-19).

49. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, (2018-03-02.). *Įsakymas dėl asmeninio asistento paslaugų organizavimo ir teikimo bei asmeninio asistento veiklos gairių patvirtinimo.* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/0a88667220b911e88a05839ea3846d8e?jfwid=q8i88lp51 (Žiūrėta 2020-01-25).
50. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, (2012-11-16). *Įsakymas dėl neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitucionalizacijos strateginių gairių patvirtinimo.* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.437781/ (Žiūrėta 2020-01-19).
51. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, (2014-02-14). *Įsakymas dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo*. Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActPrint?actualEditionId=ZgkBLPTZZJ& documentId=c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf (Žiūrėta 2019-11-02).
52. *Lietuvos Respublikos viešųjų įstaigų įstatymas*, (1996-07-03). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.29578 (Žiūrėta 2020-02-23).
53. Lindkvist, B. (Ліндквіст, В.), (2015). *Neįgalumas, integracija, sveikata ir žmogaus teisės (Інвалідність, інтеграція, здоров'я і права людини).* Prieiga per internetą: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/PDF/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB_9.pdf (Žiūrėta 2020-02-12).
54. Mathews, E. ir kt., (2015). *No Way Home. The Exploitation and Abuse of Children in Ukraine's Orphanages.* Prieiga per internetą: https://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/No-Way-Home-final2.pdf (Žiūrėta 2020-02-13).
55. Matulevičiūtė, G., (2013). *Nevyriausybinių organizacijų veiklos ypatumui, teikiant paslaugas specialiųjų poreikių asmenims ir jų šeimoms*. Prieiga per internetą: gs.elaba.lt › object › elaba:1968725 (Žiūrėta 2019-10-12).
56. McRae, K., (2010). *Deinstitutionalization of Persons with Intellectual or Mental Disabilities in Croatia.* Prieiga per internetą: https://www.hrw.org/report/2010/09/23/once-you-enter-you-never-leave/deinstitutionalization-persons-intellectual-or (Žiūrėta 2019-10-12).
57. Mikalauskaitė, R., Vitkevičius, V., (2018). *NVO ir vietos bendruomenės dalyvavimas viešojo valdymo procesuose.* Prieiga per internetą:https://www.esinvesticijos.lt/media/force_download/?url=/uploads/main/esproducts/docs/98_de3747383653660faee735886ffc4cb3.pdf (Žiūrėta 2020-02-22).

58. Mykolaitytė, J., Mejerė, O., (2012). NVO valdymo konceptas: samprata, principai ir modeliai. Prieiga per internetą:http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/ekonomika/2012_2_26/mikolaityte_mejere.pdf (Žiūrėta 2020-02-18).
59. Milovanovič, D. Č., (2017). *Models of deinstitutionalization and methods of protecting mental health in community*. Prieiga per internetą: https://www.hraction.org/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=18045 (Žiūrėta 2020-02-05).
60. Mizgerienė, V., (2009). *Savivaldos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimo ypatumai.* Prieiga per internetą:http://gs.elaba.lt/object/elaba:1915228/1915228.pdf (Žiūrėta 2020-11-09).
61. Neįgaliųjų reikalų departamento prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktorius, (2019). *Įsakymas dėl projekto „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra" partnerių atrankos tvarkos aprašo patvirtinimo.* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/d88e9ee0c83811e9a56df936f065a619?jfwid=lqhyittbj (Žiūrėta 2020-05-31).
62. *Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų ir jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo 2017 m. stebėsenos ataskaita*, (2018). Prieiga per internetą: http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE-word.pdf(Žiūrėta 2020-01-19).
63. *Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų ir jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo 2018 m. stebėsenos ataskaita, (2019).* Prieiga per internetą:http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE-word.pdf (Žiūrėta 2020-01-19).
64. Neįgaliųjų teisių komitetas, (2015). *Paskutinės pastabos dėl pirmojo Ukrainos pranešimo (Комітет з прав людей з інвалідністю Заключні зауваження стосовно першої доповіді України).* Prieiga per internetą: https://www.msp.gov.ua/timeline/Realizaciya-norm-Konvencii-pro-prava-osib-z-invalidnistyu.html (Žiūrėta 2020-01-11).
65. Noreikienė, I., Žilinkas, G., (2017). Neįgaliųjų nevyriausybinių organizacijų dalyvavimas viešojo valdymo procese: Klaipėdos miesto savivaldybės atvejis. *Viešoji politika ir administravimas.* ISSN 2029-2872 (internetinis). Prieiga per internetą: http://vpa.ktu.lt/index.php/PPA/article/view/18017/8714 (Žiūrėta 2020-02-22).
66. NVO „Unit" (2016). *Active center – inclusive space for support of young people in Kyiv city.* Prieiga per internetą: http://www.ngo-

unit.org/en/%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D182%D0%B8%D0%B2/ (Žiūrėta 2020-05-09).

67. Ormonova, A., (2016). Strenthening protection of persons with disabilities in forced displacement. *The situation of refugees and internally displaced persons (IDPs) with disabilities in Ukraine.* Prieiga per internetą:https://reliefweb.int/report/ukraine/strengthening-protection-persons-disabilities-forced-displacement-situation-refugees (Žiūrėta 2020-03-12).
68. Parsons, T., (1971) *The systems of Modern Societies*. Prieiga per internetą https://academic.oup.com/sf/article-abstract/51/1/104/2229418?redirectedFrom=fulltext. (Žiūrėta 2020-03-07).
69. *Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 metų veiksmų plano tarpinstitucinio stebėsenos grupės posėdžio protokolas*, (2018-12-04). Prieiga per internetą: https://www.pertvarka.lt/teisine-informacija/nutarimai/pdf (Žiūrėta 2020-11-06).
70. Phillips, S. D., (2009). *Civil Society and Disability Rights in Post-Sovie Ukraine: NGOs and Prospects for Change*. Prieiga per internetą:https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1390&context=ijgls (Žiūrėta 2020-05-09).
71. Pociukonė, J., Šėrytė, L., (2012). Elektrėnų savivaldybės socialinės paramos sektorinė studija. Prieiga per internetą: www.elektrenai.lt›Socialinė...nėstudija.pdf
72. Radzevičienė, L., Juodraitis, A., Beneševičiūtė, I., (2013). Neįgalių asmenų įtraukimas į problemų sprendimo procesą NVO veiklose. *Specialusis ugdymas*. ISSN 1392-5369. Prieiga per internetą: http://gs.elaba.lt/object/elaba:6096549/6096549.pdf (Žiūrėta 2020-02-22).
73. Radzevičius, M., (2011). *Nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimas su Kauno miesto ir rajono savivaldybėmis teikiant socialines paslaugas.* Prieiga per internetą: https://vb.vdu.lt/object/elaba:1762355/1762355.pdf (Žiūrėta 2020-11-09).
74. *Report of the Ukraine Coalition of Organizations of People with Disabilities* (2012). Prieiga per internetą:http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session14/UA/UCOPD_UPR_UKR_S14_2012_JointSubmissionbyTheUkraineCoalitionofOrganizationsofPeoplewithDisabilities_E.pdf (Žiūrėta 2020-03-12).
75. Revuckaitė, E., (2013). *NVO dalyvavimas įgyvendinant Lietuvos vystomojo bendradarbiavimo politiką*. Prieiga per internetą:https://vb.vdu.lt/object/elaba:2010905/2010905.pdf (Žiūrėta 2020-02-18).
76. Rupšienė, L., (2007). *Kokybinių tyrimų duomenų rinkimo metodai*. Prieiga per internetą: https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/kokybiniu_tyrimu_duomenu_rinkimo_metodol.pdf (Žiūrėta 2020-04-22).

77. Ruškus, J., (2014). *Bendruomenė yra galimybė įveikti kitoniškumą*. Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31490/4/ISSN20295820_2016_N_17_1.PG_141-145.pdf (Žiūrėta 2020-05-31).
78. Ruškus, J., (2014). Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija keičia pasaulį. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. ISSN 2029-5820 (internetinis). Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31010/1/ISSN2029-5820_2014_N_13_1.PG_143-145.pdf (Žiūrėta 2020-01-05).
79. Savukynienė, R., (2015). *Nevyriausybinės organizacijos kaip Europos Sąjungos politikos tikslinė grupė*. Prieiga per internetą: https://vb.vdu.lt/object/elaba:8798270/8798270.pdf (Žiūrėta 2020-02-18).
80. *Select Committee on Mental Health,* (2006). Prieiga per internetą:https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Former_Committees/mentalhealth/report/c09 (Žiūrėta 2020-04-22).
81. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, (2014). *Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 metų veiksmų planas.* Prieiga per internetą: https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/9815_pertvarkos-pristatymas-lietuviu.pdf (Žiūrėta 2020-01-21).
82. Stasiukynas, A. (2014). Bendruomeninių ir nevyriausybinių ne pelno siekiančių organizacijų veiklos tradicijos ir vadybos perspektyvos Lietuvoje. *Socialinės technologijos*. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/675/ST-14-4-2-10.pdf (Žiūrėta 2020-04-24).
83. Šilinskytė, A., (2015). Nevyriausybinių organizacijų ir savivaldybių sąveika Lietuvoje: teoriniai sprendimų priėmimo ir įgyvendinimo. *Viešoji politika ir administravimas.* Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/a34/5_A%C2%A0ilinskyte.pdf (Žiūrėta 2020-11-09).
84. Šilinskytė, A., (2013). Nevyriausybinių organizacijų veikla ir vaidmuo Lietuvoje. *Viešoji politika ir administravimas.* ISSN 2029-2872 (internetinis). Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/00d/013_silinskyte.pdf (Žiūrėta 2020-02-22).
85. Turnpenny, A. ir kt., 2017). *Mapping and understanding exclusion: institutional, coercive and community-based services and practices across Europe.* Prieiga per internetą:https://mhe-sme.org/wp-content/uploads/2018/01/Mapping-and-Understanding-Exclusion-in-Europe.pdf (Žiūrėta 2020-02-13).
86. Vaicekauskienė, V., (2009). *Sistemų teorijos integravimas į socialinio darbo veiklą*. Prieiga per internetą: http://www.litlogos.eu/L58/logos58_181_188vaicekauskiene.pdf (Žiūrėta 2020-02-13).

87. Verner, I. Y., (2018). *Statistical yearbook of Ukraine.* Prieiga per internetą: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_e.pdf (Žiūrėta 2020-05-09).
88. Vorevičienė, J., (2016). Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo užtikrinant socialinę gerovę: teorinės prielaidos sociologijoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai.* ISSN 1648-8776 Prieiga per internetą: file:///G:/59-Straipsnio%20tekstas-219-1-10-20161125.pdf (2019-12-13).
89. Vorevičienė, J., (2016). Trečiasis sektorius ir socialinė gerovė: nevyriausybinių organizacijų vaidmuo gerovės valstybėje. *Kultūra ir visuomenė*. ISSN 2335-8777 (internetinis). Prieiga per internetą:https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/33924/1/ISSN2335-8777_2016_N_7_2.PG_49-71.pdf (Žiūrėta 2020-02-22).
90. VšĮ Psichikos sveikatos perspektyvos, (2018). Siekis nustatyti ir suprasti atskirties mastą ir pobūdį: institucinės, prievartinės ir bendruomeninės paslaugos ir praktika Europoje. *Mental Health Europe.* Prieiga per internetą: https://mhe-sme.org/wp-content/uploads/2018/01/Lithuania-country-fiche.pdf (Žiūrėta 2020-03-12).
91. VšĮ Psichikos sveikatos perspektyvos, (2015). Gyvenimas savarankiškai ir įtrauktis į bendruomenę. *JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 19 straipsnio įgyvendinimo Lietuvos socialinės globos sistemoje stebėsenos ataskaita*. Prieiga per internetą: http://perspektyvos.org/images/failai/gyvenimassavarankiskai_ataskaita.pdf (2019-12-13).
92. Zakaras, V., (2013). *Nevyriausybinių organizacijų vieta šiuolaikiniame Lietuvos kultūriniame gyvenime*. Prieiga per internetą:http://gs.elaba.lt/object/elaba:6077872/6077872.pdf (Žiūrėta 2020-02-23).
93. Žydžiūnaitė, V., Sabaliauskas, S., (2017). *Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai*. Vilnius: Vaga.
94. *Žmonių, turinčių negalią, teisės (Права людей з інвалідністю),* (2013). Prieiga per internetą: http://khpg.org/index.php?id=1362660945 (Žiūrėta 2020-01-11).
95. Žvinklienė, A. ir kt., (2018). *Patikėję demokratija: gyventojų nuostatos ir socialinė patirtis lygių galimybių užtikrinimo srityje*. Prieiga per internetą:http://lstc.lt/download/Patikeje_demokratija.pdf (Žiūrėta 2020-01-07).

Reda Miniauskaitė

MODELLING THE POSSIBILITIES OF ENGAGEMENT OF NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS PROVIDING SOCIAL SERVICES IN THE PROCESS OF DEINSTITUTIONALIZATION

The Master Thesis

SUMMARY

Problem and relevance of the research. For some time now, changes have been taking place in the countries of the world and the European Union, as well as in Lithuania, related to deinstitutionalization processes that create a new basis for social work with people with disabilities, families, and children without parental care (Institutional Care Reform 2014-2020). The ongoing processes aim to replace stationary care with services in the community and non-governmental sector. For a long time, Lithuania is criticized in the context of the countries that have ratified the United Nations Convention on the Rights of People with Disabilities and the United Nations Convention on the Rights of Children for its underdeveloped network, accessibility, and quality of services for people with disabilities and children living in orphanages.

Recently, changes are observed, which attest to the fact that Lithuania, by fulfilling its obligations, contributes to the integration of vulnerable groups into society. Orphanages are becoming small families, where children have the opportunity to develop the responsibility, skills required for further independent living, and stationary care institutions become sheltered homes, group homes for people with moderate intellectual disabilities.

However, what legislation declares is not always easily implemented in reality. Although nobody doubts that people with disabilities have the right to participate in social life, as do other members, there still prevails a stereotype in society that people with disabilities, especially those with intellectual disabilities, are "different" and must live separately. Thus, resistance is felt by the society which prevents their wholesome integration (2018 Monitoring report of Social Integration of People with Disabilities report and the United Nations Convention on the Rights of People with Disabilities and its Facultative Protocol, 2019).

For these reasons, there are protests where anxiety and fear are shared, which presupposes the need for education about the benefits of deinstitutionalization and a new approach to people with intellectual disabilities. Concerning the above-mentioned reasons, one of the directions of activity in the field of public education was the change of negative attitudes on intellectual and mental disability (Phase I of the Institutional Care Reform, 2016).

The ongoing protests in Lithuania over the inclusion of people with intellectual disabilities in community life can be partly attributed to the mentality created by the historical period (Soviet era), which purports that a person who is "different" cannot be together with everyone. Countries, such as Ukraine, are struggling with this historical period as well. Data of 2018 indicates, there were 145 closed type social care institutions in Ukraine with about 57 thousand individuals with intellectual and mental disabilities as residents. Ukraine is beginning to emphasize the need to implement the principles of the United Nations Convention on the Rights of People with Disabilities and institutional transformation, however, the country faces a lack of resources, specific knowledge of the process, and human rights. The processes of institutional transformation in Ukraine are much slower than in Lithuania. Nevertheless, Lithuania and Ukraine share a common understanding that non-governmental organizations (NGOs), also known as civic society organizations in Ukraine, should play an important role in the context of the integration of people with disabilities into society and the provision of social services in the community (Mental health perspectives, 06-10-2019).

The role of non-governmental organizations in the process of providing social services is becoming increasingly important. The state policy of NGO development in Lithuania is described as a set of measures aimed at improving the conditions for the operation of NGOs, encouraging the development of NGOs in the country, and ensuring the cooperation of state and municipal institutions and establishments with NGOs (Law on the Development of Non-governmental organizations No. XII-717 amendment law, 2019-04-12). In the process of ongoing institutional transformation, there are often discussions of outsourcing of public services to the non-governmental sector, but the problem is that in reality, the objectives raised in the documents are difficult to achieve.

In the process of deinstitutionalization, NGOs occupy the position of a minority that cannot adhere to important decisions (Genienė, Šumskienė, 2015). Based on the 2018 Monitoring report of Social Integration of People with Disabilities report and the United Nations Convention on the Rights of People with Disabilities and its Facultative Protocol, the involvement of organizations representing people with disabilities (NGOs) in important decision-making is becoming more prominent, but, according to NGO representatives, this involvement is still insufficient. Regarding the situation at hand, the monitoring report provides recommendations for Lithuania, that encourage NGOs representing people with disabilities and their representatives to participate in the decision-making process and to provide remuneration for their participation in working groups as experts in the institutional transformation process.

The importance of non-governmental organizations in providing social services and ensuring the rights of socially vulnerable groups in society in the context of institutional transformation has been repeatedly based on research conducted both in Lithuania and abroad. It was already emphasized in 2010 in Croatia that organizations uniting people with disabilities must be involved in the development and provision of community services in the process of deinstitutionalization (McRae, 2010). According to researchers the United Kingdom, Italy, France, Bulgaria, Serbia, Moldova, and other countries have institutional transformation processes that are based on the experience of non-governmental organizations involved in community capacity building (Milovanovič, 2017).

A study in Ukraine revealed that local NGOs and other civil society organizations need to provide additional support with integrating people with disabilities into the community, including assistance with housing search and accessibility issues (Ormonova, 2016). Analysis of integration of people with mental disabilities into the community in Ukraine revealed that the country lacks cooperation between government agencies and NGOs, insufficient involvement of the non-governmental sector in the development, planning, and implementation of strategies to address disability was revealed (Khan et al., 2017). In Lithuania, the process of deinstitutionalization is considered to be a new phenomenon that has not been thoroughly researched. It is argued that institutional transformation in Lithuania is hampered by a lack of political will, the alternatives to institutional care have very few differences from the current institutional model, and NGOs, as initiators and activists of transformation, are poorly involved in important decision making (Genienė and Šumskienė, 2015). One of the essential difficulties faced by NGOs in representing the interests of the disabled is the predominance of formed negative social policy that is implemented by heads of institutions who lack social sensitivity (Beneševičiūtė, 2015). Most NGOs address issues that arise from cooperation with social institutions that do not listen to the needs of the third sector (Matulevičiūtė, 2013). Bendikienė (2015) reveals that barriers prevail in the process of cooperation between NGOs and municipalities, as both sides overemphasize their importance and lack the mutual understanding to consolidate forces for the common good.

Both foreign and Lithuanian authors highlight the importance of the third sector in providing services to people with disabilities, nevertheless, it is acknowledged that the possibilities of non-governmental organizations are not fully exploited. In the process of deinstitutionalization, NGOs are sidelined without giving them the power to influence social policy-making authorities. Despite the abundance of research abroad and in Lithuania, the emphasis falls on the importance of NGOs in the process of institutional transformation, however, little attention is paid to the development of NGO prospects in the deinstitutionalization process. **Problematic research questions:** What are the possibilities for the involvement of non-governmental organizations

providing social services in the deinstitutionalisation process in order to ensure the rights of persons with disabilities? What are the opportunities to increase the involvement of social service NGOs in the deinstitutionalization process? What could be the model for the involvement of social service NGOs in the deinstitutionalization process?

The object of the research – a model of possibilities for non-governmental organizations that provide social services to get involved in the deinstitutionalization process.

The aim of the research – to create a model of possibilities for non-governmental organizations that provide social services to get involved in the deinstitutionalization process.

Research objectives:

1. Based on the analysis of scientific literature and legislation to conceptualize the importance of the deinstitutionalization process for people with intellectual and/or mental disabilities and consult the experience of the European Union states, Lithuania, and Ukraine.
2. To conceptualize the preconditions for the participation of non-governmental organizations in the process of deinstitutionalization based on the analysis of scientific literature.
3. To identify the existing opportunities of non-governmental organizations for involvement in the deinstitutionalization process using qualitative research methods.
4. To foresee the development of opportunities for the involvement of non-governmental organizations providing social services in the process of deinstitutionalization based on the results of theoretical and empirical research.

Research methodology and methods. The study is based on social constructivism and systems theories. The theory of social constructivism is developed to form knowledge about the possibilities of non-governmental organizations to be involved and participate in making important decisions in the process of deinstitutionalization on an equal footing with other institutions. The paradigm of social constructivism allows examining the importance of mutual communication and understanding between NGO and state institutions in constructing the social well-being of people with disabilities. Based on the assumptions of systems theory, society is perceived as a system with a functional structure composed of certain parts. One part is social systems, which include not only the relationship between people and the environment but also institutions and their activities (Parsons, 1971).

To develop a model for the involvement of social service NGOs in the deinstitutionalization process, the following methods were used for the research: analysis of scientific literature, semi-structured interview and written survey with open-ended questions, content analysis.

Research participants. Criteria strategy for the selection of target sampling units were used to sample the study. The following criteria are set for the representatives of non-governmental organizations: 1. the represented non-governmental organization must provide social services to

people with intellectual and mental disabilities, 2. the represented non-governmental organization must participate in the deinstitutionalization process. The criteria were not applied to the experts as they were contacted for their position.

During the empirical research, 11 representatives of non-governmental organizations that provide social services to the intellectually and/or mentally disabled were interviewed from Kuršėnai, Šiauliai, Radviliškis, Kaunas, Kretinga, Vilnius, Rietavas. Four regional Institutional Care Transformation experts (hereinafter - experts) were also interviewed.

Research methodology

The study is based on social constructivism and systems theories. One part of the constructivism theory is social constructivism (Berger, Lukman, 1999), which analyzes the formation of knowledge between participants who create and maintain social relations while regarding reality as a result of social construction. The social constructivism theory is developed to form knowledge about the possibilities of non-governmental organizations to get involved and participate in making important decisions in the process of deinstitutionalization.

The paradigm of social constructivism enables the examination of the importance of mutual communication and understanding between NGOs and government institutions in constructing the social well-being of people with intellectual and/or mental disabilities. According to Creswell (2012) (cit. Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017), social constructivism is characterized by the relevant complexity of opinions and the task of open, wide-scope questions. According to Karvelienė (2019), in the theory of constructivism, communication and relationships are considered to be a social process taking place between people in a specific context, which is determined by certain (emotional, cultural, social, historical) characteristics.

Based on the assumptions of systems theory, society is perceived as a system with a functional structure composed of certain parts. One part – social systems include not only the relationship between people and the environment but also institutions and their activity (Parsons, 1971). In this study, systems theory is employed to reveal that NGOs perform certain functions in society, and the inability to cooperate leads to imbalances and dysfunctions in the field of social welfare.

Research type and methods

For the study, a type of qualitative research was used. It is acknowledged that there is no universal definition of qualitative research (Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). Some researchers consider qualitative research to be a systematic study of a situation, case, group, and/or individual in their natural environment, aimed at understanding the researched phenomena (Žukauskienė, 2008). Others describe qualitative research as a concentration on human experience based on systemic interactions and grounded assumptions (Burns and Grove, 2007, cit., Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). The possibilities for non-governmental organizations providing social services to become involved in the deinstitutionalization process is a new and very seldom researched phenomenon. Therefore, to develop a model of non-governmental organizations' prospects for involvement in the deinstitutionalization process, which is based on

the subjective assessments of the situation of NGO representatives and regional Institutional Care Transformation experts, qualitative research and its methods were chosen.

Empirical research was conducted using a semi-structured interview and a fill-in survey, with open-ended questions for data collection. For data process and analysis – qualitative content analysis. Semi-structured interviews are considered to be a type of interview that is used to obtain data by asking questions orally without adhering to the order of questions, freely changing their order, and asking additional questions that arise from the process (Rupšienė, 2007). The semi-structured interview approach provides more detailed and systematic data. The processing of the collected data was carried out using the content analysis method, which is described as a standard method used in the social sciences for understanding communication (Žukauskienė, 2008). Content analysis is regarded to have a semantic meaning – it is related to the context of the research in which the analyzed processes took place or are taking place (Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). The content analysis method is based on the categorization of data (Lapin, 2014), which helps to group large-scale informative texts by meaning, forming categories, and subcategories that support the latter. Taking into account that the study is conducted to describe a little-studied phenomenon of which there exists insufficient information, inductive qualitative content analysis is applied.

Research instrument. The questions of the interview and written survey, with open-ended questions, were prepared according to the partial operationalization of the research object (see Annex 1) to investigate the researched phenomenon. 15 key questions were prepared for the NGOs, 9 – for the experts, however additional questions were asked during the semi-structured interview to clarify the information. Diagnostic areas related to the assessment of the deinstitutionalization process and its impact on non-governmental organizations, cooperation between NGOs and state authorities, the conditions that NGOs have to participate in the deinstitutionalization process, the conditions and capacity of NGOs to contribute to the development of the rights of people with intellectual disabilities.

Organization of the study. An empirical study was conducted in May-December of 2020. 53 e-mails were sent out inviting specialists to participate in the study. Fifteen respondents agreed to participate in the study. 6 participants expressed a desire to answer the questions face to face (2 meetings in institutions, 1 – via the ZOOM software, 4 – via phone), 7 – answered in writing. Telephone interview responses were transcribed, then sent to participants for clarification.

Research ethics. Research ethics, using a critical approach, creates preconditions for reasoning about which researcher behavior is good and which is bad (Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). Research ethics is guided by certain principles (Rupšienė, 2007): revealing the essence of the research - the research participant has the right to know the purpose of the

research and the potential risk. Voluntariness – a person cannot be forced to participate in research, he or she must decide to participate in his or her free will. Subject's consent - the conversation may not be recorded or filmed without the person's consent. Also, strive to ensure confidentiality and anonymity.

This empirical study conducted following ethical principles. All participants in the study were introduced to the purpose of the study, informed about where the obtained data would be used. Individuals participated in the study on their own accord and had the right to refuse to participate after familiarising themselves with the research questions. Confidentiality and anonymity were ensured regarding the names of non-governmental organizations participating in the research, as well as names and surnames of their representatives. Regional institutional care transformation experts were kept incognito, because there is only one expert for each region and thus they can be easily identified. The texts of interviews and written surveys are encoded with the specific numbers: representatives of non-governmental organizations - N1, N2, etc., experts of institutional care transformation - E1, E2, etc.

Appropriateness and reliability of the study. There is a prevailing requirement that can be considered a rule that a researcher who performs qualitative research must be sensitive to reliability and suitability problems (Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). Reliability and adequacy are considered essential aspects of any qualitative research. Eligibility, in other sources referred to as validity, has two types: internal and external. Internal adequacy is understood as the validity of research findings following specific data, especially when causal relations are studied (Rupšienė, 2007), or to what extent the research results reflect or represent reality (Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). External relevance shows how many different groups apply these realities and representations (Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). Reliability expresses the stability, repeatability, meaningfulness, and ability of the researcher to collect and systematize the obtained data.

The adequacy of the data from this empirical study is validated. Returned and approached 2 study participants from different groups – 1 NGO representative and 1 – Regional Expert in Institutional Care Transformation. They analyzed the subcategories and their grounding statements, provided suggestions on how to name the categories. Both experts evaluated only the data obtained from the group, which they represented. The NGO representative, assessing the adequacy of the data, submitted 5 proposals (1 proposal for the adjustment of the category name, 4 - for the adjustment of the subcategory names). The suggestions for the sub-category names were taken into account as they became more detailed helped avoid ambiguity. The name of the category was not adjusted, as the proposal did not

correspond to the meaning of the statements. The regional expert on institutional care reform confirmed the names of the categories and subcategories did not submit any proposals but noted that the context of the statements in the subcategory "Identification of negative experiences of the pre-transformation system" in Table 9 was not clear enough.

Research participants

Selective criteria and convenient strategies were used for the selection of target sampling. Criteria strategy helps to ensure the quality of research data and highly informative cases can be selected (Žydžiūnaitė and Sabaliauskas, 2017). Convenient strategy - used with the cases that are most easily accessible to the researcher. The following criteria are set for the representatives of non-governmental organizations: 1. the represented non-governmental organization must provide social services to people with intellectual and mental disabilities, 2. the represented non-governmental organization must participate in the deinstitutionalization process. The convenient selection strategy was applied to the experts - invitations to participate in the study were sent to all 6 experts in Lithuania, but interviews were conducted only with those who replied to the invitation.

Representatives of 11 non-governmental organizations participating in the process of institutional transformation and providing social services to people with intellectual and mental disabilities: 4 from Šiauliai, 1 from Radviliškis, 2 from Kuršėnai, 1 from Vilnius, 1 from Kaunas, 1 from Kretinga and 1 from Rietavas and 4 Regional institutional care transformation experts were interviewed using a survey in writing, with open-ended questions and partially structured interviews.

Summary of research results

First diagnostic area – the expression of the deinstitutionalization process - the questions seek to reveal the changes in the institutional care transformation of adults with mental and/or mental disabilities observed by representatives of non-governmental organizations providing social care for these people and regional experts in institutional care transformation. The subjective evaluations have been clarified by NGO representatives and experts analyzing the process of deinstitutionalization and its expression in Lithuania, both similarities and differences can be seen in the assessments. Both groups of respondents attribute the emergence of new services to the positive elements of process expression, and the negative - the ineptitude of the process and the experienced resistance. The experienced resistance fundamentally contradicts the principles of systems and social constructivism theory, which emphasize joint action towards a common goal. In this case, it can be assumed that the destructive behavior of certain individuals leads to an imbalance in the system, which negatively affects the efficiency of processes.

The second diagnostic area is the development of community service infrastructure, testing of new forms with research to find out which community social services experts and NGO

representatives emphasize the most, what services NGOs could provide with needed opportunities and resources. The research revealed that NGOs see prospects for contributing to this process by organizing Group Living Homes and Sheltered Housing services. Such perspectives are also observed by experts who have emphasized the involvement of new service providers, in this case, non-governmental organizations. Nevertheless, NGO representatives, in contrast to experts, identify gaps in the organization of community services. It is believed that certain community services are still lacking and their existence is causing people to distrust them. It was also revealed that the provision of new services does not sufficiently ensure the implementation of the accessibility principle.

The third diagnostic area – the non-governmental sector – where the questions aimed to find out what responsibilities and activities related to the institutional transformation of care are carried out by the NGOs participating in the study. Experts were asked what activities and functions NGOs should contribute to the accelerated deinstitutionalization process. It has been revealed that the diversity of services provided by NGOs to people with intellectual and/or mental disabilities in the context of deinstitutionalization is high, and experts expect that all community-based services will be tested. The provided services are focused on day employment, development of work skills, day social care at home / in institutions, etc. One of the key points revealed in this diagnostic area is the NGO's desire for quality of services. The experts, in this case, highlighted the inadequacy of service quality.

The fourth diagnostic area of the study is the conditions available to NGOs for participation in the deinstitutionalization process. The questions are related to financial resources and staff expertise. Efforts were also made to identify the conditions for NGO representatives and experts to observe (un)equal participation in the process with budgetary authorities. It has been revealed that the participation of NGOs in the process of institutional care reform is influenced by a large number of factors, some of which have a positive effect, some – a negative one. However, the factors that reduce the conditions for participation are more significant. The distrust of NGOs in the non-governmental sector is emphasized; insufficient funding and lack of a solid foundation for the activities of non-governmental organizations in the deinstitutionalization process are key issues. Both experts and NGO representatives agree that the lack of NGO expertise and the existence of unequal participation with budgetary institutions are currently relevant.

The fifth diagnostic area of the study is the interest of the authorities in cooperating with NGOs. Research in this diagnostic area sought to find out how cooperation between NGOs and public authorities is implemented. It was revealed that the representatives of the NGOs and experts participating in the study observe a lack of cooperation and communication of the stakeholders involved in the Institutional Care Reform. A reluctance to discuss important decisions related to

the transformation of institutional care for people with intellectual and/or mental disabilities and the development of community service infrastructure is observed. The examples of positive cooperation recorded in practice reveal how it is useful for a faster and smoother deinstitutionalization process. In this case, the theoretical assumptions of social constructivism and systems theory emerge. Positive cooperation testifies to the importance of human interaction, which results in the sharing of knowledge and experience, however the inability to cooperate leads to imbalances and dysfunctions in the field of social welfare.

The sixth diagnostic area – the development of NGOs' preconditions for the implementation of political and civil rights of people with disabilities – is aimed only at non-governmental organizations and questions concerning it are addressed only to them. The research questions focused on how non-governmental organizations contribute to the development and implementation of the rights of people with intellectual and/or mental disabilities. It has been found that non-governmental organizations are aware of their role in creating the conditions for people with disabilities to exercise their political and civil rights. It has been emphasized that the efforts to ensure the rights of these individuals are manifested through the promotion of public tolerance of individuals with intellectual and/or mental disabilities, dissemination of negative experiences, and examples of discrimination. Representatives of the NGOs participating in the study emphasize the opportunities to acquaint the authorities with the everyday problems of individuals with disabilities.

Model for the involvement of non-governmental organizations providing social services in the deinstitutionalization process

The presented model (picture No. 2) is based on theoretical analysis and the results of qualitative research. This model aims to create theoretical preconditions for the development of possibilities for the involvement of non-governmental organizations in deinstitutionalization. The model is oriented towards two processes, one based on internal factors and the other on external. Existing internal factors include many years of experience and expertise; a variety of services provided; close relationship with service users; active preparation for transformation (training, transfer of good practice); opportunities to represent the rights of service users; the pursuit of quality services. Existing external factors include calls for new (community) services; legislation recommending the involvement of NGOs in the process; increased funding; efforts by regional experts in institutional care reform to involve NGOs. Internal and external factors interlinked.

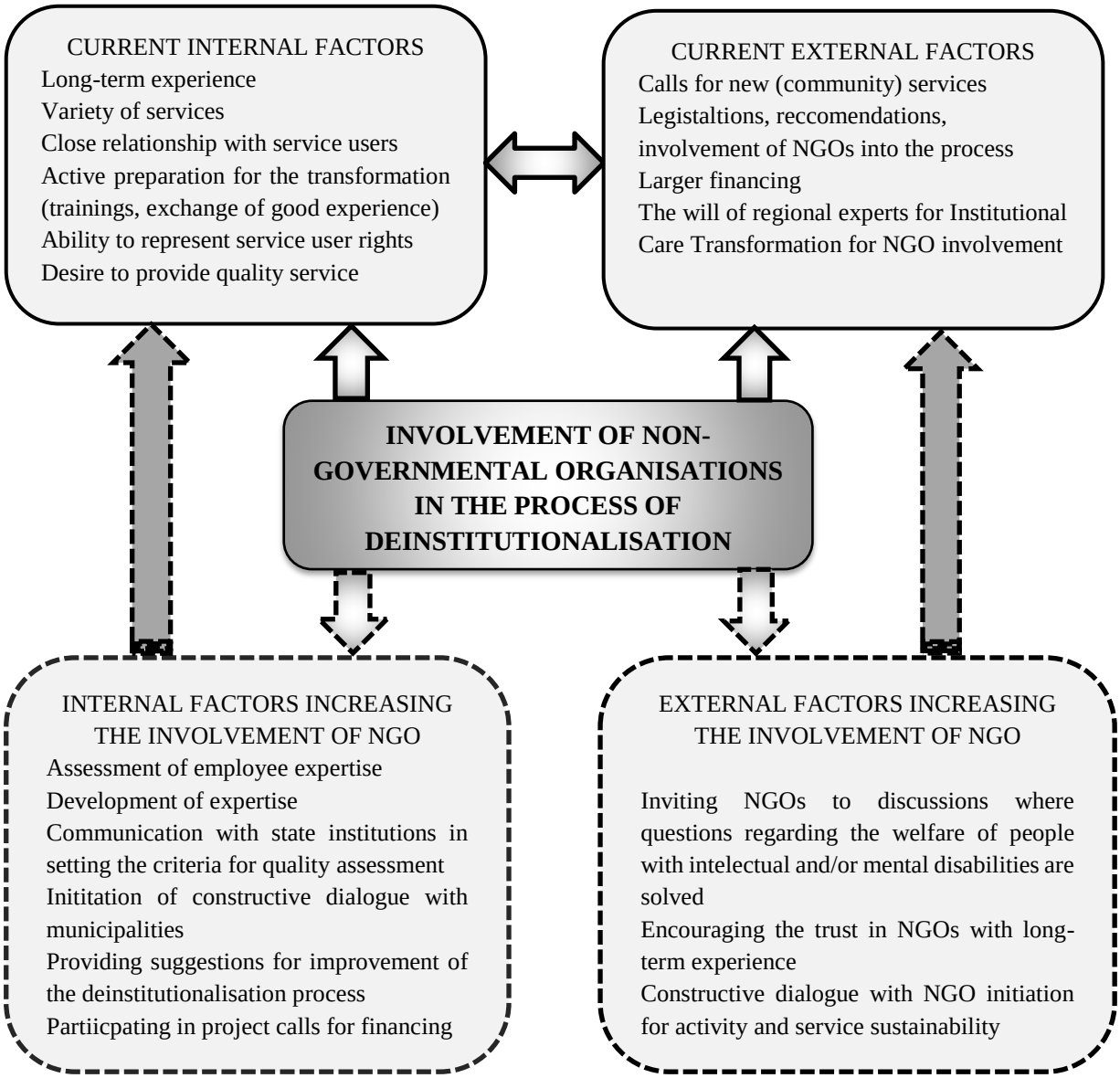

Picture No. 2. A model for the involvement of non-governmental organizations in the deinstitutionalization process providing social services

Internal factors that need to be strengthened to increase the opportunities for NGO involvement in the deinstitutionalization process are the assessment of staff competence; improvement of missing competence; cooperation with public authorities in establishing service quality assessment criteria; initiating a constructive dialogue with municipalities; making proposals for improving the deinstitutionalization process; participation in calls for tenders, securing funding.

External factors that need to be strengthened to increase the opportunities for NGO involvement in the deinstitutionalization process are: inviting NGOs to meetings addressing issues related to the well-being of people with mental and/or mental disabilities; promoting trust in NGOs with many years of experience; initiating a constructive dialogue with NGOs to ensure the continuity of activities and services.

CONCLUSIONS

1. After the analysis of literature and legislation, it can be stated that the process of deinstitutionalization focused on the group of people with intellectual and/or mental disabilities and creates the basis for their integration into society through the development of community service infrastructure. It was revealed that EU states have a strong legal foundation for implementing institutional care reform for people with disabilities. In Lithuania, the transformation of institutional care is not efficient enough. It was revealed that the problems are caused by public resistance and the lack of consensus between the authorities (MSSL) and municipalities on the provision and quality of community services. Importance of deinstitutionalization is recognized in Ukraine, but no definitive, process-oriented action has yet been taken.

2. Based on the analysis of the scientific literature, it is concluded that non-governmental organizations play an important role in the process of deinstitutionalization. It has been established that non-governmental organizations are considered to be the initiators of the deinstitutionalization process. The monitoring performed by them has confirmed the harm of institutional care to people with intellectual and/or mental disabilities. NGOs are identified as representatives of the rights of people with disabilities who can engage in dialogue with the authorities, informing them of the difficulties they face. However, it has been identified that in the process of deinstitutionalization, non-governmental organizations are considered a minority in making important decisions concerning people with intellectual and/or mental disabilities. Their opinions are often disregarded and face a lack of funding, available resources, and expertise in establishing new community services.

3. The results of the empirical qualitative research allowed to identify the existing possibilities and preconditions for the involvement of non-governmental organizations in the deinstitutionalisation process:

3.1 It was found that the NGOs participating in the study demonstrate the diversity of services in the context of the deinstitutionalization process: work skills development, employment, self-help groups, day social care in the institution/home, and the desire for quality services to meet the needs of recipients. Experts in the deinstitutionalization process raise expectations for the non-governmental sector that organizations will be more actively involved in project writing and the provision of community services, which leads to the conclusion that there is currently a lack of such activity.

3.2 It has been identified that the participation of NGOs in the deinstitutionalization process is determined by factors, some of which are improving on the conditions and others restrictive.

Representatives of NGOs attribute the prevailing negative attitude towards these organizations as limiting factors, in addition to limited funding, the existence of unequal conditions between NGOs and budgetary institutions, and the lack of competent staff. As limiting factor experts distinguish the insufficient NGOs activity, lack of expertise, and negative experience of communication with this sector. Among the enhancing factors, NGOs identify the existing experience, work experience, close relations with service users, active preparation for the process, whereas experts emphasize the active attempts to involve NGOs in the process and significant funding.

3.3 It has been revealed that inter-institutional cooperation is very important in the deinstitutionalization process. NGOs indicate that cooperation is not efficient enough, which leads to uncertainty about the future and continuity of activities. The evident positive relationship cases between public authorities and NGOs results in mutual benefit directed towards service users.

3.4 It has been established that NGOs consider themselves to be representatives and defenders of the rights of people with intellectual and/or mental disabilities. The activities educate the public, promote tolerance, and enable individuals to defend their rights.

4. Based on the results of theoretical and empirical research, it can be stated that the possibilities of involvement of non-governmental organizations providing social services in the process of deinstitutionalization are determined by internal and external factors. Internal factors that need to be strengthened to increase the opportunities for NGO involvement in the deinstitutionalization process are the assessment of staff competence; improvement of missing competence; cooperation with public authorities in establishing service quality assessment criteria; initiating a constructive dialogue with municipalities; making proposals for improving the deinstitutionalization process; participation in calls for tenders, securing funding. External factors that need to be strengthened to increase the opportunities for NGO involvement in the deinstitutionalization process are: inviting NGOs to meetings addressing issues related to the well-being of people with mental and/or mental disabilities; promoting trust in NGOs with many years of experience; initiating a constructive dialogue with NGOs to ensure the continuity of activities and services.

Literature

1. Bendikienė, I., (2015). *Vietos valdžios ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimas: Kretingos rajono savivaldybės atvejis*. Prieiga per internetą: https://epubl.ktu.edu/object/elaba:6956832/6956832.pdf (Žiūrėta 2019-12-12).
2. Beneševičiūtė, I., (2015). Atstovavimo neįgaliųjų interesams per nevyriausybinių organizacijų veiklas veiksmingumas. *Socialinis darbas*. Patirtis ir metodai. 2015 16 (2) ISSN 2029-5820 (Internetinis). Prieiga per internetą: https://vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/30847/1/ISSN2029-5820_2015_T_16.N_2.PG_59-81.pdf (Žiūrėta 2019-10-12).
3. Berger, P., Lukman, Th. (1999). *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai
4. Genienė, R., Šumskienė, E., (2015). *Stacionarios globos pertvarka Lietuvoje institucionalizmo teorijos požiūriu.* Prieiga per internetą: https://www.semanticscholar.org/paper/Stacionarios-globos-pertvarka-Lietuvoje-teorijos-Genien%C4%97-%C5%A0umskien%C4%97/1900cd7e85167dc4005d92882eb06ce20c04b09e (Žiūrėta 2020-03-19).
5. Khan, O. ir kiti, (2017). *Mental health in transition. Assessment and Guidance for Strengthening Integration of Mental Health into Primary Health Care and Community-Based Service Platforms in Ukraine*. Prieiga per internetą: http://documents.worldbank.org/curated/en/310711509516280173/pdf/120767-WP-Revised-WBGUkraineMentalHealthFINALwebvpdfnov.pdf (Žiūrėta 2020-02-13).
6. Lapin, K., (2014). *Duomenų analizė, interpretacija ir pateikimas*. Prieiga per internetą: http://web.vu.lt/mif/k.lapin/files/2014/06/9_Duomen%C5%B3_-interpretacija.pdf (Žiūrėta: 2019-05-03).
7. *Lietuvos Respublikos Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymo Nr. XII-717 pakeitimo įstatymas* Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/2302f3d05d0011e99684a7f33a9827ac?positionInSearchResults=14&searchModelUUID=7c412487-eeb0-486e-aed7-b795f5520f0d (Žiūrėta 2019-10-20).rspektyvos.org/images/failai/gyvenimassavarankiskai_ataskaita.pdf (2019-12-13).
8. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas (2014-02-14). *„Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“*. Prieiga per internetą: < https://www.e-

tar.lt/portal/lt/legalActPrint?actualEditionId=ZgkBLPTZZJ&documentId=c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf> (Žiūrėta 2019-11-02).

9. Matulevičiūtė, G., (2013). *Nevyriausybinių organizacijų veiklos ypatumui, teikiant paslaugas specialiųjų poreikių asmenims ir jų šeimoms*. Prieiga per internetą: gs.elaba.lt › object › elaba:1968725 (Žiūrėta 2019-10-12).
10. McRae, K., (2010). *Deinstitutionalization of Persons with Intellectual or Mental Disabilities in Croatia.* Prieiga per internetą: https://www.hrw.org/report/2010/09/23/once-you-enter-you-never-leave/deinstitutionalization-persons-intellectual-or (Žiūrėta 2019-10-12).
11. Milovanovič, D. Č., (2017). *Models of deinstitutionalization and methods of protecting mental health in community.* Prieiga per internetą: https://www.hraction.org/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=18045 (Žiūrėta 2020-02-05).
12. *Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų ir Jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo 2017 m. stebėsenos ataskaita*, (2018). Prieiga per internetą:http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE-word.pdf (Žiūrėta 2020-01-19).
13. *Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų ir jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo 2018 m. stebėsenos ataskaita,* (2019). Prieiga per internetą:http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE-word.pdf(Žiūrėta 2020-01-19)
14. Ormonova, A., (2016). *Strenthening protection of persons with disabilities in forced displacement. The situation of refugees and internally displaced persons (IDPs) with disabilities in Ukraine*. Prieiga per internetą: https://reliefweb.int/report/ukraine/strengthening-protection-persons-disabilities-forced-displacement-situation-refugees (Žiūrėta 2020-03-12).
15. Parsons, T., (1971). *The systems of Modern Societies*. Prieiga per ineternetą https://academic.oup.com/sf/article-abstract/51/1/104/2229418?redirectedFrom=fulltext. (Žiūrėta 2020-03-07).
16. Rupšienė, L., (2007). *Kokybinių tyrimų duomenų rinkimo metodai*. Prieiga per internetą: https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/kokybiniu_tyrimu_duomenu_rinkimo_metodol.pdf (Žiūrėta 2020-04-22).

17. Verner, I. Y., (2018). *Statistical yearbook of Ukraine*. Prieiga per internetą: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_e.pdf (Žiūrėta 2020-05-09).
18. Vorevičienė, J., (2016). Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo užtikrinant socialinę gerovę: teorinės prielaidos sociologijoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai.* ISSN 1648-8776 Prieiga per internetą: file:///G:/59-Straipsnio%20tekstas-219-1-10-20161125.pdf (2019-12-13).
19. VšĮ Psichikos sveikatos perspektyvos, (2015). Gyvenimas savarankiškai ir įtrauktis į bendruomenę. *JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 19 straipsnio įgyvendinimo Lietuvos socialinės globos sistemoje stebėsenos ataskaita*. Prieiga per internetą: http://pe Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, (2019-04-12).
20. VšĮ Psichikos sveikatos perspektyvos, (2018). Siekis nustatyti ir suprasti atskirties mastą ir pobūdį: institucinės, prievartinės ir bendruomeninės paslaugos ir praktika Europoje. *Mental Health Europe*. Prieiga per internetą: https://mhe-sme.org/wp-content/uploads/2018/01/Lithuania-country-fiche.pdf (Žiūrėta 2020-03-12).
21. Žydžiūnaitė, V., Sabaliauskas, S., (2017). *Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai*. Vilnius: Vaga.

PRIEDAI

1 priedas

TYRIMO OBJEKTO OPERACIONALIZACIJA

(Dunajevas, (2011), Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos, (2012), Mathews ir kt., (2015), On Approval of the National Human Rights Strategy of Ukraine, (2015), Įsakymas dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo (2014), Genienė, Šumskienė (2015), Noreikienė, Žilinskas (2017), National assembly of people with disabilities of Ukraine (2012), Wikstrom ir kt. (2016)).